

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЗИГРІЙ ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 664.12

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В
ІНТЕГРОВАНОМУ БУРЯКОЦУКРОВОМУ
ВИРОБНИЦТВІ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:

ДУДАР

Тарас Григорович

д.е.н. професор,
член-кореспондент УААН

Тернопіль – 2009

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методичні засади формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві	10
1.1. Сутність економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві.....	10
1.2. Методичні підходи до оцінки економічної ефективності виробництва і переробки цукрового буряка.....	25
1.3. Особливості державного регулювання ринку цукру.....	43
Висновок до розділу 1.....	61
Розділ 2. Системний аналіз розвитку економічних відносин у бурякоцукровому виробництві в умовах ринку.....	63
2.1. Аналіз економічних відносин між партнерами бурякоцукрового підкомплексу.....	63
2.2. Кон'юнктура ринку цукру.....	84
2.3. Економічна ефективність виробництва і переробки цукрових буряків.....	104
Висновок до розділу 2.....	124
Розділ 3. Напрями вдосконалення економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві.....	126
3.1. Формування інтеграційних процесів в бурякоцукровому виробництві....	126
3.2. Обґрунтування оптимальних обсягів виробництва цукру і формування сировинних зон.....	146
3.3. Вдосконалення договірних відносин сільгоспвиробників цукрових буряків і переробних підприємств.....	168
Висновок до розділу 3.....	184
Висновки.....	186
Додатки.....	189
Список використаної літератури.....	199

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток ринкових відносин в Україні, активізація міжнародних економічних зв'язків щодо інтегрування національної економіки у світову, формування національної моделі господарювання, необхідної для підвищення ефективності аграрного виробництва, спроможного до кризової резистентності потребує розширеного відтворення інтегрованого бурякоцукрового виробництва. Становлення високопродуктивного конкурентоспроможного виробничого сегмента бурякоцукрового підкомплексу у своїй основі залежить від економічних, управлінських, організаційних, правових, соціальних мотивацій, які забезпечують економічний інтерес продукування благ. Фундаментальним аспектом вирішення цієї проблеми є формування раціональних економічних відносин.

Перехід бурякоцукрового виробництва до ринкових умов господарювання супроводжував занепад галузі. Внаслідок цього ринок цукру характеризується розбалансованістю і нерегульованістю у плані цінової стабільності, чутливістю пропозиції до цінових диспропорцій. Підтвердженням цього є низька ціна на цукор безпосередньо для виробників і водночас висока для споживачів.

Модернізація економічних відносин в умовах ринку повинна охоплювати нові підходи, вдосконалювати організаційні, управлінські, правові рішення щодо підвищення конкурентоспроможності інтегрованого виробництва, яке б забезпечило розробку дієвого комплексу захисної системи від кризових явищ. Ця проблема є недостатньо дослідженою і досить актуальною.

Дослідженню проблем формування економічних відносин в бурякоцукровому виробництві та визначенні ролі держави у їх функціонуванні в умовах реформування аграрного сектора України присвячені роботи вітчизняних вчених: В. Андрійчука, В. Бондаря, О. Варченко, С. Дусановського, А. Задворного, О. Зайця, Є. Імаса, Ю. Коваленка, М. Коденської, С. Мочерного, О. Олійника, В. Поплавського, М. Роїка, П. Саблука, Г. Сиротюк, С. Стасіневича, С. Федоренка, І. Федоровича, А. Фурси, В. Юрчишина, О. Шпичака, І. Яремчука, М. Ярчука та інші.

Водночас, в останні роки у наукових дослідженнях недостатньо висвітлюється прояв глибинної природи економічних відносин та механізмів їх функціонування з урахуванням напрямів розвитку у зв'язку з недосконалою діяльністю інтегрованого бурякоцукрового виробництва в умовах ринку. До цього часу існують розбіжності щодо визначення сутності економічних відносин, методики їхнього дослідження, систематизації чинників.

Якщо на державному рівні чимало проблем відрегульовано, то в ряді регіонів ці питання серйозно відстають у розвитку. Слід зазначити, що інструменти державного регулювання ринку цукру сприяли вирішенню назрілих проблем у галузі, однак реалізація їх суб'єктами господарювання відбувається не завжди однозначно. Насамперед, треба врахувати й те, що різні регіони України мають свої істотні, соціально-економічні та екологічні умови, які вносять суттєві корективи в здійснення економічної реформи. Неоднозначність теоретичних і методичних засад формування економічних відносин в умовах ринку, їх недостатня обґрунтованість у вітчизняній літературі та практична значущість вищевказаних проблем на підприємствах зумовили актуальність теми, мету і завдання дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось відповідно до напрямків науково-дослідних робіт кафедри аграрного менеджменту і права Тернопільського національного економічного університету "Наукові основи формування нових економічних відносин між суб'єктами аграрного ринку і адаптації агропромислових формувань до ринкових умов" (державний реєстраційний номер 0106U000517), в межах якої автором виконано розділ "Напрями вдосконалення економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві".

Мета і завдання наукового дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методичних аспектів функціонування і розвитку системи економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві, розробки науково-практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення, які характеризують процес подолання суперечностей між суб'єктами господарювання в напрямі забезпечення конкурентоспроможної системи.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- поглибити теоретико-методичні засади сутності економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві;
- виявити основні причини спаду виробництва цукрових буряків і цукру та дослідити фактори зниження економічних показників діяльності інтегрованого об'єднання;
- визначити соціально-економічні важелі модернізації економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві;
- обґрунтувати методичні підходи щодо забезпечення дієвості державного регулювання ринку цукру в Україні;
- сформувати концептуальні засади поглиблення інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві;
- змодельовати процес досягнення оптимальних обсягів виробництва цукросировини у заздалегідь сформованих сировинних зонах;
- сформувати організаційно-економічні засади щодо вдосконалення договірних відносин між всіма партнерами бурякоцукрового підкомплексу.

Об'єктом дослідження є виробничо-економічні взаємовідносини між виробниками цукросировини та переробними підприємствами.

Предметом дослідження є система економічних відносин, явищ та процесів, що їх формують, в інтегрованому бурякоцукровому виробництві в ринкових умовах.

Методи дослідження. Теоретичними засадами дослідження стали положення економічної теорії, сучасні теорії ринкової економіки, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, комплексний і системний підходи, що передбачають інформаційно-аналітичне забезпечення вирішення поставлених завдань.

У процесі роботи використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у загальній логіці аналізу: діалектичний метод пізнання, наукової абстракції, індукції та дедукції, системний аналіз – для визначення стану бурякоцукрового виробництва у процесі функціонування аграрної економіки; статистико-економічний – як основа формування бази даних та виявлення закономірностей, резервів, факторів впливу на

розвиток досліджуваного об'єкту; кореляційно-регресійний – для виявлення залежності виробництва цукру від чинників, що формують його рівень; прийоми абстрактно-логічного методу – для теоретичних узагальнень і формування висновків; системно-структурний аналіз – для оцінки стану переробних підприємств, розробки програми подальшого їх розвитку; розрахунково-конструктивний метод – для покращення економічного стану переробних підприємств та вдосконалення економічних відносин між всіма суб'єктами підприємницької діяльності.

Інформаційною базою дослідження служили наукова монографічна література, статті у періодичних виданнях, законодавчі та нормативні акти України, дані Державного комітету статистики України, Тернопільського обласного управління статистики, сільськогосподарських підприємств та цукрових заводів Тернопільської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному обґрунтуванні теоретичних засад і прикладних аспектів формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві в умовах ринкової трансформації. Дисертантом сформульовані такі основні твердження, що відображають його особистий внесок у розробку даної теми і виносяться на захист:

вперше:

- запропоновано оптимальні межі забезпечення ефективного функціонування партнерів інтегрованого об'єднання на основі застосування лінійної динамічної багатофакторної регресійної моделі, що сприятиме повному задоволенню споживачів регіону в цукрі;

удосконалено:

- трактування змісту категорії „економічні відносини”, яка характеризує організаційні, економічні, техніко-екологічні, соціальні, політико-правові відносини, що дозволять господарсько-правовим структурам спрогнозувати цивілізовані довготривалі партнерські відносини між суб'єктами ринку в процесі виробництва матеріальних і духовних благ та їх привласнення у всіх сферах суспільного відтворення (безпосередньо у виробництві, розподілі, обміні та споживанні);

- орієнтири щодо формування економічних відносин у бурякоцукровому виробництві в сучасних умовах господарювання, шляхом реалізації індивідуального підходу до кожного учасника інтегрованого об'єднання, що сприятиме погодженню інтересів держави, продуцентів, споживачів та партнерів по бізнесу в реалізації цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках;

- інтегровану модель взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового виробництва на основі отримання рівновеликого прибутку на авансовий капітал, включаючи вартість землі, що забезпечить еквівалентність обміну між суб'єктами господарювання та підвищення заінтересованості в розподілі кінцевого результату, в основі якого покладено нормативний метод контролю;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні засади розвитку економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві, що містять в собі інструменти кризової резистентності;

- методика розподілу грошової виручки від реалізації товарної продукції, через визначення нормативних витрат на кожній стадії єдиного технологічного циклу, що створить справедливі партнерські взаємовідносини у інтегрованому виробництві.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці механізму формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві Тернопільської області в умовах ринку. Теоретико-методичні розробки, подані у дисертації, мають прикладний характер і можуть застосовуватися у практичній діяльності аграрних і переробних підприємств.

Головним управлінням агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації схвалені та прийняті до впровадження у бурякоцукровому виробництві області пропозиції щодо розвитку інфраструктури ринку цукру, забезпечення зростання сезонної тривалості роботи цукрових заводів, яке відводить загрозу спаду виробництва, розміщення виробництва цукрових буряків у природно-економічних зонах області, вдосконалення економічних відносин через розподіл на конкурсних засадах між бурякосійними господарствами обсягів вирощування

цукрових буряків для виробництва цукру в межах квоти „А”, яка значною мірою відбиває прогнозну поведінку майбутнього цивілізованого ринку цукру (довідка № 9 – 18 – 02 від 09.02.2008 р.). ВАТ „Чортківський цукровий завод” прийняло до впровадження розроблені автором методичні підходи щодо стратегії розвитку економічних відносин із суб’єктами ринку цукрових буряків і цукру, які спрямовані на оптимізацію сировинних зон підприємства, економічне і правове урегулювання їх в умовах ринкового господарювання (довідка № 3 / 2611 від 21.12.2007 р.).

Окремі положення, що були обґрунтовані в дисертації, використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін „Економіка аграрних підприємств”, „Агропромисловий маркетинг” (довідка № 126 – 06 / 605 від 20.05.2008 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом самостійного дослідження здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорено та схвалено на науково-практичних конференціях: Науково-практичній конференції ЧПБ ТДЕУ „Економіка України на початку XXI століття” (м. Чортків, 2005 р.); Третій Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті” (м. Тернопіль, 2006 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України” (м. Чортків, 2006 р.); Другій Міжнародній науково-практичній конференції „Перспективные разработки науки и техники – ’2006” (м. Дніпропетровськ, 2006 р.); Четвертій Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2007 р.); П’ятій ювілейній Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2008 р.).

Публікації. За результатами здійснених досліджень опубліковано 14 наукових праць, з яких 11 написано одноосібно, у тому числі вісім статей у фахових наукових виданнях і 6 – в інших, загальним обсягом 5,05 друк.арк. (з них особисто автору належить 4,61 друк.арк.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 218 сторінок, з них основного тексту 188 сторінок. У дисертації подано 26 таблиць, 26 рисунків, 9 додатків. Список використаних джерел включає 247 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В ІНТЕГРОВАНОМУ БУРЯКОЦУКРОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

1.1. Сутність формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві

У перехідний для України період важливим є визначення рис і з'ясування причин економічної кризи у бурякоцукровому виробництві. Загальна теорія ринку цукру потребує переосмислення з урахуванням нових проблем, що їх ставить перед економічною теорією поглиблення негативного стану галузі. Тому проблема формування ринку цукру і адекватних йому організаційно-економічних структур має національне значення.

Дослідження останніх років характерне тим, що дедалі більшої актуальності набуває суть та значення економічних відносин у всіх галузях агропромислового комплексу. У працях багатьох західних вчених та економістів країн СНД ототожнюється вивчення економічних і виробничих відносин [66, с. 479]. Це пояснюється тим, що об'єктом вивчення політичної економії і економічної теорії є діяльність людей у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання, законів розвитку економічних систем. Кілька десятиліть з цього приводу тривали дискусії і у працях радянських економістів. У процесі сформувався така точка зору: виробничі відносини тотожні економічним відносинам [66, с. 197]. Однак вважаємо, що таке порівняння неправомірне.

Оскільки найважливішою проблемою сучасної економіки є зупинення спаду агропромислового виробництва, зокрема, у цукровій галузі, гарантування продовольчої безпеки держави, державної підтримки підприємств у галузі АПК, вважаємо за потрібне розкрити суть та значення економічних відносин, показати їх вплив на формування інтегрованого бурякоцукрового виробництва. Теоретичною і методологічною основою дослідження бурякоцукрового підкомплексу є праці класиків економічної науки: Адама Сміта, Давида Рікардо, Альфреда Маршалла,

Джона Гейтс Кларка, Карла Менгера, Вільяма Джевонса, Леона Вальраса, Вільфреда Парето, У. Джемма, Ч.-С. Пірса, Д. Дьюї, Д. Кейнса, Т. Веблена, Дж. Коммонса, К. Маркса, П. Самуельсона, Ф. Енгельса; теорія державного регулювання ринку цукру у перехідний період, системний підхід до вивчення ринкових відносин; фундаментальні дослідження вітчизняних та зарубіжних економістів: С. Мочерного, П. Саблука, О. Макарця, В. Поплавського, Є. Імаса, А. Фурси, О. Шпичака, О. Варченко, О. Олійника, І. Федоровича, О. Зайця, І. Яремчука, С. Дусановського та ін.

Методологічною основою розвитку інтеграції у бурякоцукровому виробництві є об'єктивна закономірність поєднання промислового і сільськогосподарського виробництв. Необхідність її зумовлена розвитком продуктивних сил, прискоренням науково-технічного прогресу, розширенням взаємозв'язків сільського господарства з іншими сферами економіки.

Інтеграційні процеси належать до тих факторів, які формують взаємовигідні відносини сільськогосподарських товаровиробників з переробними, обслуговуючими галузями, торговельними та іншими структурами. Суттєво підвищують ефективність бурякоцукрового виробництва.

Термін „інтеграція” з лат. *integratio* означає поєднання окремих частин в єдине ціле. В широкому смислі слова під інтеграцією розуміють посилення економічних і виробничих зв'язків між різними країнами, окремими сферами і суміжними галузями, а також між різними підприємствами, організаціями та іншими суб'єктами ринку [2, с. 2]. Під агропромисловою інтеграцією розуміють розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою, технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини [4, с. 554]. Закономірним є посилення таких зв'язків. Оскільки з поглибленням суспільного поділу праці сільське господарство не може забезпечувати умови власного відтворення, тому що його розвиток залежить від промисловості, яка в свою чергу поставляє селу необхідні засоби виробництва.

Значення і роль сільського господарства відображається у поглибленні міжгалузевих зв'язків у межах всього бурякоцукрового виробництва. Цукровий буряк надходить як сировина у промисловість для переробки.

На основі цього спостерігається значне розширення і поглиблення міжгалузевих зв'язків — з одного боку, в результаті задоволення потреб сільського господарства продукцією фондоутворювальних галузей, з другого, — через збільшення поставок сільськогосподарської сировини на промислову переробку, а з третього – здійснення різних видів діяльності з обслуговування сільськогосподарського виробництва шляхом створення ремонтних, агрохімічних, меліоративних та інших агросервісних підприємств і організацій, які б створили необхідні умови для нормального функціонування всього бурякоцукрового виробництва.

Інтегроване бурякоцукрове виробництво означає організаційне поєднання сільського господарства і технологічно пов'язаного з ним промислового цукрового виробництва з метою одержання кінцевої продукції (цукру) із сільськогосподарської сировини (цукрових буряків) і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній заінтересованості і відповідальності всіх учасників бурякоцукрового виробництва за кінцеві результати господарювання [3, с. 30]. Даний вид інтеграції називають вертикальною інтеграцією. Вона організаційно поєднує всі або основні стадії бурякоцукрового виробництва й обігу, зокрема виробництво цукросировини, її транспортування, зберігання, переробку і реалізацію цукру. До вертикальної інтеграції відносяться також регіональні та господарські об'єднання, які набули своєї організаційної структури у формі агрофірм, агрокомбінатів, асоціацій, корпорацій, науково-виробничих систем та інших договірних об'єднань. Для такої організаційної форми характерна діяльність в єдиному економічному просторі, за узгодженими господарськими планами, з концентрацією всіх грошових надходжень в єдиному фінансово-розрахунковому центрі. Це дає можливість своєчасного фінансування будь-якого підрозділу об'єднання, де в певні періоди створюються умови, що потребують термінових вкладень в оборотні засоби. Існує можливість встановити внутрішньогосподарські ринкові відносини купівлі-продажу на еквівалентному обміні між господарськими формуваннями за

розрахунковими цінами, що досягається за рахунок перерозподілу надходжень від надприбуткових підрозділів (торгівля, послуги) до тих, які мають прибутки, нижчі за середні по підприємству. Тут не розподіляється кінцевий результат між партнерами інтеграції, а весь дохід залишається в інтегратора.

В сільському господарстві розвивається і горизонтальна інтеграція як форма міжгосподарського співробітництва, за якої досягається вищий економічний ефект і нерідко здійснюється поглиблення спеціалізації на окремих стадіях єдиного технологічного процесу [4, с. 555].

При горизонтальній інтеграції здійснюється взаємодія господарств в межах сільського господарства з метою поглиблення поділу праці, спеціалізації виробництва на більш вузькій номенклатурі продукції, що дає змогу зменшувати витрати на одиницю продукції за рахунок збільшення масштабів виробництва та застосування прогресивних технологій. Горизонтальна інтеграція реалізує свій організуючий вплив на сільськогосподарський ринок через стабілізацію економічного стану учасників, підвищення конкурентоспроможності їх продукції, її основними напрямками є такі: виробнича; фінансова; освітньо-консультативна; соціальна.

Інтеграція виробництва і переробки цукрових буряків означає не лише технологічні зв'язки різних галузей, але виявлення дії багатьох факторів, зокрема: вибору організаційних форм виробництва цукросировини; встановлення механізмів економічних відносин при постачанні сировини, її переробці та реалізації готової продукції; розподіл результатів спільної діяльності; матеріальне стимулювання товаровиробників та переробників залежно від частки вкладу в кінцевий результат та інші чинники.

Інтеграція являє собою багатоплановий процес, що охоплює техніко-технологічні, економічні, соціальні, правові та інші напрями і види діяльності при поєднанні сільського господарства та переробної галузі. В основі цього лежить необхідність створення умов для забезпечення єдиного економічного інтересу всіх учасників, об'єднаних в інтегроване бурякоцукрове виробництво, та забезпечення підвищення його ефективності.

Сутність інтеграції в бурякоцукровому виробництві полягає в сукупності різноманітних виробничо-, соціально-економічних відносин, які об'єднують окремі самостійно функціонуючі підприємства та організації аграрного, промислового, інфраструктурного секторів економіки. Їхньою ціллю і завданням є спрямованість на створення єдиної цілісної виробничої, економічної та управлінської систем з метою забезпечення раціональнішого використання природного, трудового, виробничого, інвестиційного потенціалів певної території та підвищення конкурентоспроможності цукру.

Вважаємо, що інтеграція в бурякоцукровому виробництві призводить до виробничо-технологічної, організаційно-управлінської та господарсько-економічної єдності сільського господарства, переробної та інших галузей, з метою стабілізувати ринкове середовище і підвищити результати господарювання.

Для розвитку інтеграції в ринковому середовищі є розумна економічна поведінка переробних підприємств. Усвідомлення економічної ситуації і своє нове становище як інтеграторів, зможуть запропонувати виробникам сировини взаємовигідне співробітництво, перестануть шукати односторонніх вигод, то збережуть і себе, і сільськогосподарські підприємства.

Основою життя, розвитку людського суспільства є виробництво – процес дії людини на предмет і сили природи та пристосування їх для задоволення певних потреб. Матеріальні блага люди виробляють не поодинці, а спільно, оскільки живуть і працюють в суспільстві. Отже, виробництво має колективний, суспільний характер. Тому в процесі праці або дії людей на предмети і сили природи, вони вступають між собою у певні економічні зв'язки (відносини), зокрема з приводу кооперації, спеціалізації виробництва. Люди не лише виробляють продукти праці, а й обмінюють і споживають їх. У свою чергу, відносини між людьми у сфері виробництва складаються з:

- 1) привласнення предметів природи через процес праці;
- 2) відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва тощо всередині окремого підприємства, об'єднання, організації та між підприємствами;
- 3) організаційно - економічних відносин, що формуються і розвиваються

в процесі управління менеджерами підприємством, проведення маркетингових досліджень та ін.;

4) відносин між людьми щодо привласнення робочої сили, засобів виробництва, управління власністю у цій сфері, контролю за виробництвом.

Однак, створені міжгалузеві органи управління забезпечили лише організаційно-юридичний напрям всіх ланок інтеграції в бурякоцукровому виробництві, а економічної єдності не досягнуто. Сільськогосподарські і переробні підприємства не одержали реального економічного механізму, що регулює їхні взаємовідносини.

Потребують змін економічні відносини бурякосійних господарств з цукровими заводами. Можливим є вирішення цього завдання тоді, коли всі учасники згаданого процесу будуть зацікавлені в одержанні кінцевого продукту - цукру. Для цього необхідно об'єднати інтереси як виробників цукрових буряків, так і цукрових заводів.

Досвід господарювання у ринкових умовах також показує, що надалі необхідно вдосконалювати економічні відносини між партнерами з виробництва цукру.

Відомо, що відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ та послуг називаються економічними відносинами. Економічні відносини - сукупність відносин між людьми у процесі виробництва матеріальних і духовних благ та їх привласнення в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньо у виробництві, розподілі, обміні та споживанні) [208, с. 25; 143, с. 32; 66, с. 471].

Економічні відносини формуються також внаслідок взаємодії трьох відносно самостійних підсистем:

- техніко-економічних відносин – це відносини спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації, обміну діяльності між людьми та ін.;
- організаційно-економічних відносин виникають між менеджерами різних ланок і найманими працівниками в процесі маркетингової діяльності та ін.;

- соціально-економічних відносин або відносини економічної власності, які виникають між різними суб'єктами (окремими індивідами, промисловими, торговими компаніями, фінансово – кредитними інститутами, державною тощо) в процесі привласнення робочої сили, засобів виробництва, інтелектуальної власності, послуг та інших об'єктів власності в усіх сферах суспільного відтворення. Їх теоретичним вираженням є такі категорії як гроші, ціна, заробітна плата, прибуток тощо.

Перебудова економічних відносин на засадах ринкового господарювання, що здійснюється в Україні впродовж останніх років, потребує кардинальних змін, доповнень з використанням власного досвіду. Значні можливості щодо цього надає сучасним вченим-економістам вивчення періоду поступового переходу від командної системи господарювання до ринкової. Визначальною умовою успішного розвитку економічних відносин в бурякоцукровому підкомплексі АПК є забезпечення економічної заінтересованості усіх господарсько-правових структур у спільній діяльності. Тому регулювання організаційно-економічних відносин належить до важливих напрямків розвитку економічних відносин у виробництві сільськогосподарської сировини та її промислової переробки.

Отже, економічні відносини – це суспільні, соціальні, правові, політичні, національні, культурні, моральні, психологічні та інші відносини, які прискорюють розвиток продуктивних сил, що в кінцевому підсумку визначає еволюцію надбудовних відносин, або гальмують його. На певному етапі еволюції суспільства вирішальну роль можуть відігравати як окремі базисні, так і окремі надбудовні відносини.

Перехід аграрного сектора економіки до ринкових відносин потребує здійснення змін в основних принципах – функціонуванні системи державного регулювання виробничо-економічних процесів. Їх сутність полягала, з одного боку, у зменшенні всеохоплюючого впливу державного економічного механізму регулювання господарської діяльності галузей, значному послабленні втручання владних структур в економічні процеси, а з другого - у заміні існуючих в адміністративно-плановій економіці форм і методів методами

ринкової економіки. При цьому слід виходити з того, що роль державного регулювання економічних процесів у перехідний період до ринкових відносин залишається значно вищою, ніж за умов розвинутої ринкової економіки. Це зумовлюється тими обставинами, що на перехідному етапі в ринковій економіці остаточно ще не сформовані умови для регулювання економічних процесів широкої підприємницької діяльності.

Оскільки, по-перше, ринкова економіка бурякоцукрового виробництва - це економіка взаємовідносин між рівноправними партнерами (цукровими заводами, сільськогосподарськими та іншими підприємствами), яка здійснюється на основі договорів спільної роботи, виходячи з інтересів кожної сторони та з урахуванням чинного законодавства. Це також економіка розвинутої системи горизонтальних зв'язків, що спираються на горизонтальну структуру: біржі, банки, страхові компанії тощо.

По-друге, ринок цукру — це сукупність відносин обміну як всередині бурякоцукрового комплексу, так і між комплексом та споживачами його продукції за межами комплексу.

Тоді відносини обміну у бурякоцукровому виробництві включають:

1. Обмін діяльністю і досвідом між учасниками комплексу; обмін проміжними продуктами між партнерами комплексу з метою виготовлення кінцевого продукту; обмін готовими продуктами (внутрішні відносини).

2. Обмін чи реалізація кінцевої продукції з споживачами через оптову і роздрібну торгівлю на внутрішньому і зовнішньому ринках; обмін на кінцеву продукцію чи закупівля необхідних засобів виробництва та послуг для нормального функціонування бурякоцукрового виробництва (зовнішні відносини).

Таким чином, дана методика розкриває одну із особливостей економічних відносин – відносини обміну.

Разом з тим неправомірно зводити ринок до відносин обміну. Матеріальну основу ринку складають продуктивні сили суспільства. Рівень і характер їх розвитку визначає модель ринку. В свою чергу модель ринку чинить зворотний вплив на продуктивні сили країни [122, с. 108].

Вважаємо, що ринок цукру повинен відбиватися у функціях, які, на наш погляд, найкраще сформульовані у працях О.Зайця [71, с. 23-24].

Перша з них — це опосередкування розподілу праці між відокремленими суб'єктами бурякоцукрового комплексу, забезпечення взаємовигідності та еквівалентності обміну продукцією, послугами, фінансово-кредитними та цінними ресурсами.

Друга функція ринку — це приведення індивідуальних витрат суб'єктів виробництва до суспільно необхідних. Ринок інформує продавця і покупця про ціни на товари і послуги, про середні витрати виробництва і тим самим орієнтує партнерів на випуск необхідної кількості продуктів потрібної якості. Держава, регулюючи і координуючи ринок, застосовуючи економічні та правові важелі і спеціальні організаційно-управлінські структури захищає вітчизняних товаровиробників від іноземної інтервенції, надає їм підтримку.

Третя функція ринку цукру – оптимізує міжгалузеві, внутрівиробничі і територіальні пропорції бурякоцукрового комплексу, об'єктивно обумовлює переміщення грошей у виробництво тих цукровмісних продуктів, на які є попит. Держава підсилює саморегулюючу функцію ринку, використовуючи індикативне планування і прогнозування економіки.

Четверта функція ринку цукру — це прискорення технічного прогресу: кожний цукровиробник, бажаючи зробити виробництво цукру конкурентоспроможним, зацікавлений впроваджувати новітні досягнення науково-технічного прогресу, починаючи від інтенсивних технологій вирощування і переробки цукрових буряків і закінчуючи маркетинговим моніторингом ринку цукру.

Цукор як товар, існує на ринку давно. За цей час його споживчі властивості мало змінились, оскільки має достатньо вузьке поле для удосконалення чи зміни основних характеристик. З маркетингової точки зору, він більш привабливий як сировина для виробництва цукровмісних продуктів, здатність до удосконалення і повнішого задоволення споживчих побажань яких є значно вищою. „Сировинний” напрям маркетингової діяльності на ринку цукру характерний як для

внутрішнього, так і для зовнішнього ринків. Стосовно останнього, маркетингові зусилля спрямовуються на забезпечення привабливих умов проведення торгових операцій, застосування перспективних моделей освоєння окремих ринкових сегментів, співпраці з партнерами. Важливу роль при цьому відіграють інтеграційні процеси макро- і мікрорівня, що мають різнобічні (політичні, економічні, соціальні та інші) характеристики.

На наш погляд, регульований ринок цукру – це постійно діючий механізм забезпечення і підтримки збалансованості та динамічної рівноваги виробничих можливостей усіх сфер бурякоцукрового виробництва і попиту на цукор. Для цього ми пропонуємо модель економічних відносин, яка складається з трьох взаємопов'язаних блоків (рис. 1.1).

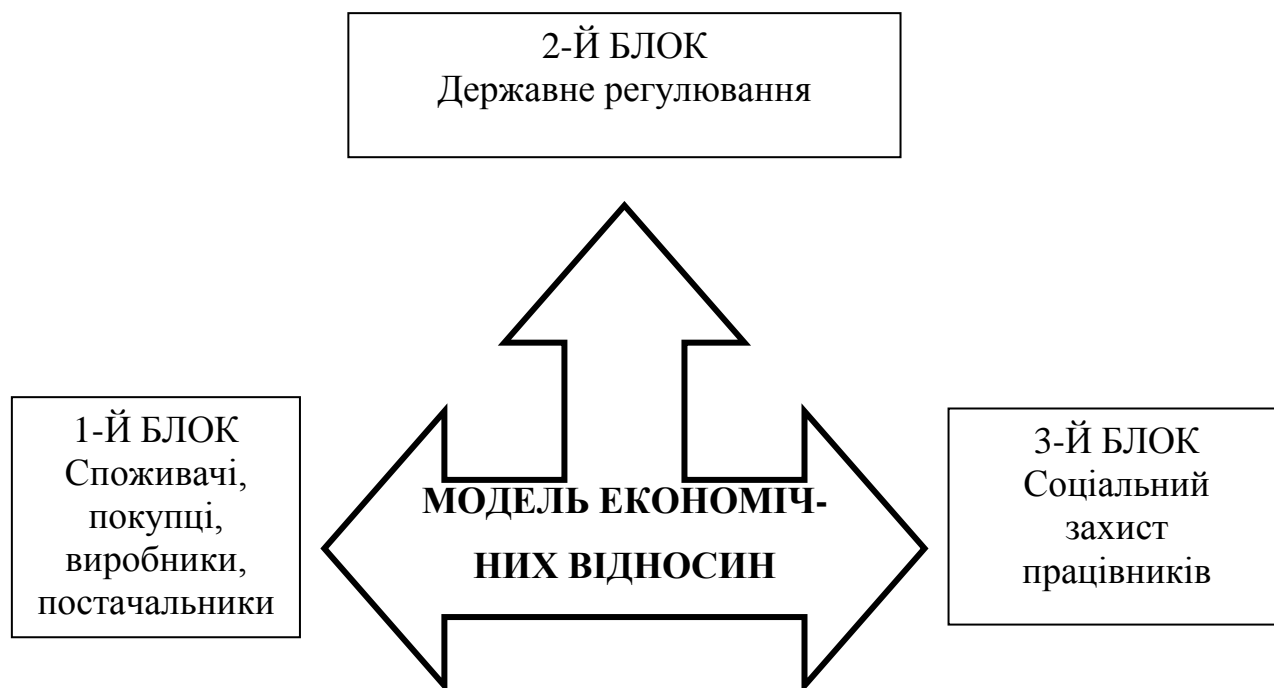

Рис. 1.1. Модель економічних відносин у бурякоцукровому виробництві

Примітка. Самостійна розробка автора

На рис. 1.1 перший блок характеризує собою ринкові та економічні відносини між продавцями і споживачами цукру, його виробництво.

Другий блок – відносини державного регулювання діяльності інтегрованого бурякоцукрового виробництва за допомогою квот, забезпечення гарантії збуту і цін на цукор, банківської та податкової систем, кредитно-фінансової політики тощо.

Третій блок – система соціального захисту працівників інтегрованого бурякоцукрового виробництва із застосуванням різноманітних економічних та адміністративних заходів, які надають ринку цукру чіткої соціальної спрямованості. В реальності ці блоки між собою взаємопов'язані і становлять єдиний організм.

Модель ринкової структури інтегрованого бурякоцукрового виробництва Тернопільської області повинна виходити з принципів маркетингової доцільності і ефективності, відповідно до яких має бути адаптована існуюча виробничо-збутова структура.

Тернопільщина має великі перспективи щодо розвитку бурякоцукрового виробництва - добре розвинуті традиційні вітчизняні технології у сфері вирощування цукрових буряків і виробництва цукру, достатню кількість наявних виробничих потужностей та трудових ресурсів, вигідне з точки зору міжнародного поділу праці, територіальне розташування виробництва тощо. Вони зумовлюються також сприятливими природно-кліматичними умовами для вирощування цукрових буряків і їх переробки.

Сільське господарство, як ні жодна інша галузь національної економіки, навіть за наявності дійового державного регулювання найменше відійшло від середовища чистої конкуренції. Сільськогосподарській продукції (цукровим бурякам) притаманний відносно невеликий діапазон якості. В зв'язку з цим неможливо здійснити концентрацію виробництва продукції певного рівня якості в руках обмеженої кількості товаровиробників і завдяки цьому впливати на рівновагу ринку. Тому аграрні підприємства будують свою виробничу і маркетингову діяльність з урахуванням тієї обставини, що ціни на цукрові буряки і ресурси, які вони закупають, формуються під впливом зовнішніх факторів, які не піддаються або мало піддаються впливу кожного окремого сільськогосподарського товаровиробника. За сукупності цих причин на ринку сільськогосподарської продукції рельєфно проявляється зв'язок між попитом і пропозицією (рис. 1.2).

Стає очевидним, що ціна рівноваги на цукор досягається лише в т. Е, коли попит D на продукцію відповідає її пропозиції S (рис. 1.2). За такої умови на ринку

цукру не буде ні дефіциту, ні лишків продукції, ціни на цукор стабілізуються, при цьому задовольняються потреби споживачів.

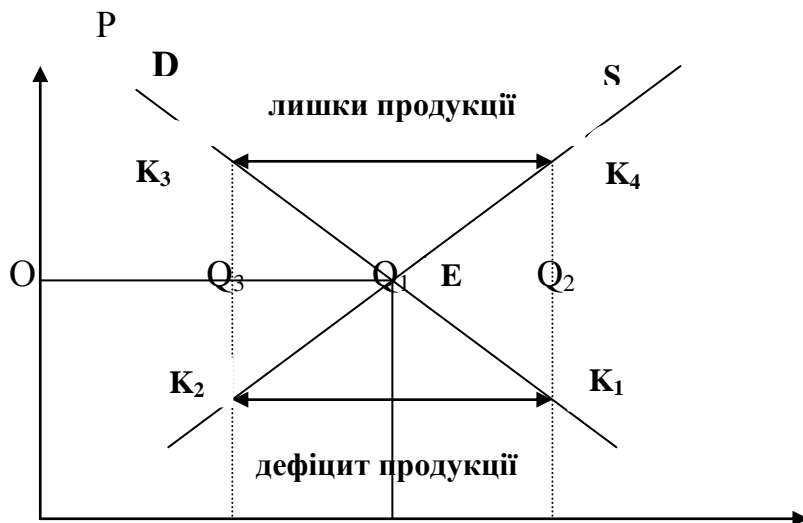

Рис. 1.2. Ціна рівноваги на ринку цукру

Примітка. Розроблено з використанням [56, с. 71]

Однак при зростанні попиту на цукор (т. K_1) продаж цукру здійснюється за обсягом Q_2 . Щодо пропозиції, то їй відповідає т. K_2 з меншим обсягом пропозиції продукції Q_3 . Дана ситуація утворює на ринку дефіцит цукру в розмірі $Q_2 - Q_3$. Зворотний процес охарактеризує лишки цукру, розмір яких визначається різницею між $Q_2 - Q_3$.

Оскільки попит і пропозиції змінюються під впливом цінових і не цінових факторів, то збільшення ціни на цукор призведе до збільшення пропозиції, що економічно вигідно виробникам цукру і виробникам цукросировини. А при зниженні ціни на цукор зростатиме попит на нього. Адже за тих самих витрат покупці матимуть можливість придбати більше цукру, ніж раніше.

З викладеного вище можна сформулювати такий висновок — будь-яка зміна попиту і пропозиції на цукрові буряки і цукор незалежно від причин, які їх зумовили, повинна бути в центрі уваги як сільськогосподарських підприємств, так і переробних, оскільки це безпосередньо позначається на рівні цін, масштабах виробництва, а отже, і на кінцевому результаті роботи — рівні дохідності та окупності витрат.

З погляду оцінки ринкового середовища, яке оточує сільськогосподарські підприємства з виробництва цукрових буряків, важливо знати цінову еластичність попиту на сільськогосподарські продукти, що відображає реакцію споживачів на зміну ціни на товари. Споживачі скорочують придбання товарів при зростанні цін на них, і навпаки, придбають їх більше при зниженні цін. Проте ця дія закону проявляється далеко не однаково щодо різних товарів, тобто має місце різний ступінь чутливості споживачів до зміни ціни на той чи інший товар.

Згідно економічної теорії, існують три можливих варіанти зміни ринкової ціни у часі [28, с. 116]. З часом ринкова ціна наближається до ціни рівноваги, тобто відбувається ринкове саморегулювання, втручання держави в обмінні процеси на даному сегменті ринку не потрібне. У другому випадку ринкова ціна коливається навколо ціни рівноваги в певних межах. Якщо ці коливання не є дуже істотними, то у втручанні з боку держави також немає потреби. У третьому випадку (див. рис.1.3), ринкова ціна з часом все далі і далі відхиляється від ціни рівноваги. У такому разі саморегулюючу функцію ринку не можна реалізувати без істотних втрат продуктивних сил і соціальних потрясінь.

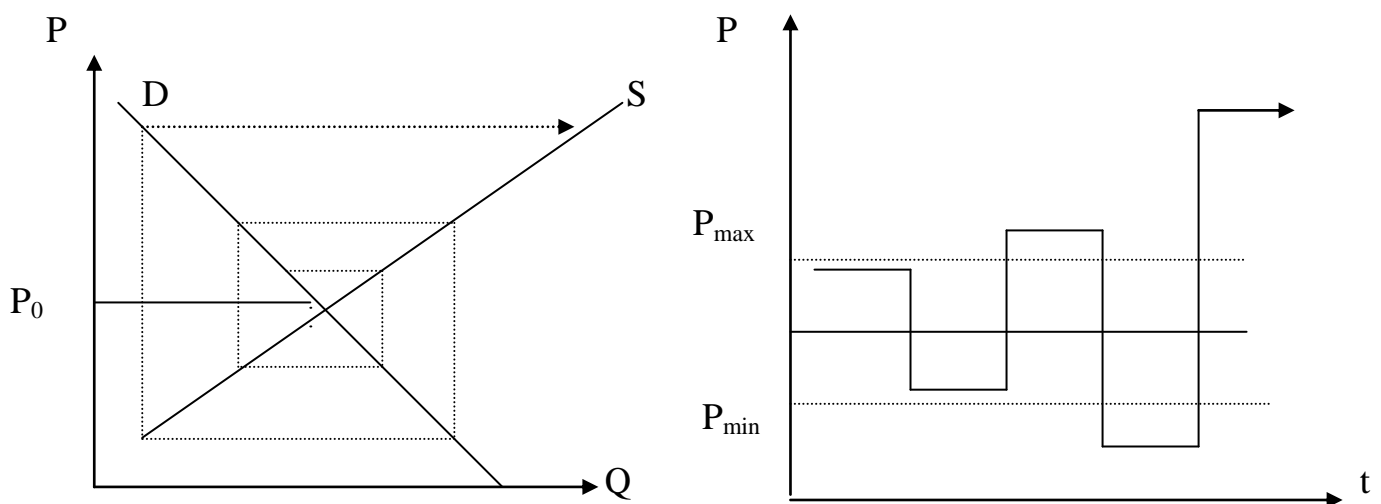

Рис. 1.3. Посилення коливань ринкової ціни

Примітка. 1) Розроблено з використанням [4, с. 71];

2) P – ціна; Q – кількість продукції; P_0 – рівноважна ціна; t – час; P_{\min} і P_{\max} – мінімальна і максимальна ціна державного регулювання.

Викладене дозволяє зробити висновок – сільськогосподарська продукція, а саме цукрові буряки, належать до третього випадку товарів і мають відносно нееластичний попит. У результаті аналізу наведеного графіку можна зробити ще

один висновок. Тенденції зміни циклічних коливань цін на цукрові буряки залежать насамперед від співвідношень рівня еластичності попиту та пропозиції і саме на сільськогосподарську продукцію еластичність пропозиції перевищує еластичність попиту. Отже, це припущення ще раз підтверджує що саме третій варіант зміни ринкової ціни у часі є типовим для аграрного ринку.

Як стверджує вчений В.Г. Андрійчук [4, с. 38], за даними американських учених, у розвинутих країнах з ринковою економікою коефіцієнт еластичності на цю продукцію, розрахований як відношення процентної зміни обсягу реалізованої продукції до процентної зміни ціни на неї, становить лише 0,20 — 0,25. Це означає, що споживачі збільшать придбання сільськогосподарської продукції, скажімо, на 5% лише тоді, коли ціна на неї знизиться на 20 — 25 %. Це співвідношення впливає з економічного змісту коефіцієнта еластичності (E_d), який вказує, на скільки відсотків змінюється обсяг продажу при зміні ціни на один відсоток.

Ступінь еластичності попиту на товари істотно впливає на економічний стан підприємства. Якщо попит еластичний, то при зниженні ціни на товар грошова виручка від реалізації його збільшується, оскільки вищий темп зростання продажу порівняно з нижчим темпом зниження ціни дає змогу компенсувати втрати від такого зниження. Підвищення ціни за еластичного попиту на товар призведе до протилежних наслідків — загальний грошовий дохід скоротиться, оскільки його приріст від зростання ціни не компенсує втрат від зниження обсягу продажу.

Для розв'язання проблеми відновлення і нормального функціонування інтегрованого бурякоцукрового виробництва науковці аграрії пропонують різні підходи.

Саблук П. Т. доводить, що промисловий і аграрний сектора повинні розвиватись в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності як вирішальна умова ефективного розвитку всієї економіки держави. Для України, щоб подолати аграрну кризу, на думку вченого, слід освоїти постіндустріальну стадію цивілізаційного розвитку [169, с. 3].

На думку В. Г. Поплавського, потрібна державна програма розвитку бурякоцукрового виробництва на рівні закону, яка б передбачала оптимальні

варіанти розміщення посівів цукрових буряків стосовно природно - кліматичних та ґрунтових умов, поліпшення техніко-технологічного рівня їх вирощування й забезпечення одержання максимальної врожайності, формування раціональних сировинних зон для ефективного використання потужностей наявних цукрових заводів, удосконалення технології заготівель і зберігання з метою зниження втрат як цукросировини, так і цукру, поліпшення фінансово-економічних відносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами на основі розвитку кооперації та інтеграційних систем, раціонального поєднання економічних інтересів у сфері виробництва і переробки цукросировини [135, с. 311-315].

Є. В. Імас стверджує про нагрілу необхідність у розробці та реалізації державної програми відродження та розвитку цукробурякового конкурентоспроможного виробництва, здійснення реконструкції та технічного переоснащення цукрових заводів, застосування нових організаційно-правових форм інтеграції виробництва цукрової сировини та її промислової переробки для забезпечення економічної зацікавленості всіх суб'єктів технологічного ланцюга „поле - завод - цукор – споживач” у сфері бурякоцукрового продуктового комплексу [135, с. 456].

А. Фурса, О. Шпичак подають стверджувальні підстави, що низька ціна цукру є значною перешкодою інвестиціям в галузь, в тому числі іноземним. Пропонують встановлення щорічного коефіцієнта співвідношення між мінімальними цінами на цукор на цукрові буряки. Тобто у разі зміни мінімальної закупівельної ціни на цукрові буряки відповідно змінюється і мінімальна оптово-відпускна ціна на цукор [135, с. 73].

Професор І. Яремчук вважає, що визначення зрілості і якості цукрових буряків, на основі аналізів сировинних лабораторій цукрових заводів, дасть змогу отримати зрілішу цукрову сировину, призведе до зниження втрати маси буряків під час збирання, зберігання і збільшить вихід білого цукру майже на 5 відсотків [244, с. 26-27].

Дослідження О. Олійника дають змогу вивчити різні прояви циклічності у динаміці економічних показників і визначити основні параметри циклів [139, с. 52].

За оцінками експертів, основною причиною кризи в бурякоцукровому виробництві України є неправильний вибір концепції перехідного періоду — концепції жорсткої монетарної політики Дж. Сакса і М. Фрідмена, до того ж з конфіскаційним характером. Як показує світова практика, ця концепція ефективна лише в умовах стабільної економіки, оптимального насичення ринку і не прийнятна для кризової перехідної економіки. Крім того, вона не враховує специфіки України.

Отже, вивчення сутності та теоретико-методологічних засад економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві дає підстави стверджувати, що їхня методика вивчення не змінюється упродовж десятиліть, проте в кожному періоді розвитку її застосування має свої методологічні підходи в залежності від чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

1.2. Методичні підходи до оцінки економічної ефективності виробництва і переробки цукрового буряка

Ефективність виробництва — це складна економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами.

Згідно К. Р. Макконнела і С. Л. Брю, економічна ефективність характеризує співвідношення „витрати-випуск”, що відображає зв’язок між кількістю одиниць виробничих ресурсів, задіяних у процесі виробництва, і кількістю одержаних конкретних видів продуктів [122, с.].

Загальновідомо, що економічна ефективність — це співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. При цьому можливі три варіанти вказаного співвідношення:

- 1) ресурси і результати, виражені у вартісній формі;
- 2) ресурси — у вартісній, а результати — у натуральній формі;

3) ресурси — у натуральній, а результати — у вартісній формі.

Сьогодні приділяє багато уваги вивченню як теоретичних, так і практичних питань функціонування бурякоцукрової галузі. Про зниження ефективності сільськогосподарського виробництва говорить професор П. Т. Саблук. Він зазначає, що наслідки хаотичних і неадекватних державних дій не забарилися проявитися в стрімкому зниженні обсягів виробництва валової продукції сільського господарства за 14 років майже на 40 %, мізерних обсягів іноземних інвестицій, деградації соціальних відносин та інфраструктури на селі [171, с. 3].

Поділяємо думку В. С. Бондаря в тому, що проблема українського експорту цукру заслуговує на найсерйознішу увагу, оскільки потенційні можливості нашої країни і досвід з цього приводу значні [19, с. 5]; цукробурякове виробництво України постало перед нелегким вибором – або вступати в серйозну конкурентну боротьбу за ринки збуту, або обмежитися виробництвом цукру для самозабезпечення [15, с. 4].

В. І. Пиркін приходять до висновку, що в країні відбувається штучне заниження вартості основної продукції й зменшення прибутковості цукрових буряків [149, с. 4].

А. В. Фурса доводить, що неефективність державної підтримки бурякоцукрового підкомплексу зводиться до невтручання в урегулювання промислових і сільськогосподарських цін за допомогою економічного механізму. А від так, розвиток галузі значно стримується нераціональним використанням бюджетних коштів, наявністю великих політичних ризиків, які відлякують інвестора вкладати кошти в цю сферу. Крім того, не діють ринкові інструменти – страхування від цінових коливань і погодних негараздів, обмежений обсяг кредитів [212, с. 4].

Вивчаючи зарубіжний досвід щодо опрацюванню даного питання, особливу увагу звертаємо на те, що у західній літературі виділяють три види ефективності: технологічну, економічну та розподілу ресурсів [165 с. 102].

Актуальність даного аналізу полягає:

1) на його основі робиться висновок про неоднорідність сільськогосподарського сектору, що повинен братися за увагу при розробці сільськогосподарської політики;

2) у можливості оцінити вплив окремих характеристик сільськогосподарських підприємств (рентабельність, фінансова стійкість, платоспроможність).

3) у досягненні нормативного рівня розвитку приватного сектору, тобто демографічних, економічних, соціальних показників.

Суть кожної ефективності бурякоцукрового підкомплексу відображено нами за допомогою рис. 1.4.

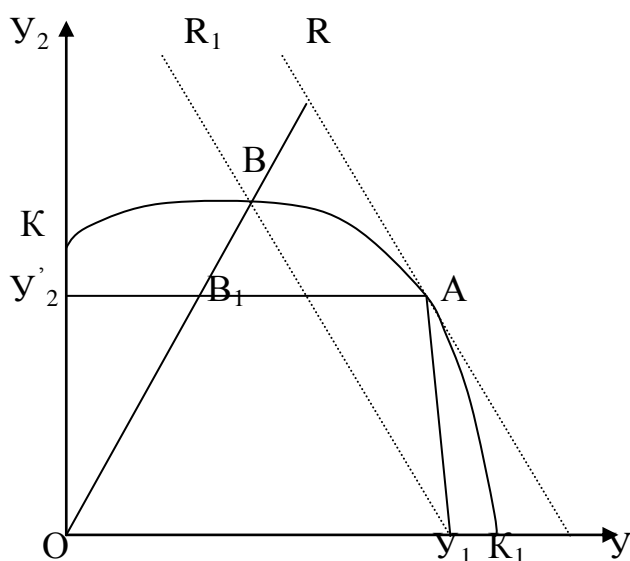

Рис.1.4. Крива виробничих можливостей, технологічна, економічна ефективність та ефективність розподілу ресурсів у бурякоцукровому виробництві

Примітка. Розроблено з використанням [165 с. 103]

На рис. 1.4 представлена крива виробничих можливостей (KK_1) і дотична до неї крива прибутковості (R). Загальновідомо, що максимум прибутку досягається в точці торкання кривої виробничих можливостей і кривої прибутковості (т. A).

Технологічна ефективність показує, наскільки підприємство може пропорційно збільшити виробництво продукції, не залучаючи додаткових ресурсів і розраховується як $TE = OB/OB_1$.

Технологічна ефективність характеризує здатність підприємства виробити якнайбільше продукції з одиниці використаного ресурсу і приймає значення в проміжку $(1; \infty)$. Підприємства, для яких $TE = 1$, є технологічно ефективними.

Однак на практиці існують граничні (неефективні) виробники, що не використовують свій виробничий потенціал повною мірою, і тому завжди знайдуться такі підприємства, обсяги виробництва яких будуть нижче потенційно можливих. Таким чином, неефективні підприємства розташовані в області OKK_1 , нижче кривої виробничих можливостей і використовують більше ресурсів для виробництва одиниці продукції.

Показниками технологічної ефективності в бурякоцукровому підкомплексі є урожайність цукрових буряків з одиниці посівної площі та основні параметри якості, тобто вміст цукру у цукрових буряках. Основним є те, що за результат діяльності переробних підприємств береться валове виробництво цукрових буряків і цей результат зіставляється з ресурсом – посівною площею цукристих. А для того, щоб визначити якість продукції, слід визначити біологічний вихід цукру на гектар посівної площі, помноживши врожайність цукрового буряка з гектара на відсоток вмісту відповідної органічної речовини (коефіцієнт).

Ефективність економічних відносин може бути правильно оцінена лише на основі аналізу її внеску в досягнення цільових показників більш загальної системи. Тому недостатньо лише вести мову про рівень досягнення поставленої мети, необхідний ще аналіз ступеня обґрунтованості цілей організації стосовно потреб суспільства й процес їхнього зростання. З іншого боку, ресурсна (економічна) постановка проблеми характеризується мірою, що відображає спосіб порівняння оцінок вартості різних видів ресурсів, що склалися на даний момент на ринку. Коливання ринкових умов і нерівномірність вартісних еквівалентів на різних компонентах ринку не дозволяють оцінити функціональну ефективність елементів економічних відносин.

Вважаємо, що слід говорити про функціональну ефективність, що оцінює технологію й організацію процесів виробництва й управління (у т.ч. людський фактор) стосовно рівня, що досягнуло суспільство на даний момент.

Наступним інформаційним носієм певних кількісних та якісних характеристик економічних явищ і процесів є економічні показники. На основі аналізу рівня таких показників, їх динаміки та взаємозв'язку робляться відповідні узагальнення, висновки, обґрунтовуються рекомендації, здійснюється оцінка стану економіки бурякоцукрового виробництва, виявляються невикористані резерви господарської діяльності, приймаються виважені управлінські рішення.

На практиці формою прояву економічної ефективності виступають різні показники, що базуються на діючому механізмі ціноутворення й загальноприйнятих в економіці правилах порівняння й оцінки різнорідних ресурсних потоків. Ці показники в узагальненій формі відображають окремі різні сторони економічних зв'язків й явищ, утворюючи проблему точності відображення (спостереження) процесів, що протікають.

У науковій літературі дискутуються різні точки зору щодо вибору критеріальних показників ефективності виробництва. Велика складність полягає саме у точності їх вибору. Адже, ефективність бурякоцукрового виробництва — це складне і багатогранне явище. Сільськогосподарське виробництво, у свою чергу, вимагає органічного поєднання і взаємодії чотирьох основних факторів:

1) землі як основного засобу сільськогосподарського виробництва – вартість валової продукції, сума валового доходу, прибутку (чистого доходу) на одиницю земельної площі;

2) живої праці – вартість валової продукції, сума валового доходу, прибутку (чистого доходу) на одиницю затрат праці або на чисельність середньорічних показників;

3) минулої уречевленої праці в основних засобах виробництва – вартість валової продукції, сума валового доходу, прибутку (чистого доходу) на 1 грн. основних виробничих фондів;

4) поточних виробничих витрат – собівартість валової продукції, окупність виробничих витрат, рівень рентабельності.

У процесі виробництва здійснюється виробничий обмін кінцевого продукту з метою отримання певних споживних вартостей, спроможних задовольнити

відповідні потреби людей. Таким чином, виробництво цукрових буряків передбачає витрати ресурсів і одержання певних результатів. Але на однакову кількість витрачених ресурсів підприємства можуть одержувати далеко не однакові за величиною результати.

Основні показники, разом узяті, дадуть можливість повніше охарактеризувати ефективність інтегрованого бурякоцукрового виробництва. У них знаходять відображення оцінки рівня й ефективності використання усіх видів ресурсів і витрат, що беруть участь у виробництві (див. рис. 1.5):

Рис. 1.5. Економічна ефективність виробництва і переробки цукрового буряка в інтегрованому бурякоцукровому виробництві

Примітка. Самостійна розробка автора

I - Загальна оцінка ефективності сільськогосподарської діяльності: 1) вартість валової (у порівняних цінах) і товарної (у діючих цінах) продукції сільського господарства з розрахунку на: 1га сільгоспугідь, 100 або 1000 грн. основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення, 1 грн. виробничих витрат, 1

працівника, зайнятого в аграрній сфері, 1 відпрацьовану в сільському господарстві люд.-год., 1 грн. доходів працівників, зайнятих в аграрній сфері (загальних), для 1 грн. заробітної плати; 2) виробничі витрати на 1 грн. валової (у порівнянних цінах) і товарної (у діючих цінах) продукції сільського господарства; 3) середньорічний заробіток 1 працівника, зайнятого в сільському господарстві; 4) прибуток від аграрної діяльності з розрахунку на: 1 га сільгоспугідь, 100 або 1000 грн. основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення, 1 грн. виробничих витрат, 1 працівника, зайнятого в аграрній сфері, 1 відпрацьовану в сільському господарстві людино-годину; 5) рівень рентабельності і рентабельність продажу.

II - Оцінка ефективності вирощування цукрових буряків: 1) урожайність, ц/га; 2) якісні параметри продукції; 3) затрати праці на 1 ц, люд.-год; 4) собівартість і ціна реалізації 1 ц, грн.; 5) прибуток, грн. на: 1 ц і 1 га; 6) рівень рентабельності та рентабельність продажу.

III - Оцінка ефективності цукрової промисловості: 1) якісні параметри продукції; коефіцієнт використання виробничих потужностей; відсотки виходу основної й побічної продукції; 2) енергомісткість одиниці продукції; 3) обсяг виробництва продукції з розрахунку на одного працівника та 100 грн. його заробітної плати; 4) працемісткість і собівартість одиниці готової продукції; 5) розмір прибутку на 1 т переробленої цукросировини та 1 т цукру; 6) середній заробіток 1 працівника; 7) рівень рентабельності виробництва цукросировини й надання послуг з переробки та рентабельність продажу.

IV - Оцінка ефективності обслуговування виробництва і реалізації продукції: 1) обсяги наданих послуг (у натуральному і грошовому виразах) з розрахунку на: 1 працівника і 1 відпрацьовану людино-годину, 100 або 1000 грн. вартості основних виробничих засобів, 100 або 1000 грн. витрат, 100 або 1000 грн. заробітної плати; 2) ступінь виконання договірних зобов'язань (як за обсягом виконаних робіт, так і строками їх здійснення); 3) собівартість одиниці послуг і розміри тарифів по них; 4) розмір прибутку з розрахунку на 100 або 1000 грн. основних виробничих засобів, 1 працівника; 5) рівень рентабельності.

V – Оцінка ефективності комерційно-збутової діяльності: 1) приріст обсягу цукру у грошовому виразі (у звітному році порівняно з базисним та аналізованим показником товарообігу); 2) місце цукрового заводу на ринку; 3) ступінь виконання контрактних зобов'язань по поставках цукру; 4) прибуток від комерційно-збутової діяльності в цілому і з розрахунку на 1 тис.грн. вартості цукру або на 1 ц чи 1 т.

Для точності та достовірності визначення економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва важливе значення має вивчення економічних підсистем (техніко-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні).

В інтегрованому бурякоцукровому виробництві основною переробною сировиною є цукровий буряк, який поступає на давальницькій основі від сільськогосподарських підприємств всіх категорій. Таким чином, саме досягнутий техніко-економічний рівень переробних підприємств буде відображати можливості останнього щодо випуску продукції, яка відповідає вимогам замовників. Дослідження технічного та економічного стану виробництва проводиться за допомогою техніко-економічних показників, що характеризують рівень використання сировини, матеріалів, виробничих потужностей, енергетичних ресурсів, обладнання, трудових ресурсів (вихід готової продукції з сировини, виробіток продукції на одного працівника).

Техніко-економічні показники залежно від призначення й використання розрізняють: планові; статистичні; аналітичні.

Також характеризують склад, структуру й динаміку населення, процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання, національне багатство держави, в тому числі природні ресурси та їх задоволення, доходи й витрати держави та населення.

Розрізняють системи техніко-економічних показників, які охоплюють інформацію від технічного рівня виробів до показників економічного зростання, насамперед збільшення виробництва продукції та послуг для виробничого й невиробничого споживання.

В умовах ринкової економіки конкурентоспроможними можуть бути лише ті аграрні підприємства, які досягають високого рівня ефективності виробництва. В сільському господарстві, як і в інших галузях народного господарства, ця проблема може бути вирішена завдяки переходу на інтенсивний тип розвитку економіки.

Екстенсивний тип розвитку має місце тоді, коли підприємства отримують приріст продукції лише за рахунок приросту ресурсів. При недостатній забезпеченості господарства ресурсами найчастіше спостерігається переплетіння інтенсивного й екстенсивного типів відтворення. Це — об'єктивний процес розвитку виробництва. У даному випадку істотного підвищення ефективності можна досягти за умови, коли інтенсивний тип відтворення переважає над екстенсивним, тобто коли має місце переважно інтенсивний тип розвитку, за якого частка приросту продукції за рахунок поліпшення використання авансованого капіталу перевищує частку її приросту, одержану завдяки збільшенню його розміру.

Основними показниками техніко-економічного зростання є:

1. Темп зростання національного доходу;
2. Поліпшення якості продукції;
3. Рівень і темпи науково-технічного прогресу;
4. Динаміка ефективності виробництва.

Таке зростання постає в історично визначеній соціально-економічній формі, зумовленій формою власності на засоби виробництва, його результат – збільшення реальних доходів населення, поліпшення забезпеченості предметами споживання, створення умов для вільного всебічного розвитку особистості. В основі прискорення техніко-економічного зростання є широке використання досягнень НТР, високі темпи підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва, радикальне поліпшення якості продукції.

Отже, техніко-економічні показники в інтегрованому бурякоцукровому виробництві – це база для техніко-економічного аналізу, який охоплює аспекти господарської діяльності аграрних підприємств, і в процесі якого вивчають якість продукції, що виробляються, організаційно-технічний рівень виробництва і вплив техніки, технології та організації виробництва на основні економічні показники

(продуктивність праці, фондівдача, матеріаломісткість, собівартість продукції, рентабельність, оборотність обігових коштів) і здійснюються переважно індуктивним методом.

Наступним головним завданням у дослідженні економічної ефективності переробних підприємствах АПК є аналіз організаційно-економічних відносин, що відображають створення найкращих умов для скорочення усіх матеріальних потоків – від отримання сировини до випуску готової продукції – та забезпечення безперервного обслуговування виробництва як засобу нарощування продуктивності і поліпшення використання виробничих потужностей підприємства. Щоб виконувались ці завдання, організація виробничих процесів повинна відповідати певним економічним факторам (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Економічні фактори впливу на інтегроване бурякоцукрове виробництво

Примітка. Самостійна розробка автора

Економічні фактори реалізуються у відповідних формах, що зумовлює винятково важливу їхню роль для оптимальної побудови та ефективного

функціонування виробничо-економічних систем загалом. Обґрунтування економічних відносин згідно економічних факторів та їх вплив на економічну ефективність бурякоцукрового виробництва подано у табл. 1.1.

Підвищення економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва значною мірою залежить від збалансованості масштабів буряківництва – як однієї з конкурентоспроможних галузей економіки та від результатів роботи цукрових заводів. Рівень ефективності виробництва цукру визначається системою показників, які характеризують різні її аспекти і дають можливість встановити причини і чинники, що впливають на їх величину, розробляти заходи на їх підвищення.

Використання системи показників при визначенні економічної ефективності аграрного виробництва зумовлене насамперед його специфічністю, багатогранністю і залежністю від ряду різноманітних природних, виробничо-технологічних та економічних груп факторів.

У системі показників розвитку регіонального бурякоцукрового виробництва рекомендується виділити такі групи:

- цільові показники – спрямовують розвиток інтегрованого бурякоцукрового виробництва області на досягнення обсягів споживання цукру населенням регіону на рівні науково обґрунтованих норм;
- ресурсні показники – забезпечують виробництва найважливішими видами виробничих ресурсів: земельними, трудовими, матеріальними, енергетичними, фінансовими, інформаційними;
- показники оцінки - відображають результативність і економічну ефективність розвитку основних структурних складових АПК в галузевому і виробничо-територіальному розрізах.

Важливим показником ефективності виробництва є собівартість продукції. Рівень собівартості цукрових буряків залежить: від обсягу витрат виробництва, від рівня урожайності. При цьому ступінь названої залежності визначається досягнутим рівнем інтенсивності буряківництва та його продуктивністю.

Обґрунтування економічних факторів та їх вплив на інтегроване бурякоцукрове виробництво

Принципи	Характеристика принципів	Переваги
Спеціалізація	Виробництво продукції та її складових частин закріплюється за конкретним підприємством, цехами та робочими місцями	Обмеження номенклатури виробів, які близькі за призначенням та конструкцією
Пропорційність	Відповідність пропускної здатності підприємства з виробництва готової продукції	Дотримання умов контракту
Паралельність	Паралельне виконання окремих технологічних процесів виробництва продукції, суміщення часу виконання різних операцій над товаром	Значно розширюється фронт робіт, що веде до скорочення тривалості виробничого процесу
Прямоточність	Оптимізація і скорочення технології бурякоцукрового виробництва	Забезпечує розміщення робочих місць за ходом технологічного процесу з метою максимального скорочення витрат часу на транспортні операції
Безперервність	Кожний наступний частковий процес з виробництва (переробки) цукру повинен починатися відразу ж після закінчення попереднього	Ліквідація чи зменшення перерв у виробництві та переробці
Ритмічність	Робота всіх підрозділів переробного підприємства має підпорядковуватися певному ритму (повторюваності)	Повне завантаження виробничих потужностей, поліпшення використання матеріальних ресурсів і робочого часу
Механізація та автоматизація виробництва	Високий рівень механізації та автоматизації основних, допоміжних та обслуговуючих процесів	Максимально можливе вивільнення людини від безпосередньої участі у виконанні виробничих процесів у бурякоцукровому виробництві
Гомеостатичність	Здатність виробничої системи до саморегулювання	Виконання функцій здійснюється без порушень
Гнучкість	Забезпечення швидкої переналаджованості обладнання на випуск часто змінюваного асортименту продукції	Ліквідація чи зменшення перерв у виробництві цукру
Надійність	Створення організаційних умов функціонування та розвитку системи і процесу бурякоцукрового виробництва	Можливості збоїв, порушення встановленого ритму усуваються або зводяться до мінімуму з метою досягнення максимальних результатів
Інноваційність виробництва	Здатність виробничих систем до переваг	Підхід до виробництва, реалізації тощо з метою досягнення переваг над конкурентами

Примітка. Самостійна розробка автора

Підвищення економічної ефективності буряківництва можливе як за рахунок збільшення урожайності цукрових буряків, так і на основі зниження трудових, матеріальних і фінансових витрат на виробництво продукції шляхом впровадження прогресивних ресурсозберігаючих технологій.

У товарному буряківництві визначають собівартість центнера коренів методом вилучення із загальної суми затрат нормативної собівартості гички. Залишкову суму затрат ділять на одержаний обсяг коренів і одержують собівартість центнера основної продукції.

Затрати праці на виробництво цукру пропонується визначати за формулою:

$$B = B_{ц/б} + B_{ц/з}, \quad (1.1)$$

де B - затрати праці на виробництво 1т цукру, люд.-днів; $B_{ц/б}$ - затрати праці на вирощування цукрових буряків, необхідні для одержання 1 т цукру, люд.-днів; $B_{ц/з}$ - затрати праці цукрового заводу на одержання 1 т цукру, люд.-днів.

Собівартість 1 т цукру визначається за формулою:

$$C = B_{ц/б} + B_{пер}, \quad (1.2)$$

де C - собівартість 1 т цукру, грн; $B_{ц/б}$ - витрати на закупівлю цукрових буряків, необхідні для одержання 1 т цукру, грн; $B_{пер}$ - витрати на переробку цукрових буряків, необхідні для одержання 1 т цукру, грн.

Вимірювальну систему економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва доцільно будувати таким чином, щоб вона була здатна повністю розкривати дві взаємопов'язані і взаємодоповнюючі результативні сторони діяльності аграрних підприємств — раціональність використання ними землі через показники загального ефекту, приведені до одиниці площі сільськогосподарських угідь, і економічність виробництва, показники якої розкривали б, якою ціною одержано цей ефект. Для всебічної оцінки ефективності бурякоцукрового виробництва та її поглибленого аналізу необхідно також широко

використовувати традиційні показники рентабельності, на яких істотно відбивається дія зовнішнього середовища.

Для кількісного виміру рентабельності аграрних підприємств використовують такі три традиційні показники: рівень рентабельності, норму прибутку і приведену до земельної площі масу прибутку.

Рівень рентабельності (P) визначається за формулою:

$$P = \frac{\Pi \times 100}{B_v}, \quad (1.3)$$

де Π – валовий прибуток від реалізації продукції; B_v – виробничі витрати на реалізовану продукцію.

Реальну ефективність цукрових буряків рекомендується визначити таким чином: рентабельність з врахуванням витрат на її збут, зменшивши при цьому валовий прибуток на величину цих витрат і водночас збільшивши на них знаменник формули. Коефіцієнт віддачі за товарною продукцією буде таким:

$$K_{\Pi\Pi} = \frac{\Pi\Pi}{B_v}, \quad (1.4)$$

де $\Pi\Pi$ – вартість товарної продукції за поточними цінами реалізації.

Рівень рентабельності підприємства характеризує ефективність лише спожитих виробничих ресурсів і не відображає ефективності використання всіх авансованих витрат, що акумулюються у вигляді застосовуваних основних і оборотних фондів. Тому для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку (H_n):

$$H_n = \frac{\Pi \times 100}{(\Phi_{oc} + \Phi_{ob})}, \quad (1.5)$$

де Φ_{oc} і $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних фондів.

Показник норми прибутку показує скільки грошових одиниць прибутку приносить кожна грошова одиниця функціонуючих виробничих фондів. Зростання цього показника свідчить про підвищення ефективності виробництва.

Для оцінки ефективності виробництва в аграрних підприємствах важливе значення має показник приведеної маси прибутку, що визначається шляхом ділення одержаного підприємством валового прибутку на площу сільськогосподарських угідь.

У буряківництві слід визначити такі три показники: рівень рентабельності, масу прибутку на гектар посіву і масу прибутку на реалізований центнер продукції.

Масу прибутку на гектар посіву цукрових буряків (M_k) необхідно визначити з урахуванням її рівня товарності за формулою:

$$M_k = \frac{P_k}{(S \times K_T)}, \quad (1.6)$$

де P_k – прибуток одержаний від реалізації певної культури; S – площа посіву цукрових буряків; K_m – коефіцієнт товарності.

Визначення маси прибутку на гектар посіву цукрових буряків має велике значення, оскільки дає змогу правильно оцінити доходність галузі.

При оцінці ефективності виробництва і переробки цукрових буряків слід брати до уваги всі показники рентабельності і приведену масу прибутку. Рівень рентабельності може бути досягнутий за різної маси прибутку на гектар посіву цукрових буряків, оскільки економічний стан підприємства залежить не лише від рівня окупності поточних витрат, а й від маси прибутку в цілому по господарству і чим більше можливостей має підприємство для нових інвестицій і матеріального стимулювання працівників, тим кращі його шанси в прискоренні темпів розширеного відтворення і зміцнення своїх позицій на ринку. Оскільки цукрові буряки являються товарною продукцією, то з переходом до ринкової економіки і

зростанням конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках дуже важливо для оцінки економічної ефективності виробництва визначати такий показник, як рентабельність продажу. Він показує, яка питома вага прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації цукрових буряків [40, с. 48]. З підвищенням рівня цього показника зміцнюється економічний стан підприємства і навпаки. Показник рентабельності продажу ще характеризує цінову конкурентоспроможність товару.

Отже, для оцінки економічної ефективності буряківництва необхідно використовувати систему показників, яка включає в себе собівартість, трудомісткість, рентабельність, обсяг прибутку з розрахунку на 1 га посівів. В умовах ринку надто важливим показником є норма прибутку, яка відображає рівень використання авансованого капіталу.

Актуальною проблемою залишається формування цінового механізму як складового економічного. Бурякоцукрове виробництво може розвиватися динамічно лише тоді, коли ціна відшкодовує витрати і дає певний зиск.

Для оцінки об'єктивності розміщення буряківництва служить коефіцієнт доцільності розміщення посівів, що визначається співвідношенням частки району в реалізації (виробництві) цукрових буряків до області й частки району в площі їх посівів у цілому по області. Одержаний індекс доцільності розміщення коригують на індекс урожайності (що є різним по районах у зв'язку з ґрунтово-кліматичними умовами), який є співвідношенням урожайності у районі до середньої по області. Такий підхід об'єктивно аналізує дану ситуацію.

Значення коефіцієнта доцільності розміщення більше одиниці свідчить про вигідність вирощування даної культури у регіоні, менше одиниці - потребує індивідуального підходу. Для уточнення коефіцієнта можна скористатися індексом собівартості одиниці продукції, витрат праці на 1 ц цукрових буряків, прибутку на 1 га посівів, коефіцієнтом спеціалізації тощо.

За умов ринкової економіки одним із найважливіших показників економічної ефективності буряківництва стає величина прибутку, яка визначається у двох вимірах:

- 1) прибуток на одиницю основного виробничого ресурсу, яким є земля;

2) на 1 грн виробничих витрат.

Для переробних підприємств важливим є одержання більшої маси прибутку як основного джерела розширеного відтворення. У зв'язку з цим необхідно визначити, які фактори вплинули на масу прибутку у звітний період, порівняно з минулим, і якою мірою цей вплив зумовив зміну його абсолютної величини. Економічний механізм утворення прибутку дозволяє виділити три найважливіші фактори, що впливають на масу прибутку переробного підприємства. Це - обсяг реалізації, рівень повної собівартості центнера реалізованої продукції, середня ціна реалізації центнера продукції. Кількісний вплив кожного з названих факторів на зміну прибутку можна визначити, розклавши його загальний індекс на три взаємозв'язаних часткових індекси:

$$\frac{\sum g_1(C_1 - C_1)}{\sum g_0(C_0 - C_0)} = \frac{\sum g_1(C_0 - C_0)}{\sum g_0(C_0 - C_0)} \times \frac{\sum g_1(C_1 - C_0)}{\sum g_1(C_0 - C_0)} \times \frac{\sum g_1(C_1 - C_1)}{\sum g_1(C_1 - C_0)},$$

де g_1 і g_0 — обсяг реалізації продукції відповідно у звітний і базовий роки; C_1 і C_0 - середня ціна реалізації 1 ц продукції у звітний і базовий роки; C_1 і C_0 — собівартість 1 ц продукції у виділених роках.

Дану формулу слід розуміти так: перший індекс правової частини фіксує відносну зміну прибутку залежно від зміни обсягу реалізованої продукції, другий — від зміни середньої ціни реалізації і третій — від зміни собівартості продукції. Абсолютний вплив кожного фактора на зміну прибутку у звітний рік визначається відніманням знаменників індексів від їх чисельників. Чим більший загальний індекс прибутку, тим більшу масу цього ефекту одержало підприємство, і навпаки. Слід пам'ятати, що співвідношення і спрямованість дії розглянутих факторів можуть бути в кожному конкретному випадку різними. Тому потрібно з'ясувати причини, які зумовили зміни в обсязі реалізації, а також у рівнях ціни та собівартості центнера продукції, і прийняти обгрунтоване рішення з підвищення прибутковості виробництва.

Водночас, застосовуючи індексний прийом дослідження, кожне підприємство може проаналізувати зміну маси прибутку в розрахунку на центнер продукції. На цей показник впливають такі два укрупнених фактори, як середньо реалізаційна ціна і собівартість центнера продукції. Кількісний вплив цих факторів на даний показник можна визначити за формулою:

$$\frac{M_1}{M_0} = \frac{Ц_1 - C_1}{Ц_0 - C_0} = \frac{Ц_1 - C_1}{Ц_0 - C_1} \times \frac{Ц_0 - C_1}{Ц_0 - C_0},$$

де M_1 і M_0 — маса прибутку в розрахунку на 1 ц продукції відповідно у звітний і базовий роки.

Дану формулу слід розуміти так: перший частковий індекс дає змогу визначити вплив ціни на масу прибутку в розрахунку на центнер продукції, а другий— вплив собівартості. Підприємства зацікавлені в тому, щоб цей показник зростав за рахунок обох факторів.

Особливий інтерес представляє інтегральний показник якості ($I_я$):

$$I_я = \sqrt{K_з \times K_я},$$

де $K_з$ — коефіцієнт заліковості; $K_я$ — загальний коефіцієнт якості.

Якість цукрової продукції справляє істотний вплив на економіку підприємств, оскільки з підвищенням її рівня зростає, за інших однакових умов, ціна на товар та обсяг продажу, і навпаки.

В умовах ринкової економіки підприємства можуть нести втрати навіть за умови реалізації цукрового буряка за якістю. Ціна на цукровий буряк корегується на коефіцієнт, величина якого залежить від того, наскільки фактична цукристість відхиляється від базисної. За такого механізму ціноутворення на цукровий буряк втрати підприємства від реалізації цієї продукції цукристістю, нижчою від нормативної, можна визначити за формулою:

$$B_{mц} = Q_{ф} (Ц_{б} - Ц_{б} \times K_{mц}) - B_{я},$$

де $Q_{ф}$ – фактичний обсяг реалізації цукрового буряку, т; $Ц_{б}$ – базова ціна реалізації 1т цукрового буряку; $K_{mц}$ – коефіцієнт перерахунку ціни, що встановлюється залежно від величини відхилення фактичної біологічної цукристості від базисної; $B_{я}$ – витрати, які необхідно понести підприємству для досягнення цукристості коренів обсягом Q_i .

Запропонована методика показників для оцінки економічної ефективності виробництва і переробки цукрових буряків дозволяє:

- провести комплексний аналіз;
- обґрунтувати достовірні висновки про основні явища зміни економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва;
- об'єктивно оцінити ступінь цінової конкурентоспроможності;
- конкретизувати основний або допоміжний критерій;
- дати узагальнену кількісну та якісну характеристики економічних процесів, пов'язаних з ефективністю виробництва;
- приймати зважені рішення щодо вдосконалення галузевої структури аграрних підприємств;
- своєчасно реагувати на несприятливі зміни зовнішнього середовища.

1.3. Особливості державного регулювання ринку цукру

Важливу роль у процесі наближення до економічної рівноваги в системі ринкового господарювання відіграє державний сектор. Завдяки йому держава бере безпосередню участь в економічних процесах, оскільки виконує функцію регулювання зовнішньоекономічної діяльності всіх об'єктів господарювання та охорони навколишнього природного середовища.

Ефективність економічного регулювання ринку цукру залежить і від того, як держава забезпечує правову основу і суспільну атмосферу, що сприяють

ефективному функціонуванню ринкової системи. Американські економісти К. Р. Макконелл та С. Л. Брю зазначають, що держава повинна бути гарантом в регулюванні економічних відносин між підприємствами, постачальниками ресурсів і споживачами, та передбачати такі заходи, як надання законного статусу приватним підприємствам, визначення прав приватної власності та гарантування обов'язковості дотримання контрактів [122, с.].

Однією з найважливіших передумов вирішення великомасштабних і багатоцільових завдань і проблем, подібних до тих, які в останні роки стоять перед цукровою галуззю, є їх всебічно відпрацьоване нормативно-правове, насамперед законодавче забезпечення.

Поділяємо думку О.М. Варченко в тому, що для сучасного етапу розвитку АПК України проблема створення і функціонування регульованого ринку цукру є актуальною, яка зумовлює доцільність вивчення й аналізу як власного досвіду, так і досвіду провідних країн-виробників цукру. Набуває важливості це питання при вирішенні проблеми створення і регулювання ринку цукру за допомогою економічних важелів.

Бурякоцукрова промисловість України вважається молодого галуззю виробництва, оскільки виникла на початку ХІХ століття. За період свого існування вона переживала як великі злети, так і значне падіння.

Перший цукровий завод в Україні був побудований у селі Макошине Сосницького повіту Чернігівської губернії у 1824 році. Після його будівництва цукрова промисловість почала розвиватися швидкими темпами. Наприкінці 40-х років ХІХ століття Україна перетворилась на основний регіон буряківництва і виробництва цукру: тут було вже розташовано 49 цукрових заводів, а у 1852 році в Україні працював вже 221 завод [244, с. 22].

На той час на території Тернопільської області виробництвом цукру не займалися – для населення цукор завозили з інших держав. Однак, світова кількість цукрових заводів почала різко зменшуватися у 1865 році і скоротилася майже в два рази по відношенню до 1860 року. Аналіз цього явища показує, що обсяги цукру, які поставлялися на ринок, ніким не контролювалися, не визначалася потенційна і

реальна місткість ринку. Основною метою виробників цукру було одержання високого прибутку, що і привело в основному до будівництва цукрових заводів, збільшення посівних площ цукрових буряків, незважаючи при цьому на обмежену можливість реалізації цієї продукції. Ця ситуація спричинила зниження цін, які не відшкодовували витрат на виробництво, що в кінцевому рахунку зумовило банкрутство і закриття ряду цукрових заводів. У 1873 – 1883 рр. знову настає час активного будівництва нових цукрових заводів. Цукрова промисловість почала активно переміщатись на Україну в райони із сприятливими умовами для виробництва цукру [48, с. 154-155; 40, с. 184-186].

У формуванні ринку цукру можна виділити чотири стадії розвитку.

Перша стадія саморегульованого ринку цукру припадає на 1801 – 1873 роки. Характерним є поступове включення держави в регулювання ринку, що призвело до зменшення перепадів між попитом і споживанням та стабілізацією цін на ринку. Першим регуляційним заходом держави було обмеження імпорту цукру шляхом введення в 1877 році так званого золотого мита на імпортний цукор і подальшої 10% надбавки на нього. Позитивним явищем стало різке скорочення імпортування цукру в 1881 році. Цей захід стимулював розвиток вітчизняного товаровиробника. Негативним – зростання цін на внутрішньому ринку, оскільки виробництво цукру в малих обсягах спричинило збільшення витрат на одиницю продукції, темпи споживання цукру відстають від темпів його надходження на ринок.

Друга регуляційна стадія розвитку - введення в 1888 р. стимулювання на експорт цукру. На експортований цукор в азіатські країни повертався акциз та надавались премії без їх повернення. Це сприяло звільненню внутрішнього ринку від надлишків цукру і стабілізації цін. Цукор вироблений понад встановлену норму, обкладався подвійним податком, а виробництво його регулювалося за рахунок зменшення посівних площ під цукрові буряки.

Негативним у стимулюванні експорту було те, що пропозиції цукру на ринку перевищували попит, ціни знову знизились, що призвело до закриття одинадцяти заводів.

Виникла потреба в нових регуляційних заходах. На цей раз, враховуючи значні витрати на експортні премії, які фактично направлялись на датування іноземного ринку, уряд зорієнтував цукровиків на необхідність самоорганізації в регулюванні ринку цукру за принципом: „не ціна виробництва, а попит і пропозиція обумовлюють ціну реалізації” [48, с. 156; 40, с. 185].

Третя стадія розвитку - створення цукровиробниками цукрового синдикату і укладання між ними угоди на зразок картельної, оскільки Міністерство фінансів вважало, що забезпечення балансу між виробництвом цукру і попитом на нього є справою самих цукровиробників, а не урядових організацій. Згідно з цією угодою підприємства залишали у себе цукор тільки для внутрішнього ринку, лімітований синдикатом, а решту вивозили за кордон до 1 травня наступного року. Для визначення норми виробництва продукції кожним заводом для внутрішнього ринку, виготовлений понад цю норму цукор мав вивозитись за кордон, було встановлено обсяг середньорічного виробництва за п'ять попередніх років із зменшенням цієї величини на 5 %. Така кількість цукру більш-менш відповідала споживанню його на внутрішньому ринку. За порушення угод були встановлені штрафні санкції, а для контролю за виконанням договору про ліміти було вибрано бюро з 10 представників цукрових заводів і голови. Позитивним у діяльності синдикату було упорядкування хаотичного розвитку місткості ринку цукру, реальний вплинув на рівень ринкових цін; створення основи для ефективного регулювання ринку цукру з боку держави; вплив на упорядкування і регулювання внутрішніх ринків цукру країн світу — виробників цієї продукції. Синдикат поєднав інтереси цукрових заводів, незважаючи на те, що його було створено на вузько комерційній основі.

Однак, у 1895 р. діяльність синдикату набула кризового стану. Високий урожай цукрових буряків у Європі в 1894 – 1895 рр. обумовив неконтрольованість ситуації на ринку цукру, заводи опинилися перед гострою кризою перевиробництва.

Після розпаду синдикату регулювання ринку цукру вимушена була взяти на себе держава. Четверта стадія - державне регулювання надходження цукру на внутрішній ринок. 20.11.1895 р. прийнято „Закон о некоторых мерах относительно сахарной промышленности и относящиеся к нему распоряжения”. Основне завдання

закону – регулювання цін на внутрішньому ринку, захист інтересів споживачів і виробників, підтриманням стабільних цін, оскільки синдикат не міг гарантувати рівень ринкових цін. У разі вивезення цукру за кордон за збитковими цінами цукрозаводчик вимушений був покривати збитки за рахунок підвищення цін на внутрішньому ринку.

Відповідно до цього документа весь вироблений заводами цукор розподілявся на три категорії:

1 - вільний цукор (кількість цукру, яку підприємство мало право вільно продавати на внутрішньому ринку);

2 - непорушний запас (обсяг цукру, який передбачався для поставки на внутрішній ринок, але знаходився на складі цукрового заводу і без особливого розпорядження Міністерства фінансів завод не мав права його продати);

3 - вільний лишок цукру (цукор, вироблений підприємством понад передбачену для поставки на внутрішній ринок норму та понад норму закладення в непорушний запас і призначений для продажу за кордон).

Однак урядове регулювання ще було недосконалим, воно не контролювало виробництво цукру понад кількість, яка споживалась на внутрішньому ринку, тому цукор вивозився за кордон стихійно. Вивезення значної кількості цукру за кордон призвело до різкого зниження цін на нього на європейському ринку вже у сезон 1901 -1902 рр., а в 1902 -1903 рр. – ціни знизилися до 1 руб. 15 коп. за пуд [70, с. 95].

Додаткові труднощі у просуванні російського цукру на європейський ринок пов'язані із прийняттям міжнародної Брюссельської конвенції з цукру, до якої Росія не приєдналася. Тому цукровиробники звернулися до Міністерства фінансів з проханням врегулювати виробництво цукру в цілому. Необхідні поправки були внесені Законом від 12 травня 1903 р., який визначав загальний обсяг виробництва цукру всіма заводами на цей період для задоволення потреб внутрішнього ринку і для прибуткового вивозу цукру до Фінляндії і Північної Персії.

Закон 12 травня 1903 р. не змінив основних положень Закону від 20 листопада 1895 р., але вніс в останній суттєві доповнення. Відповідно до них повністю ліквідовувалась залежність заводів один від другого і зникло прагнення до

штучного розширення виробництва на шкоду іншим заводам. Цукровиробник міг працювати на експорт тільки тоді, коли йому було це вигідно, і вивіз цукру за кордон втрачав примусовий характер (що мало місце в Законі від 29 листопада 1895 р.).

Таким чином, регулювання ринку цукру в дореволюційний період свідчить про те, що держава не повинна заохочувати стихійні ринкові сили, які діють руйнівню, а зобов'язана регулювати ринкові відносини. Здійснювані царською Росією заходи: обмеження імпорту; стимулювання експорту; регулювання синдикатом обсягів і каналів збуту; обмеження внутрішнього продажу; квотування обсягів виробництва дали змогу врятувати бурякоцукрове виробництво, підвищити його ефективність і конкурентоспроможність.

У 1937 році польськими спеціалістами було побудовано перший цукровий завод у Тернопільській області - „Поділля”, біля Тернополя в селі Березовиця. Подальший розвиток цукробурякового виробництва був перерваний Другою світовою війною. З 1955-го року на Тернопільщині почалося будівництво інших восьми цукрових заводів.

Надзвичайно актуальним для сьогодення є досвід розвитку ринку цукру у період економічних реформ, починаючи з 1965 року. Цей період характерний впровадженням у бурякоцукрову галузь нової системи планування та економічного стимулювання. Однак прогресивні ідеї переходу до ринку блокувалися командно-адміністративною системою.

Починаючи з 1979 року відбувалося вдосконалення господарського механізму, що передбачав перехід від витратного до самоокупного механізму господарювання. Проте, це не дало позитивного результату в бурякоцукровій галузі через жорстку централізовану галузеву систему управління і ціноутворення.

З кінця 1991 р. в Україні розпочався відхід від командно-адміністративних методів державного регулювання сільськогосподарського виробництва і водночас були здійснені перші кроки до формування ринкових відносин у народному господарстві, в тому числі й у цукровій галузі. Проте ринкові реформи в аграрному секторі здійснювалися переважно непослідовно, некомплексно, без узгодженості з

темпами втрати управління економікою через адміністративні важелі. Все це негативно відбивалося на бурякоцукровому виробництві. Стан цукрових заводів погіршувався і через неефективний механізм реалізації законодавчих актів.

Заходи, що вживалися державою, нерідко були спрямовані не стільки на перспективу, скільки на ліквідацію або пом'якшення негативних явищ, що виникали через розбалансованість економіки.

Необхідність державного регулювання була зумовлена значною мірою інфляційними процесами, що відбувалися в 90-і роки, та їх наслідками. Аналіз нормативних документів початку 90-х років підтверджує, що державне регулювання виробництва цукрових буряків і цукру стосувалося передусім цінових параметрів [229, с. 76]. У зв'язку з уведенням з 1 квітня 1991 року нових оптових цін на матеріально-технічні ресурси ціна на цукрові буряки (у розмірі 75 крб.) не відшкодовувала витрат виробництва в бурякоцукровому виробництві. У 1991 р. для компенсації додаткових затрат підприємства і організації агропромислового підкомплексу, у зв'язку з підвищенням оптових і роздрібних цін, встановлено виплати до державних закупівельних цін на цукрові буряки в розмірі 16 %, однак встановлена доплата не забезпечила досягнення паритету цін. Постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 23 вересня 1991 року „Про стимулювання продажу державі окремих видів сільськогосподарської продукції” було передбачено доплату до державних закупівельних цін на цукрові буряки у розмірі 53 %. У результаті було забезпечено рівень рентабельності виробництва цукрових буряків у 1991 році на рівні 60 % [25, с. 32].

Наступний етап регулювання бурякоцукрового виробництва характеризувався прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 1 вересня 1993 року № 682 „Про збирання, вивезення та переробку цукрових буряків урожаю 1993 року”. Цукровим заводам надавалась можливість реалізовувати 3 % загального обсягу виробництва цукру за рік за вільними цінами. А також передбачено здійснювати продаж цукру за оптовими цінами із звільненням від податку на додану вартість і акцизного збору. Крім цього зазначалося, що виручка від реалізації цукру сільськогосподарськими підприємствами не обкладається ПДВ і акцизом [25, с. 32].

Таким чином сільськогосподарські товаровиробники змушені забирати цукор від цукрових заводів і самостійно його продавати. Ця постанова створила умови розвитку бартерних операцій у цій галузі.

У зв'язку з відсутністю коштів у державному бюджеті для закупівлі цукрових буряків 45 % виробленого цукру залишилося в розпорядженні сільськогосподарських товаровиробників. Цей цукор був значно дешевшим. Решта цукру (55 %) залишилося у розпорядженні цукрових заводів, який продавався за регульованими цінами та розподілом Мінекономіки України. Оптово-відпускна ціна цукру переробних підприємств була набагато вищою, оскільки складовою була плата за кредит. У цій ситуації товаровиробники були зацікавлені у вирощуванні цукрових буряків, оскільки цукор вважався на той час твердою валютою [237, с. 2-4].

Кризова ситуація, що склалася на той час в цукровій галузі, змусила уряд до прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1994 року № 654 „Про заходи щодо стримування зростання цін на цукор, вироблений з цукросировини вітчизняного виробництва”. Цією постановою передбачено звільнення від обкладання акцизним збором оборотів з реалізації цукру, виробленого з урожаю 1994 року, і встановлено ставку ПДВ у розмірі 18 %. У цей період стримувалося зростання цін на цукор та забезпечувалася можливість реалізації його на внутрішньому та зовнішньому ринках [25, с. 33].

Підписаний Президентом України Указ „Про заходи щодо регулювання аграрних відносин” № 63 від 18 січня 1995 року не був ефективним відносно бурякоцукрової галузі, передусім у розвитку відносин між виробниками та переробниками цукросировини. Згідно з цим документом виробники цукрових буряків мали самостійно розпоряджатися продукцією переробки і свої прибутки отримувати шляхом реалізації цукру, меляси, жому за договорами через біржі, торговельні дома та посередницькі організації. Внаслідок цього виникла велика кількість посередників, які стали диктувати ціни реалізації цукру.

Негативні наслідки прийнятого Указу спонукають уряд до прийняття нових рішень. 13 вересня 1995 р. прийнято Постанову Верховної Ради України „Про звільнення від оподаткування акцизним збором оборотів з реалізації цукру

вітчизняного виробництва” та інші нормативні документи, що суттєво не вплинуло на розвиток бурякоцукрової галузі. Разом з тим, усунення державного втручання в регулювання ринку цукру негативно вплинуло на попит. У таких умовах цукор став неконкурентоспроможним, його реалізація у значних обсягах здійснювалася за бартерними угодами, велика кількість цукру перероблялася на спирт.

В результаті була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України „Про збільшення обсягів виробництва цукру й упорядкування його реалізації” № 1062 від 6 вересня 1996 р. В ній вводилася пропорція розподілу кінцевої продукції: 30 % - цукровим заводам, 70 % - сільськогосподарським підприємствам. Але плата за переробку сировини в такому співвідношенні не покривала реальних витрат заводу. Чисельні спроби переглянути співвідношення „справедливого” розподілу цукру не мали успіху, оскільки розподіл пропорційно до витрат завжди орієнтуватиме їх на збільшення, тобто унеможливило виробництво дешевого та конкурентного цукру. Враховуючи це, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову „Про регулювання ринку цукру” № 490 від 24 травня 1997р. [156]. З прийняттям цієї постанови передбачалося запобігти в подальшому переробку цукрових буряків на давальницьких умовах. На цій основі були встановлені квоти поставки цукру на внутрішній ринок (1500 тис. т), мінімальні ціни на цукор (1190 грн/т) та цукрові буряки (70 грн/т). Загалом товарно-грошові відносини в бурякоцукровому підкомплексі не були врегульовані, оскільки не відбулося відміни давальницької схеми переробки цукрових буряків.

Постановою від 24 вересня 1997 р. № 1063 „Про забезпечення переробки цукрових буряків урожаю 1997 року”, передбачалося вирішити питання кредитування закупівлі цукрових буряків заводами [158]. Цукровим заводам для закупівлі сировини було виділено 300 млн. гривень під заставу високоліквідних матеріально-технічних ресурсів. Цим нормативно-законодавчим актом передбачалося здійснювати розрахунки із постачальниками цукросировини в межах квоти „А” у міру надходження грошей від реалізації цукру на спеціальний рахунок цукрових заводів, а сировину, яку поставлено понад квоту „А”, переробляти як давальницьку. Проте, ця постанова не вирішила існуючої проблеми, оскільки переробні

підприємства галузі одержали лише 50 млн. грн. Реально на давальницьких умовах перероблено понад 40 % цукрових буряків, і квота не завжди витримувалася [25, с. 34].

Закон Верховної Ради України від 17 липня 1997 р. № 468/97 „Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” створив умови для захисту вітчизняного ринку цукру та власних товаровиробників від імпортованого цукру [73]. На цукор (тростинний або з цукрових буряків) і кондитерські вироби з цукру, починаючи з врожаю 1997 р., встановлена ставка мита в розмірі 50 % митної вартості, але не менше 0,3 єкю за 1 кг.

Наступною спробою поліпшення ситуації, що склалася в бурякоцукровому підкомплексі, є прийняття постанови Кабінету Міністрів України „Про нарощування виробництва цукрових буряків та цукру в 1998 і 1999 роках” від 27 лютого 1998 р. [159]. Згідно з цією постановою передбачено за рахунок державного лізинговою фонду (48,2 млн. грн.) придбати сільськогосподарську техніку з переліком і кількістю машин. Також заплановані заходи з фінансового забезпечення придбання посівного матеріалу та підготовки цукрових заводів до роботи. Протягом 1998 і 1999 років передбачено вирішити питання передачі у комунальну власність об'єктів соціальної інфраструктури, які перебували на балансах цукрових заводів. Однак з причин повного виконання передбачених постановою заходів площі посіву цукрових буряків у 1998 р. становили близько 1 млн. га, замість передбачених 1,2 млн. га [25, с. 35]. Таким чином, зменшення виробництва обсягів сировини призвело до скорочення строків цукроваріння і зменшення кількості працюючих заводів.

Більш дійовий механізм регулювання і підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників став формуватися в 1998 р. Зокрема, істотне значення для зниження податкового тиску на сільськогосподарських товаровиробників мало введення з 1.01.1999 р. фіксованого сільськогосподарського податку. З прийняттям Закону України „Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” № 758 від 17.06.1999 р. були визначені правові економічні та організаційні засади державної політики щодо виробництва, експорту, імпорту і

роздрібної торгівлі цукром, а також передбачено посилення державного впливу на ринок цукру через запровадження в дію таких механізмів: систему квотування, уведення мінімальних цін на цукор та цукрові буряки; закупівля цукру для задоволення потреб держави; попереднє фінансування витрат виробників цукру та цукрових буряків; ліцензування оптової торгівлі цукру на ринку України та реалізація його за межі України; визначення кварталних і місячних обсягів реалізації цукру на внутрішньому ринку; механізм регулювання імпорتنих поставок цукру-сирцю тростинного [162, с. 4; 246, с. 5].

Кабінет Міністрів України щорічно визначає мінімальні ціни на цукровий буряк і цукор, які проводяться з урахуванням загальнонаціональної собівартості виробництва відповідних видів продукції. При цьому в розрахунках використовуються нормативи забезпечення матеріально-технічними ресурсами на 1 т продукції, ринкові оптово-відпускні ціни, мінімальна врожайність з урахуванням базисної цукристості, а також норма витрат сировини для одержання 1 т цукру [210, с. 58].

Науковець О.М. Шпичак притримується думки, що для забезпечення об'єктивності встановлення рівня якості і величини ціни на буряки показник цукристості повинен визначатися незалежною лабораторією. „Інакше необ'єктивність визначення загальної забрудненості цукристості коренеплодів - це ще один шлях не виправданого вимивання коштів із сфери виробництва сировини” [231, с. 3].

Згідно з Технологічним регламентом „Приймання і зберігання цукрових буряків” заготівлею коренеплодів займаються цукрові заводи, яким відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 року № 868, щороку на конкурсних умовах проводиться виділення квоти „А” і „В” виробництва цукру та поставки його на внутрішній ринок України.

Для такого державного регулювання виробництва цукру відповідно до статті 7 Закону України „Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” та статті 630 Цивільного кодексу України наказом Мінагрополітики України від 13.05.2005 р. № 201 затверджено Типові умови господарських договорів між цукровими заводами, бурякосійними господарствами та іншими суб'єктами

бурякоцукрового комплексу незалежно від форми власності щодо вирощування та закупівлі цукрових буряків для виробництва цукру квоти „А”, які зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 липня 2005 р. № 795/11075, а отже є обов'язковими до застосування у відносинах між зазначеними суб'єктами господарювання всіх форм власності.

Дані Типові умови встановлюють єдиний порядок укладання та виконання господарських договорів на закупівлю цукрових буряків для виробництва цукру квоти „А” виключно тільки між цукровими заводами, які отримали квоту „А” і „В” та через підпорядковані їм бурякоприймальні пункти в регіонах, де відсутні цукрові заводи і транспортування проводиться на великі відстані (до 50 км і більше) з бурякосійними господарствами різних форм власності.

Така організація взаємовідносин при закупівлі цукрових буряків для виробництва цукру квоти „А”, на нашу думку, базується на практичному досвіді цукрової галузі, забезпечує плідність співпраці товаровиробників, дає змогу сприяти захисту їх інтересів, що забезпечує стабільні економічні умови для бурякосійних господарств, цукрових заводів та споживачів, а також стабільні надходження до Державного бюджету України.

Слід зазначити, що у 2001 р. не всі вимоги даного закону були реалізовані на практиці. Скажімо, через фінансові труднощі багатьом цукровим заводам ще не вдалося повністю відійти від давальницької схеми взаєморозрахунків, що істотно ускладнює процес реалізації цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках.

На даний час в практичній діяльності використовуються лише квотування виробництва, встановлення мінімальної ціни на цукрові буряки та цукор, регулювання поставок цукру-сирцю тростинного на ринок України. Інші механізми не застосовуються. За період використання важелів регулювання ринку цукру, які передбачено згаданим законом, існують труднощі із забезпеченням виконання поставлених перед цукровими заводами квот на виробництво цукру, дотриманням мінімальних цін на сировину та цукор і надходженням на ринок необхідної кількості цукру-сирцю з тростини, цукру

білого, цукрових сиропів за пільговими ставками ввізного мита та в межах угод про вільну торгівлю з країнами СНД, а також контрабандним шляхом.

Однак, останнім часом на Тернопільщині стихійно створюються приватні бурякоприймальні пункти, які не мають юридичного статусу, ні досвіду у цій справі, ні необхідної матеріально-технічної бази та досвідчених працівників. При цьому заготівля цукросировини проводиться на давальницьких умовах, що є порушенням вищезазначеного Закону України та Постанови Кабінету Міністрів України від 02.06.2000 р. № 868 щодо застосування коефіцієнта перерахунку мінімальної ціни цукрових буряків при відхиленні фактичної цукристості від базисної (16 %).

Отже, створення та функціонування стихійних „бурякоприймальних пунктів” супроводжується порушенням чинного законодавства та створює умови для зловживань, безконтрольності у визначенні кількісних та якісних показників сировини, ухиляння від виконання податкового законодавства, недотримання системи розрахунків з постачальниками.

Щорічно Кабінет Міністрів України відповідною постановою встановлює розмір квоти „А” і мінімальну ціну на цукрові буряки і цукор. Однак з року в рік квота „А” не виконувалася із-за відсутності сировини. У 2003 р. одержали квоту „А” на виробництво цукру 126 цукрових заводів загальною потужністю 301 тис. т за добу. Переробку сировини здійснювало 121 переробне підприємство, не працювало 5 заводів, які одержали квоту. У 2005 р. працювало лише 116 заводів, а у 2006 р. – 118. Слід зазначити, що квоту „А” із 19 бурякосійних областей України виконали лише 3 області і всього 44 заводи. Така ситуація вимагає від держави зменшення квоти „А” тим областям, які не в змозі забезпечити виконання встановлених обсягів та збільшення їх тим регіонам, які виконали доведену квоту. Аналогічний підхід щодо підвищення ефективності виробництва цукру квоти „А” і „В” здійснюється в країнах ЄС, зокрема у Франції, де квоти не змінювалися з виробничого сезону 1981-1982 рр.

Квоти в ЄС встановлюються для їхніх членів-держав, потім кожною державою розподіляються між своїми підприємствами залежно від їх виробничих потужностей. Максимальна квота, яка закріплюється за кожним підприємством,

розподіляється на дві частини: квота А і квота В. Реалізація цукру квоти А і квоти В гарантується на європейському ринку. Кожна країна-член ЄС розподіляє квоту цукру між окремими компаніями, фірмами, цукровими заводами, а вони у свою чергу встановлюють квоти господарствам, що вирощують цукрові буряки і укладають з ними договори на основі міжгалузевої угоди [228, с. 22].

Інтервенційна (гарантована, мінімальна) ціна на цукор квоти „А” встановлюється щорічно для кожного наступного виробничого сезону. Одночасно визначається і гарантована ціна на цукрові буряки, причому ціни на цукрові буряки квот „А” і „В” різні. Інтервенційна ціна є гарантованою ціною, за якою кожний цукровий завод може продавати вироблений у межах своєї квоти цукор, якщо йому не вдалося реалізувати його на вигідніших умовах [72, с. 84].

На практиці ця можливість використовується рідко, тому що цукор, звичайно, стабільно реалізується за вільними цінами, дещо вищими за інтервенційну ціну. В усякому випадку, у Франції орган, який відповідає за регулювання ринку цукру, ні разу з дня свого заснування не скуповував цукор. Інтервенційна ціна та законодавча норма, яка забороняє будь-якій організації перепродавати цукор за ціною, нижчою за інтервенційну, твердо гарантують виробникам цукру мінімальний рівень прибутковості їх діяльності.

У Великобританії зменшити кількість товаровиробників із високими витратами виробництва та відповідно збільшити число найбільш ефективних виробників цукрових буряків здійснюється таким чином: контракти перерозподіляються між товаровиробниками цукрових буряків лише тоді, коли очевидна регулярна неспроможність виконання контракту; корпорація Британський Цукор щорічно здійснює перерозподіл квот від товаровиробників з більш низьким рівнем урожайності виробникам, які одержують високі врожаї цукрових буряків [56, с. 166].

Розробка ефективної моделі регульованого ринку цукру в Україні в умовах глибокої економічної кризи бурякоцукрового виробництва потребує не тільки системного аналізу галузі і виявлення причин її кризи, а й вивчення сучасного зарубіжного та вітчизняного досвіду впровадження ринкових відносин.

Дослідження спеціалістів концерну „Укрцукор”, проведені протягом останніх років, широке вивчення зарубіжного досвіду показують, що найціннішим для розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні є досвід цукрової промисловості Франції, а також унікальні вітчизняні надбання з питань регулювання ринку цукру в кінці XIX ст.

Вибір Франції для комплексного вивчення становлення і функціонування регульованого ринку цукру обумовлений тим, що, по-перше, саме французька модель регулювання внутрішнього і зовнішнього ринку цукру є базовою для встановлення єдиних правил у рамках ЄС [56, с. 97; 64 с. 259]. По-друге, Франція і Україна схожі за масштабами бурякоцукрового комплексу і кліматичними умовами [56, с. 143].

Однак, це не означає автоматичного використання французького досвіду в українському бурякоцукровому виробництві без врахування стану останнього (глибока криза, перехід до ринкових відносин, низький рівень концентрації цукрових заводів, велика питома вага немеханізованої праці при вирощуванні цукрових буряків та ін.). Тому вважаємо, що опиратися на цей досвід доцільно.

Франція - найбільша європейська держава, що виробляє цукор. Вона займає перше місце за експортом білого цукру [141, с. 102]. Цукрова промисловість відіграє важливу роль у формуванні експортного потенціалу і в розвитку зовнішньої торгівлі Франції [56, с. 22]. У Франції функціонує близько 43 цукрових заводи. Середня потужність переробки одного заводу - 8,26 тис. т цукрових буряків за добу. Виходячи з економічної доцільності, Франція ще у 70 - 80-х роках цілеспрямовано проводила політику концентрації цукрової промисловості. Економічний аналіз показує, що рівень концентрації заводів з добовою переробкою 6 тис. т цукрових буряків і вище забезпечує найменші витрати на переробку кожної тонни буряків. З метою підвищення рівня концентрації у Франції щорічно закривалося 1 – 2 цукрових заводи і при цьому збільшувались обсяги виробництва цукрових буряків і цукру. Цукрові заводи виводилися з експлуатації планомірно, без банкрутств. Виробництво цукру з 1955 по 1989 р. збільшилося у 2,5 рази в основному за рахунок

підвищення врожайності цукрових буряків, розширення посівних площ, підвищення цукристості сировини.

Ринок цукру у Франції регулюється як недержавними так і державними організаціями: Міністерства сільського господарства (у його складі є загальне управління продовольчими товарами з відділом з питань цукру); Міністерство економіки, фінансів і бюджету, яке через загальне управління оподаткування і загальне управління митниці реалізує державну політику стосовно цукрової промисловості. Постанови уряду приймаються спільно Міністерством сільського господарства і Міністерством економіки, фінансів та бюджету. Організацією, на яку покладені декретом уряду функції підготовки, виконання і координації рішень уряду і рішень ЄС з питань цукрової промисловості є фонд регулювання ринку цукру.

Фонд регулювання ринку цукру — це державна організація, яка підконтрольна і підпорядкована Міністерству економіки, фінансів та бюджету, Міністерству сільського господарства і Міністерству заморських територій [72, с. 88]. Фонд створено в 1968р.. Основні функції: визначення резерву запасів цукру в державі, вивезення і ввезення цукру, підготовка, виконання і координація державних рішень та рішень ЄС відносно організації ринку цукру, а також здійснює компенсацію витрат на складське господарство.

Основним завданням фонду є забезпечення виробників і споживачів цукру гарантіями, передбаченими законодавством. Фонд уповноважений бути на території Франції посередником політики ЄС, здійснюючи свою діяльність через адміністративну раду та інші служби. Адміністративна рада є привілейованим органом координації взаємовідносин між галузевими добровільними і державними організаціями. Адміністративна рада розглядає всі фундаментальні питання виробництва і реалізації цукру, веде міжнародні переговори. Крім того, вона регулярно узгоджує питання управління бурякоцукрового виробництва у національному і загальноєвропейському масштабах.

З 1986 р. сфера компетенції фонду регулювання ринку цукру розширена. В адміністративній раді розширено також галузеве представництво за рахунок президента міжгалузевого комітету цукристих речовин і цукру.

Фонд регулювання ринку цукру бере участь у роботі комісії ЄС при визначенні політики ЄС у галузі експорту цукру. Він щомісячно виплачує цукровим заводам премії за зберігання цукру, компенсуючи таким чином витрати заводів, пов'язані із зберіганням цукру квоти „А” і „В”, а також цукру, резервованого (перенесеного на наступний рік і врахованого у квоті). Цукрові заводи сплачують у фонд внески, які він у вигляді компенсацій виплачує у разі необхідності заводам [121, с. 72; 56, с. 146].

Продаж цукру можуть здійснювати суб'єкти господарської діяльності і через посередників. Продаж стосується тільки цукру, який перебуває на складах і спеціально передбачений для цих цілей (вироблений за спеціальними технологіями і має обумовлені характеристики). Перепродаж цукру на ринку ЄС або у країнах третього світу здійснюється в основному шляхом торгів. Перепродаж на ринку ЄС не може здійснюватися за цінами нижчими, ніж інтервенційні. Експортні поставки у країни третього світу цукру-сирцю можуть супроводжуватись компенсаціями, які покривають різницю між ціною на ринку ЄС і світовими цінами, якщо останні виявляться нижчими. Компенсації сплачує фонд регулювання ринку цукру. Цікавим є те, що експорт продукції, яка містить цукор, також дає право на одержання відповідної компенсації.

Цукровики і продавці, під керівництвом фонду, подають свої пропозиції щодо кількості (обсягів) цукру на експорт і розмір суми компенсації, яку вони хочуть одержати. Ці пропозиції передаються до Брюсселя у комітет з управління цукровим ринком ЄС, який встановлює максимальну суму компенсації залежно від стану експортної політики ЄС. Пропозиції з нижчою або рівною визначеній комітетом компенсаційною сумою приймають і заявники, одержують сертифікат на експорт цукру.

У 1964 р. створено міжнародний ринок термінових угод з питань білого цукру у Парижі. В останні роки кількість угод на ньому постійно збільшується. Це обумовлено технічними новинками і спеціальними службами. Законодавчі і технічні зміни, що сталися за останнє десятиріччя, дають можливість ринку цукру у Парижі приєднатися до фінансових ринків термінових угод і успішно конкурувати з

ринками термінових угод з білого цукру, які відкрилися у Лондоні і Нью-Йорку [218, с. 104].

Фонд регулювання ринку цукру надає спеціалістам необхідну інформацію – в оптимальні терміни готує статистичні дані щодо виробництва, споживання, складування і товарообороту цукру у межах Франції.

Вважаємо, що французький досвід сучасного, цивілізованого регулювання ринку цукру досить багатий і корисний для ринку цукру в Україні. Він стосується не тільки механізму регулювання національного ринку цукру Франції, а й міждержавного ринку країн-членів ЄС, шляхів оптимізації цих ринків, що є надзвичайно цінним для формування у перспективі загального ринку цукру.

Отже, у зв'язку з необхідністю створення бурякоцукрового комплексу (як цілісного формування) та існуванням диспропорцій між його галузями, сферами (сировинною базою і виробничими потужностями цукрових заводів, машинобудуванням і бурякосіянням тощо), особливо актуальним уявляється використання французького досвіду індикативного планування розвитку бурякоцукрового комплексу. Ринок цукру країн-членів ЄС стане корисним у вирішенні важливої і складної проблеми — формуванню загального ринку продовольства з урахуванням необхідності збереження специфіки українського, російського та інших національних ринків цукру.

Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) висуває нові умови. Аналіз структури й обсягів заходів щодо державної підтримки бурякоцукрового підкомплексу, свідчить, що рівень їх відповідності вимогам СОТ ще дуже низький і необхідна значна їхня адаптація до міжнародних стандартів.

Зокрема, об'єктивно необхідне державне регулювання ринку цукру, адже виробництво цукру з тростини потребує в середньому майже вдвічі менших затрат порівняно з виробництвом цукру з буряків. Всі країни, які виробляють цукор із буряків, захищають свій ринок митними та іншими механізмами і регулюють його.

Якби країни, що виробляють цукор із цукрових буряків, припинили його виробництво, то країни, які виробляють цукор із тростини, об'єдналися б

(аналогічно країнам-виробникам нафти) і встановили б ціни на цукор з тростини на рівні цін на цукор із цукрових буряків і вище.

Вивчення питання державного регулювання цукру в Україні показало, що на даний час використовуються лише механізми квотування виробництва, ввезення цукру-сирцю тростинного. Закон України „Про державне регулювання виробництва та реалізації цукру” не може повністю задовольнити економічні інтереси сільськогосподарських товаровиробників, оскільки недостатньо уваги приділяється застосуванню економічних важелів до відновлення обсягів виробництва цукрової сировини, прибутковості бурякоцукрового підкомплексу, регулювання внутрішнього і зовнішнього ринку з боку держави, забезпечення конкурентоспроможності галузі, захисту вітчизняного товаровиробника.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

Вивчаючи теоретичні та методологічні основи формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві, можна зробити наступні висновки:

1. Економічні відносини формуються внаслідок взаємодії трьох відносно самостійних підсистем: техніко-економічних, організаційно-економічних, соціально-економічних. Їхнє дослідження доцільно здійснювати на основі розвитку виробництва, обміну та споживання товарів і послуг. Реальна поведінка економічних відносин між людьми у виробництві, розподілі, обміні та споживанні товарів і послуг із плином часу можуть змінюватися. Таким чином, економічні відносини повинні постійно звіряти теорію з наявним економічним середовищем.
2. Точністю та достовірністю визначення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва є вивчення економічних підсистем, які формують економічні відносини. Їхня методика вивчення не змінюється упродовж десятиліть, проте в кожному періоді розвитку її застосування має

свої методологічні підходи в залежності від чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

3. Із питань державного регулювання ринку цукру виконуються лише механізми квотування виробництва, мінімальні ціни на цукрові буряки та цукор і ввезення цукру-сирцю тростинного. Не дотримуються мінімальні ціни на цукор, спостерігається необґрунтоване ввезення цукру-сирцю тростинного, не виконуються поставлені квоти.

Прийнятий Закон не регламентує механізми, що спрямовані на подолання спаду та збитковості виробництва цукрових буряків і цукру. Законодавче регулювання ринку цукру в Україні здійснюється з використанням інструментарію, подібного до країн ЄС, у яких квотування виробництва цукру застосовують з метою уникнення перевиробництва.

4. В Україні у найближчій перспективі загальне виробництво цукру не перевищить внутрішньої потреби. В умовах, які склалися на вітчизняному ринку цукру, квотування обсягів його виробництва можна розглядати як стимулюючий фактор, який забезпечить дієвий контроль з боку центральних і регіональних органів за виконанням зобов'язань цукрових заводів і бурякосійних господарств.
5. Досить багатий і корисний для ринку цукру в Україні є французький досвід сучасного, цивілізованого регулювання ринку цукру. Він стосується не тільки механізму регулювання національного ринку цукру Франції, а й міждержавного ринку країн-членів ЄС, шляхів оптимізації цих ринків, що є надзвичайно цінним для формування у перспективі загального ринку цукру.
6. Ринок цукру країн-членів ЄС стане корисним у вирішенні важливої і складної проблеми — формування загального ринку продовольства з урахуванням необхідності збереження специфіки українського, російського та інших національних ринків цукру.

Основні результати даного розділу опубліковані у власних наукових працях [57; 79; 81; 85].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУРЯКОЦУКРОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ В УМОВАХ РИНКУ

2.1. Аналіз економічних відносин між партнерами бурякоцукрового підкомплексу

Взаємовідносини між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва перебувають у тісному причинно-наслідковому взаємозв'язку з оточуючим їх економічним, ринковим, природним, соціальним та політичним середовищем. Це явище зумовлено тим, що саме на бурякоцукровий підкомплекс впливає багато об'єктивних чинників – природних, економічних, соціальних, демографічних, політичних, правових тощо, оскільки вони відкривають шлях подальшого вдосконалення економічних відносин, які сприятимуть зростанню ефективності виробництва.

Інтегроване бурякоцукрове виробництво об'єднує три взаємопов'язаних технологічних цикли: вирощування насіння, вирощування цукрових буряків і виробництво цукру (рис. 2.1).

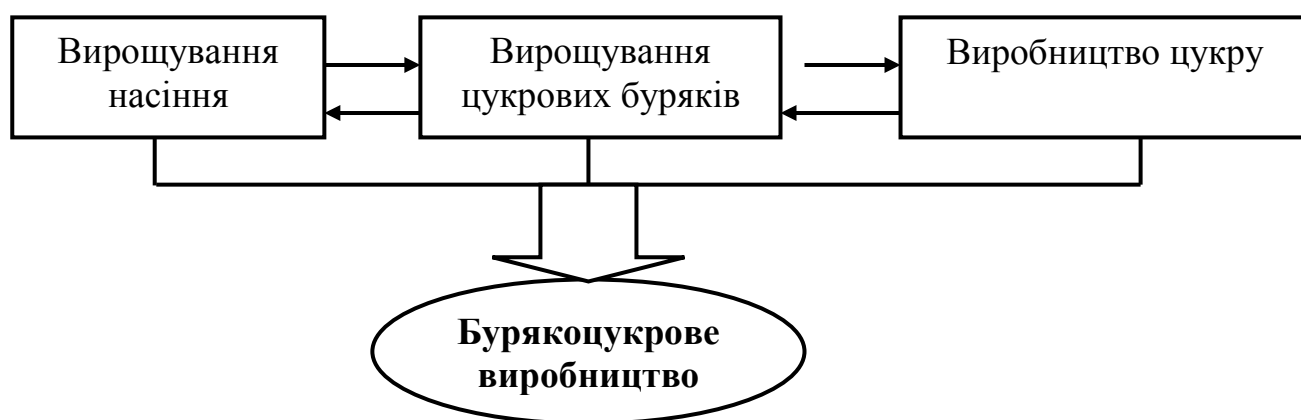

Рис. 2.1. Взаємозв'язок суб'єктів господарської діяльності в інтегрованому бурякоцукровому виробництві регіону

Примітка. Самостійна розробка автора.

Органічне поєднання промисловості й сільського господарства повинно базуватися на інтенсивному виробництві. Доцільність такого поєднання зумовлена необхідністю досягнення стабільності і ритмічності постачання промислових переробних підприємств сільськогосподарською сировиною. Актуальності набуває максимальне її збереження і використання, узгодження сезонності у використанні робочої сили та виробничих потужностей переробних підприємств. Не менш суттєвим є розвиток спеціалізації й концентрації сільськогосподарського виробництва, поліпшення використання сільськогосподарської техніки, транспортних засобів та відходів промислового виробництва для потреб сільського господарства, зниження витрат виробництва на основі наближення пунктів приймання до джерел сировини.

Доцільність формування інтегрованого бурякоцукрового виробництва пояснюється цілим рядом обставин. Переробні підприємства, що входять до їх складу, надійніше забезпечуються сировиною, що дозволяє краще використовувати виробничі потужності, активно впливати на асортимент і якість заготовлюваної сировини. Сільськогосподарські підприємства, в свою чергу, одержують можливість вчасно і в повному обсязі реалізувати вироблену продукцію. Між підприємствами комплексу встановлюються тісні зв'язки у використанні робочої сили, енергетичної бази, транспортних засобів, складських приміщень, відходів виробництва.

Економічною передумовою сільськогосподарської інтеграції є корінні зміни у сфері матеріального виробництва. Це знаходить своє відображення в індустріалізації, концентрації, спеціалізації та інтенсифікації виробництва. Агропромислова інтеграція передбачає послідовне об'єднання та органічне поєднання сільськогосподарського виробництва з промисловою переробкою його продукції і є об'єктивним економічним процесом.

Формування інтегрованої структури з виробництва і промислової переробки цукрових буряків вимагає глибоко обґрунтованої економічної доцільності і вигідності такого кроку у кожному конкретному випадку. З цією метою розробляється техніко-економічне обґрунтування створення інтегрованого бурякоцукрового виробництва, в якому визначаються функції його учасників,

порядок утворення фондів, система управління, розподіл одержаних кінцевих результатів.

Формування економічних відносин між партнерами бурякоцукрового виробництва здійснювалось різними шляхами.

У недалекому минулому взаємозв'язки між бурякосійними господарствами та переробними підприємствами у бурякоцукровому виробництві регламентувалися державою. Щороку в економічні умови контрактації вносилися зміни, однак стабільною залишалася гарантована їх закупівля і транспортування сировини на цукрові заводи [25, с. 154-155]. Цукрові буряки поставлялися на цукрові заводи в межах держзамовлення, а оплата постачальникам здійснювалася у грошовій формі або товаром – цукром. Господарства могли одержувати натуральну оплату до 1/3 цукру, виробленого з буряків поставлених за держзамовленням. Проте, через високий рівень інфляції у 1992-1994 рр. така схема взаємовідносин виявилася неефективною.

Проблема неврегульованості взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами є болючою для сьогодення. Вона існувала і раніше, але особливої гостроти набула у зв'язку з переходом до давальницької схеми у 1994-1998 рр. Оскільки, на її загострені відбилася відсутність обґрунтованої державної економічної політики щодо розвитку цукрової промисловості, суміжних галузей, законодавчого забезпечення ефективного функціонування бурякоцукрового виробництва у ринкових умовах, спроби вирішити ці економічні проблеми адміністративними методами.

На початку перехідного періоду централізована система кредитування бурякоцукрового комплексу була зруйнована, а нова, адекватна ринковим відносинам кредитна система не була створена, то цю функцію стали виконувати комерційні структури. Вони постачають цукровим заводам, бурякосійним господарствам, іншим суб'єктам бурякоцукрового виробництва паливно-енергетичні та інші ресурси за монопольно високими цінами, регулюють пропозицію цукру на внутрішньому ринку і встановлюють монопольно низькі ціни на цукор у період виробничого сезону. Руїнацію внутрішнього ринку довершують бурякосійні

господарства, які отримали цукор за бартером, реалізуючи в умовах відсутності грошей цукор на ринку за ціною, нижчою від собівартості.

Комерційні структури, скуповуючи цукор за монопольно низькими цінами в період виробничого сезону, реалізують його весною і влітку за монопольно високими цінами, одержуючи при цьому надвисокі доходи. Нерегульована з боку держави діяльність комерційних, посередницьких структур призвела до того, що останні двічі одержують великі прибутки: за рахунок економії витрат обігу і за рахунок диктату цін на ринку цукру, підвищуючи їх, провокуючи ажіотажний попит на цукор, а також монопольно визначаючи схему просування цукру по регіонах.

Недоцільність використання терміну „давальницька сировина” для характеристики взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового комплексу полягає в тому, що в умовах давальницької схеми і бартерного обміну практично неможливо точно визначити ту частку цукру, яка повинна залишатися цукровим заводам. В реальності ця частка така мала, що не забезпечує не тільки розширеного відтворення, а й не відшкодовує виробничих витрат. До того ж така несприятлива ситуація підтримується штучно і носить руйнівний характер не тільки для цукрових заводів, а й для бурякосійних господарств. Саме у такій ситуації опинилися цукрові заводи Тернопільської області, які не в змозі розпочати виробничий сезон. Це спричинило загострення проблеми переробки цукрових буряків (табл. 2.1.).

Аналізуючи дані табл. 2.1. слід відмітити, що в 2000 р. продаж цукрових буряків сягав 87,1 %, у 2001 р. – 94,9 %, у 2005-2006 рр. почав знижуватися. Проте 2007 р. характеризує зростання реалізації цукристих на 1,9 % до 2006 р.. 2003-2006 рр. характеризують спад переробки цукрових буряків з давальницької сировини. Однак 2007 р. відображає незначне збільшення переробки цукрових буряків. Найбільший відсоток переробки цукрових буряків на давальницькій основі відбувся у 2002 р. (90,5 %), а найменший у 2001 р. (61,5 %) і у 2006 р. (62,5 %). Вважаємо, що такі економічні відносини обтяжливі як для виробників цукросировини, так і для цукропереробників. Дана ситуація відображає пряму залежність цукрових заводів області від постачальників сировини. Частка ввезеної і

вивезеної кількості цукрових буряків майже покриває одна одну, що не відображає суттєвого впливу на процес переробки.

Таблиця 2.1.

**Динаміка реалізації і переробки цукрових буряків по давальницькій схемі
у всіх категоріях господарств в Тернопільській області**

Роки	Продаж цукрових буряків		Перероблено з давальницької сировини		Частка цукрових буряків вивезена за межі області, %	Частка цукрових буряків ввезена в область, %
	всього, тис. т	частка від валового виробництва, %	всього, тис. т	частка до всієї кількості перероблених цукрових буряків, %		
1995	1857,4	92,4	-	-	-	-
2000	1047,5	87,1	787,6	68,8	-	-
2001	1491,4	94,9	922,7	61,5	-	-
2002	1093,2	90,8	996,2	90,5	14,2	13,5
2003	961,8	87,3	843,1	73,1	13,2	12,8
2004	1173,1	91,7	1058,4	79,5	13,3	13,8
2005	678,1	80,7	780,2	72,3	12,0	12,9
2006	1127,8	75,9	1106,7	62,5	21,7	11,4
2007	1445,7	77,8	1387,5	63,2	8,2	10,8

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Загальновідомо, що давальницька схема взаємовідносин розглядалася як єдиний спосіб підтримати сільськогосподарських товаровиробників. Переробка сировини на давальницьких умовах дала змогу господарствам хоч на мінімальному рівні забезпечувати себе паливно-мастильними матеріалами, добривами, засобами захисту рослин, насінням. Цукор продавався за відносно низькими цінами в рахунок заробітної плати, мав місце як розрахунок з кредиторами, покривалися розрахунки по боргових зобов'язаннях перед Пенсійним фондом, укладалися бартерні угоди тощо. Діяльність цукрових заводів і бурякосійних господарств виявилася неефективною ще й через те, що на внутрішньому ринку появився дешевий цукор, який зашкодив продати вироблений цукор за цінами, які покрили витрати на виробництво.

Започаткована давальницька схема прийняття, переробки цукрових буряків та розрахунків стала комерційною справою між партнерами бурякоцукрового підкомплексу Тернопільської області. Готовий продукт розподілявся у співвідношенні – 70 % сільськогосподарським товаровиробникам і 30 % цукровим заводам. За основу пропорції була взята частка кожного учасника в кінцевій ціні продукту. Це призвело до сегментації ринку цукру, оскільки не приділялося жодної уваги науковій обґрунтованості цін, розрахунків, тарифів, а у формуванні економічних відносин повинна була бути сформульована чіткість та коректність.

Однак даний період дійсно характеризувався умовами, які найкраще сприяли переходу до регульованого ринку виробництва і реалізації цукру. Як зазначає А.Фурса: „Ринок не може все поставити на свої місця, оскільки це утопія” [209, с. 31].

Держава знову втратила можливість формування економічних взаємовигідних умов, які задовольняли б як товаровиробників сировини, так і виробників цукру, оскільки пропорції перерозподілу кінцевого продукту традиційно вирішувалися „згори”.

У 1996 р. Кабінет Міністрів України Постановою від 6 вересня 1996 р. № 1062 визначив заходи щодо виробництва цукру і впорядкування його реалізації, а також затвердив порядок прийому і переробки цукрових буряків та взаєморозрахунків споживачів і постачальників цукрових буряків. Постановою передбачалося, що постачальники цукрових буряків передають цукровим заводам за переробку близько 30 % обсягів поставлених цукрових буряків або відповідну суму коштів. Однак розрахунки за переробку сировини у зазначеному розмірі не забезпечили покриття реальних витрат заводів. Цукрові заводи опинилися на межі самовиживання.

До ускладнення взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового підкомплексу Тернопільської області, до масової збитковості, неплатоспроможності як сільськогосподарських товаровиробників, так і виробників цукру та до появи ще більшої кількості власників цукру була прийнята Кабінетом Міністрів України Постанова, яка узаконила давальницьку схему переробки та бартеризацію, що призвела до ще дальшого відходу від ринкових, товарно-грошових відносин і

переходу до ще примітивнішого натурального обміну. Вважаємо, що в ринкових умовах давальницько-бартерна схема існувати довго не може, оскільки вона не усуває суперечностей між товаровиробниками сировини і цукровими заводами, а також не сприяє забезпеченню підприємств матеріально-технічними ресурсами.

Зважаючи на світовий і набутий власний досвід в умовах ринкової економіки, пропорційний розподіл цукру в умовах давальницької схеми рекомендується здійснювати такими способами:

- 1) Пропорцією між кількістю цукрових буряків, поставлених на цукровий завод, і рівнем їх цукристості;
- 2) Пропорційно витратам на вирощування цукрових буряків у бурякосійних господарствах і витратам на виробництво цукру на заводах;
- 3) За принципом рівновеликого прибутку на рівновеликий капітал. Можливі й інші варіанти.

Кабінетом Міністрів України був вибраний другий варіант, а саме розподіл кінцевого продукту пропорційно витратам на його виробництво.

Колишня оптова ланка централізованого розподілу цукру в Україні зруйнована, новий ефективний орган збуту цукру не створено, тому цукор реалізується в основному через комерційні структури, оскільки через біржі цукор не продається.

Таким чином, неконтрольований перелив капіталу із цукрової промисловості у бурякосійну галузь, а також великий податок на додану вартість руйнують фінансову систему цукрової промисловості і підривають основи бурякосіяння. До цього часу існує теза про сумісність ринку і давальницької схеми взаємовідносин партнерів комплексу, про можливість „формування ринкового середовища шляхом створення системи реалізації цукрових буряків за держзамовленням і за домовленістю на давальницьку сировину” [51, с. 146].

Проте не стимулює збільшенню обсягів виробництва цукрових буряків і цукру давальницька схема і в 1996 — 1998 роках. Одержуючи цукор, бурякосійні господарства частину його витрачають на придбання палива, запасних частин тощо, через бартер, а частину продають на стихійному ринку за зниженими цінами, іноді

нижчими від фактичної його собівартості. Тому-то вважаємо, що давальницька схема підкреслює витратний механізм господарювання у бурякоцукровому виробництві Тернопільської області, оскільки: цукор між бурякосійними господарствами і цукровими заводами розподіляється не пропорційно витратам. У разі пропорційного розподілу стимулюватиметься їх (витрат) зростання. Для одержання більшої кількості цукру, господарства і заводи погоджуватимуться на збільшення витрат; робота комплексу оцінюватиметься за автономними показниками діяльності сільського господарства, цукрових заводів, організацій, що реалізують цукор. Не використовуються інтегральні показники, які характеризують загальні результати діяльності комплексу. Такий підхід обумовлює подвійний облік одного й того самого показника. Все це призводить до загострення суперечностей між партнерами бурякоцукрового підкомплексу, оскільки виробляється дорогий, неконкурентоспроможний цукор.

На нашу думку, найбільш гостро стоїть проблема беззахисності партнерів бурякоцукрового підкомплексу, відсутності ринку цукрових буряків і в умовах загострення сировинної проблеми ціна на цукрові буряки створюється не на ринку (а тому і не відтворює реального стану попиту та пропозиції), а визначається на основі витрат на її виробництво в окремих господарствах, і що свідчить про розповсюдження витратних принципів ціноутворення і на цукор. Цукор в цих умовах став грошовим еквівалентом і зважаючи на те, він має багато рис валюти. Однак це тільки відкинуло бурякоцукрове виробництво до натурального обміну, спричинило знецінення праці у бурякосійних господарствах і на цукрових заводах, загостило суперечності між ними, призвело до недобросовісної конкуренції, демпінгу і до банкрутства спочатку цукрових заводів, а потім і бурякосійних господарств. Така ситуація на ринку цукру в Україні призвела до збільшення обсягів переробки тростинного цукру-сирцю, зокрема на цукрових заводах області.

Держава, за роки незалежності, намагається сформувати сприятливу атмосферу для розвитку економічних відносин, за допомогою прийняття відповідних законодавчих актів, стимулює захисту вітчизняних товаровиробників та

впорядковує реалізацію цукру на внутрішньому ринку. Так з вересня 1997 року по вересень 1998 року було встановлено загальну квоту поставки цукру на внутрішній ринок. Реалізація цукру за цінами нижче встановленого рівня не допускалася. Кабінетом Міністрів були затверджені Положення про визначення мінімальних цін на цукор та цукрові буряки, Положення про визначення і розміщення квоти на виробництво і поставку цукру та необхідних обсягів цукрового буряка.

Однак законодавчі заходи не мали плідного підґрунтя, оскільки не надавалися кредитні ресурси, а розробити механізм кредитування виявилось неможливо через відсутність часу.

Урядом встановлювалася мінімальна ціна на основі середніх нормативних витрат на виробництво однієї тонни цукрового буряка у заліковій масі базисної цукристості і при врожайності 300-350 ц/га, в той час, коли в згадані роки фактична врожайність була вдвічі нижчою.

Таким чином, вище наведені умови не могли скасувати в державі давальницьку схему і не мали змоги примусити відмовитися від неї усіх партнерів бурякоцукрового підкомплексу регіону.

З метою забезпечення своєчасної переробки цукрових буряків урожаю 1997 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 24 вересня 1997 року № 1063, в якій затверджувався порядок приймання і переробки цукрових буряків та взаєморозрахунків споживачів і постачальників цукрової сировини. Згідно з нею витрати на транспортування цукрових буряків та розрахунки з виробниками сировини в межах загальної квоти (1500 тис. тонн цукру) повинні відповідно відноситися на рахунок цукрових заводів та здійснюватися у міру надходження коштів від реалізації цукру на спеціальний рахунок цукрового заводу. Для виробництва цукру понад загальну квоту дозволено застосовувати давальницьку схему взаєморозрахунків, а витрати на транспортування цукросировини розподіляються виходячи із співвідношення цін на цукрові буряки та цукор у межах загальної квоти відповідно до чинного законодавства. У цій Постанові передбачалося також кредитування комерційними банками закупівлі та переробки

цукрових буряків. Кредити надавалися, але повернути їх не було можливості, оскільки в 1997 році більшість цукрових заводів області виявилися збитковими.

Надалі давальницька схема у 1998 – 1999 рр. продовжувала формувати затратний економічний механізм господарювання. Уряд пропонує перейти на товарно-грошові відносини, хоча держава через відсутність пільгового кредитування до цього виявилася не готовою. Рентабельними виявлялися лише ті цукрові заводи, які вели товаро-грошові розрахунки, оскільки до них надходило більше сировини. На наш погляд, переваги давальницької схеми пов'язані насамперед високою часткою особистих підсобних господарств населення (табл.2.2).

Таблиця 2.2.

**Динаміка виробництва цукрових буряків у господарствах
Тернопільської області за категоріями**

Показники	Роки	Господарства всіх категорій			
		усього	у тому числі		
			с/г підприємства	з них фермерські господарства	особисті підсобні господарства населення
Валовий збір цукрових буряків, тис. тонн	1995	2010,6	1822,2	47,2	188,4
	2002-2005	1294,1	762,7	84,6	531,4
	2006	2237,1	1544,3	173,6	692,8
	2007	2058,4	1628,2	152,1	430,2
Частка бурякосійних господарств, %	1995	100	90,6	2,6	9,4
	2002-2005	100	58,9	11,1	41,1
	2006	100	69,1	11,2	30,9
	2007	100	79,1	9,3	20,9

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

У табл. 2.2 відображена динаміка виробництва цукрових буряків по господарствах, з якої видно, що значна їх частка належить особистим підсобним господарствам населення. В середньому за 2002-2005 рр. виробництво цукрових буряків в особистих підсобних господарствах складає 41,1 %, у 2006 р. - 30,9 %, у 2007 р. – 20,9 %. Дана ситуація пояснює переваги давальницької схеми взаєморозрахунків. Це пояснюється тим, що прожитковий рівень досить низький,

через безробітність або ж низьку заробітну плату в сільській місцевості, а цукор одержаний по давальницькій схемі є „твердою” валютою, продуктом харчування.

Отже, дані дослідження дають підстави стверджувати, що основною причиною давальницької схеми, яка існує в переробних підприємствах області і до сьогодні, є недотримання грошових розрахунків між учасниками цукробурякового підкомплексу, невідповідність прийнятих державними інституціями правових актів та невиконання чинного законодавства.

За скасування давальницької схеми виступають вчені науковці-аграрники. Так на думку О. І. Капітонової, давальницька схема переробки цукрових буряків насправді носить тупіковий характер; вона не сприяє підвищенню ефективності ні виробництва цукру, ні цукросировини, а тільки поглиблює міжгалузеві проблеми і ускладнює взаєморозрахунки між партнерами [99, с. 14].

Справедливо стверджують О. С. Заєць і В. М. Северин, що давальницька схема взаєморозрахунків призводить до руйнування промисловості і сільського господарства. „Це варварський, а не давальницький спосіб. Жодна країна у світі, навіть та, що розвивається, не працює у таких умовах” [178, с. 18].

Ефективність просування сільськогосподарської продукції від виробників до споживачів та наповнення відповідних продовольчих ринків значною мірою залежать від збалансованого розвитку всіх ланок інтегрованого виробництва, забезпечення раціонального співвідношення між цінами та доходами партнерів виробничого процесу.

Недосконалість економічних відносин між суб'єктами бурякоцукрового виробництва негативно позначається на інтересах сільськогосподарських товаровиробників. Сільське господарство в цілому й уся продукція буряківництва є збитковою. Разом з тим більшість підприємств харчової і переробних галузей промисловості мають можливість цінами відшкодувати власні витрати, вести виробництво рентабельно та одержувати достатні доходи.

Отже, оптимізацію взаємовідносин партнерів бурякоцукрового комплексу потрібно шукати не на шляхах удосконалення механізму розподілу кінцевого продукту в умовах давальницької схеми, а через вирішення кардинальних завдань –

впровадження регульованого ринку цукру, реструктуризацію комплексу і агропромислової інтеграції.

Регульований ринок цукру в Україні впроваджується вкрай повільно, некомплексно, фрагментарно. Рух до регульованого ринку поєднується з поверненням до давальницької схеми. Це ще один із показників поглиблення кризи бурякоцукрового виробництва області.

Прийняті за останні роки законодавчі та нормативно-правові акти, щодо розвитку бурякоцукрового підкомплексу, створюють передумови для формування цивілізованого ринку цукру та повинні б дисциплінувати розрахунки між суб'єктами ринку, а також визначати орієнтири на перспективу.

Для нормалізації взаємовідносин між учасниками бурякоцукрового виробництва необхідно, насамперед, привести у відповідність з чинним законодавством типовий договір, який укладається між товаровиробниками сировини та цукровими заводами. Передусім необхідно ліквідувати давальницьку схему, тому що будь-яке „удосконалення” давальницької схеми з метою забезпечити справедливість чи об'єктивність розподілу між партнерами породжує затратний механізм, конфліктність, економічну і соціальну аномалію функціонування виробництва.

Не менш актуальне значення має дослідження взаємовідносин між сферою виробництва засобів виробництва бурякоцукрового комплексу і сферою виробництва цукру та супутніх товарів. Тепер між ними існують диспропорції, суперечності і навіть конфлікти (нееквівалентний обмін, використання ножиць цін тощо) [25, с. 162].

Як стверджує О. М. Варченко, для їх усунення потрібно: по-перше, зорієнтувати першу сферу комплексу на кінцевий продукт — цукор і супутні товари, оскільки усі засоби виробництва (машини, устаткування, добрива, засоби захисту рослин, ремонтна база тощо) так чи інакше призначені для виготовлення кінцевого продукту, а тому ефективність їх функціонування повинна оцінюватися залежно від кількості і якості саме кінцевого продукту. По-друге, необхідно

збалансувати ці сфери, що сприятиме встановленню еквівалентного обміну між ними [25, с. 162].

Важливо зауважити, що взаємовідносини між першою і другою сферами комплексу в Україні раніше не досліджувалися, тому розробок цієї проблеми не існує. Проблема полягає в тому, щоб забезпечити збалансований розвиток цих сфер бурякоцукрового комплексу, встановити між ними еквівалентний обмін, взаємовигідні економічні відносини. За межі бурякоцукрового комплексу повинен виходити тільки якісний продукт, за яким і оцінюватиметься ефективність функціонування комплексу в цілому і кожної з його сфер.

Ринковий механізм взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового комплексу почне ефективно функціонувати, якщо діятимуть внутрігалузева і міжгалузева конкуренція, агропромислова інтеграція, а також біржовий механізм. Світовий і вітчизняний досвід переконує, що за злагодженої дії цих факторів, між цукровими заводами і бурякосійними господарствами досягається справедливий розподіл кінцевого продукту.

Вирішити проблему взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового комплексу неможливо також без розробки методики визначення інтегральної соціально-економічної ефективності його роботи. Ця методика повинна базуватися на кінцевих показниках ефективності функціонування бурякоцукрового комплексу.

Слід відмітити, що переробні підприємства володіють сильною ринковою владою, диктуючи сільськогосподарським товаровиробникам умови закупівлі цукрових буряків. Тому є підстави стверджувати, що відповідно до запропонованого німецьким економістом Г. фон Штакельбергом загального підходу до класифікації товарних ринків, за якої заготівельні й переробні підприємства мають можливість здійснювати в своїх інтересах цінову політику, домагатися вигідніших для себе й інших умов закупівлі сільськогосподарської продукції, вони зовсім не несуть або несуть незначні витрати при заміні одних партнерів на інших.

Переконані, що на систему економічних відносин між партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва впливає ряд факторів мікро- і макросередовища, які потрібно розуміти таким чином (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Факторний вплив на систему економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві

Примітка. Самостійна розробка автора

I. В інтегрованому бурякоцукровому виробництві суб'єктами мікросередовище являються:

1. Споживачі сільськогосподарської продукції (клієнтура) — суб'єкти ринку, які за умовами договору придбають продукцію для подальшого виробничого чи особистого споживання, чи для наступного перепродажу іншим споживачам з одночасним одержанням для себе прибутку. Головними споживачами цукросировини є переробні підприємства — цукрозаводи, закордонні покупці.

2. Посередники — це підприємства чи організації, які за дорученням аграрних підприємств продають їх продукцію або знаходять клієнтів для такого продажу. В

умовах ринку важливими посередниками є товарні біржі, агроторгові доми. 2002 рік характерний для області виникненням посередницьких структур, яких партнерами можна назвати умовно. Вони закупають в аграрних підприємствах цукрові буряки, які потім від свого імені і на своїх умовах продають цукровим заводам, маючи на цій посередницькій операції значний зиск. Аграрні підприємства при цьому втрачають значну частину свого прибутку, тому їх зусилля мають бути спрямовані на встановлення ділових стосунків із посередниками як суб'єктами інфраструктури організованого аграрного ринку та покупцями, які були б кінцевими споживачами їх продукції.

Для поліпшення діяльності посередників-суб'єктів інфраструктури аграрного ринку області, важливо забезпечити функціонування дієвої системи цінового моніторингу, завдяки якій бурякосійні підприємства матимуть змогу своєчасно одержувати й аналізувати інформацію про рівень цін на цукрові буряки та цукор, попит і пропозицію на них тощо.

3. Постачальники — це підприємства, окремі ділові особи, посередницькі структури, між промисловими підприємствами, що забезпечують усі організаційні форми господарювання на селі необхідними для них матеріальними ресурсами — паливом, мінеральними добривами, отрутохімікатами, технікою, запасними частинами тощо.

Завдяки нерідко істотному підвищенню ціни на ресурси ці структури одержують значні прибутки, а аграрні підприємства несуть невиправдано великі витрати. В цих умовах окремі такі підприємства намагаються самостійно вирішувати питання забезпечення своїх потреб матеріальними ресурсами через укладання прямих договорів з цукровими заводами.

Бурякосійні підприємства повинні постійно стежити за динамікою цін на матеріальні ресурси, оцінювати можливості й обсяги їх придбання. Це необхідно у зв'язку з тим, що будь-які зміни в середовищі постачальників (зростання або зниження цін, нестача відповідних матеріалів) безпосередньо позначаються на масштабах і собівартості виробництва цукрових буряків, а через них — і на прибутковості в цілому.

4. Агросервісні підприємства й організації, що надають певні виробничі послуги аграрним підприємствам і завдяки цьому створюють нормальні умови для функціонування сільськогосподарського виробництва.

За роки економічної кризи через брак коштів в аграрних підприємствах для оплати виробничих послуг їх сервісне обслуговування значно скоротилося. У зв'язку з цим відбулися істотні організаційні зміни. Для аграрних підприємств важливо, щоб вартість агросервісних послуг була низькою, а їх якість — високою. Виходячи з цих критеріїв, вони повинні вибрати, якими саме виробничими послугами доцільно користуватися, залучаючи агросервісні підприємства, а які економічно вигідніше здійснювати власними силами. Цей вибір залежатиме від конкретних умов діяльності аграрних підприємств.

5. Фінансово-кредитні установи — банки, страхові компанії, кредитні та інші установи, з якими аграрні підприємства вступають у ділові стосунки при збереженні готівки, фінансуванні своїх угод, страхуванні себе від ризику, одержанні довгострокових кредитів тощо. Взаємовідносини з фінансово-кредитними установами є дуже важливими для аграрних підприємств, оскільки зміна процентних ставок на кредит, скорочення (збільшення) можливостей його одержання істотно впливають на їх господарську діяльність і економічне становище. Тому з цими партнерами господарства повинні встановлювати міцні зв'язки.

6. Юридичні установи (контори) є також важливими партнерами підприємств, у тому числі й аграрних. Адже для ринкової економіки характерні множинність і складність економічних взаємозв'язків, що виникають з різними суб'єктами ринку. При укладанні ділових угод, їх виконанні, виникненні спірних питань підприємства змушені вдаватися до послуг юридичних установ, що дає змогу підприємствам уникнути невиправданих втрат, досягти кращого зиску від здійснюваних ними ділових операцій.

7. Найближчі конкуренти — це сільськогосподарські товаровиробники, які виробляють на продаж однакову з даним підприємством сільськогосподарську продукцію. Проте в умовах її дефіциту конкуренти виступають лише потенційними носіями зовнішньої загрози для підприємства. З насиченням ринку

сільськогосподарськими товарами на діяльність аграрного підприємства істотно впливатимуть насамперед його найближчі конкуренти, тобто такі сільськогосподарські формування, які реалізують свою продукцію тим самим споживачам і посередникам, входячи в ту саму сировинну зону. Якщо найближчі конкуренти починають виробляти більше продукції, ніж здатний використати відповідний споживач, то останній орієнтуватиметься на тих виробників, які пропонують продукцію кращої якості і в найбільш прийнятні строки. З цієї причини в аграрному підприємстві може виникати проблема збуту його продукції, якщо воно своєчасно не вживатиме необхідних заходів щодо підвищення її конкурентоспроможності.

Отже, цукрові заводи та бурякосійні підприємства перебувають під впливом неконтрольованих факторів, тобто таких зовнішніх сил, що можуть відкривати нові можливості або створювати нові загрози. Підприємство не може вплинути на макросередовище, але воно мусить добре орієнтуватися в ньому, стежити за його змінами і відповідним чином реагувати на них. Якщо ці зміни можуть створити для підприємства сприятливіші умови для виробництва або збуту продукції, воно мусить внести необхідні корективи в тактику, а можливо, і в стратегію своєї діяльності з тим, щоб максимально скористатися з цих умов. Якщо ж зовнішні сили макросередовища несуть у собі загрозу для підприємства, воно вживатиме заходів, щоб запобігти їх дії або пом'якшити їх негативний вплив.

II. Основними факторами впливу на систему економічних відносин у макросередовищі є:

1. Економічне середовище, що характеризується багатьма параметрами: рівнем інфляції або дефляції, ступенем розвитку конкурентного середовища, рівнем зайнятості, податковою політикою, динамікою і співвідношенням цін на цукрові буряки і цукор. В узагальненому вигляді воно може бути визначене через купівельну спроможність населення. Його доходи на стадії економічного піднесення зростають, ціни на товари, в тому числі сільськогосподарські, стають доступнішими, скорочується безробіття, зростає обсяг продажу, активізується інвестиційна діяльність.

Прикладом негативної дії економічного середовища на діяльність сільськогосподарських підприємств є економічна криза в Україні. Запізнілі кроки держави в регулюванні цін призвели до того, що аграрним підприємствам стало економічно не вигідним виробництво цукрових буряків і вони різко скоротили його обсяг.

Економічне середовище характеризується також станом економічного розвитку підприємств інших галузей, що виробляють продукцію для сільськогосподарського виробництва. Аграрні підприємства повинні знати, які товари (послуги), сировину і матеріали і за якими цінами вони можуть придбати у своїй країні, а які за рубежом, в яких саме регіонах ціна на них доступніша, де сприятливіші транспортні умови тощо.

2. Природно-екологічне середовище істотно впливає на характер виробничої діяльності аграрних підприємств. Його вплив на цю діяльність посилюється зі зростанням дефіциту окремих видів сировини, подорожчанням енергії, підвищенням вимог до збереження навколишнього середовища. Так, періодичний дефіцит на нафтопродукти та істотне їх подорожчання в 90-х роках змусили аграрні підприємства здійснювати суворий режим їх економії.

3. Науково-технічне середовище. Аграрним підприємствам потрібно добре орієнтуватися у змінах, що відбуваються в даному середовищі, і завдяки цьому приймати обґрунтовані рішення про доцільність та можливість впровадження у виробництво нових видів техніки і нових технологій, забезпечуючи таким чином конкурентоспроможність своїх товарів та вищу доходність від їх реалізації. Коли підприємство не реагуватиме на вплив цього фактора, воно буде приречене на стагнацію і банкрутство.

4. Інформаційне середовище в умовах ринкових відносин і прискореного розвитку науково-технічного прогресу відіграє велику роль у своєчасному забезпеченні підприємств необхідною інформацією щодо кон'юнктури ринку цукру, новітніх досягнень у галузі техніки, технології й організації виробництва, стану і тенденцій розвитку світового ринку цукру. Зрозуміло, що значення інформаційного середовища ще більше зростає в умовах високої конкуренції.

5. Політико-правове середовище включає в себе систему законів та інших юридичних актів, які регламентують підприємницьку діяльність, а також систему політико-правових інститутів, що виробляють ці правові документи і контролюють їх виконання. Значне місце у формуванні політико-правового середовища належить політичним партіям, засобам масової інформації, іншим впливовим групам громадськості, які своєю діяльністю справляють опосередкований вплив на діяльність державних установ і окремих осіб, обмежують свободу їх дії або ж сприяють прийняттю відповідних рішень.

6. Соціально-культурне середовище формується під дією демографічних процесів і змін культурно-освітнього рівня населення. В умовах дефіциту цукру, низької купівельної спроможності значної частини населення цей фактор є малоістотним. Але за насиченості ринку цукру та обмеженого експорту аграрні підприємства мусять збільшувати обсяги виробництва приблизно такими ж темпами, якими зростає кількість населення. В іншому разі можливе небажане перевиробництво продукції або виникнення її дефіциту.

7. Міжнародне середовище. Вхідження України в світовий економічний простір, розвиток підприємствами зовнішньоекономічної діяльності зумовлює необхідність врахування ними стану міжнародного середовища і тих змін, які відбуваються в ньому. Зокрема, важливо знати кон'юнктуру світового ринку цукру, рівень і динаміку цін на цукор, масштаби імпорту в Україну цукру та цукросировини, конкуруючих з вітчизняними товарами АПК, доступність виходу на ринок інших країн, зміни політичного та економічного характеру, що відбуваються в цих країнах і є важливими для підприємства тощо. Володіння такою інформацією дає змогу бурякоцукровому виробництву приймати обґрунтовані рішення не лише при здійсненні експортно-імпортних операцій, а й при прийнятті рішень, що стосуються діяльності на внутрішньому та регіональному ринках.

Підприємства бурякоцукрового підкомплексу працюють на принципах комерційного розрахунку. У буряководів є зацікавленість у збільшенні виробництва своєї продукції, оскільки вартісні пропорції ціни на сировину і продукти її

переробки цьому сприяють. Критерієм для виробників слугує максимум прибутку з одиниці продукції.

Взаємовідносини цукрових заводів і виробників цукросировини здійснюються через закупівлю буряків, реалізацію насіння цукрових буряків, цукру, перерозподіл жому і меляси. Розширення і вдосконалення економічних зв'язків переробних підприємств з постачальниками сировини сприяють підвищенню ефективності бурякоцукрового виробництва. Юридично інтеграційні зв'язки підтверджуються договорами, які дозволяють сформуванню стійку сировинну зону біля заводів і гарантувати забезпечення їх сировиною.

Визначивши всі вихідні дані, виробник сировини визначає найбільш результативні канали реалізації продукції. Особливість моменту полягає в тому, що максимальний фінансовий ефект одержується від реалізації кінцевих продуктів переробки буряків цукру, жому, меляси.

Особливо гострою є оплата транспортування сировини до переробних підприємств. Ми поділяємо позицію академіка УААН О. М. Шпичака, витрати з транспортування сировини необхідно здійснювати за рахунок переробних підприємств [233, с. 69]. Це зумовлюється цілим рядом причин. Оплата доставки фабричних коренеплодів на завод за рахунок бурякоздавачів значно ускладнить розрахунки, оскільки:

а) відстань від заводу до бурякосійних господарств різна і у разі врахування господарством таких витрат з'явиться необхідність по кожному господарству окремо визначати ці витрати і свою, адекватну їм, кількість цукрових буряків чи цукру в рахунок оплати за переробку;

б) крім того, несправедливо поставити в неоднакові економічні умови господарства, що знаходяться на різній відстані. У зв'язку з наявністю ренти це змусить вводити додатковий механізм її перерозподілу;

в) пропонований, а правильніше давно у нас існуючий, варіант оплати доставки сировини за рахунок переробних підприємств вирішує ці питання без збитків для економіки заводів. При цьому розподіл ренти між бурякосійними господарствами здійснюється автоматично через середню відстань доставки буряків,

найголовніше, що господарства, розташовані від заводу на більшій відстані, через дорожнечу доставки сировини можуть взагалі відмовитися від збирання врожаю.

Отже, в цілому механізм взаєморозрахунків між здавачами сировини і переробниками ще недосконалий і вимагає доопрацювання. Наприклад, кількість цукру в сировині доцільно визначати конкретно по бурякоздавачах, виходячи з кількості зданих, а не перероблених цукрових буряків з урахуванням фактичної їх цукристості та нормативних, а не фактичних втрат цукру по сировинній зоні заводу в середньому за сезон виробництва та середнього по заводу коефіцієнта вилучення цукру, як зараз практикується.

Розрахунки цукрових заводів за переробку сировини мають здійснюватися грішми і тільки в окремих випадках, за згодою сторін, цукром, виходячи з нормативних, а не фактичних витрат цукрового заводу.

Практика свідчить, що найскладнішою і найважливішою проблемою партнерів бурякоцукрового виробництва регіону є оплата поставленої продукції і розподіл кінцевих результатів, що негативно впливає на формування економічних відносин.

Отже, проблема взаємовідносин партнерів бурякоцукрового комплексу — складна і багатоаспектна. Вважаємо, що для її вдосконалення необхідно:

- ліквідувати давальницьку схему взаємовідносин і перейти до грошових відносин;
- запровадити практику розробки і щорічного прийняття міжгалузевої угоди;
- визначити інтегральну ефективність бурякоцукрового комплексу;
- сформувати принципово нову міжгалузеву систему управління бурякоцукровим виробництвом;
- створити умови для добросовісної конкуренції (галузевої та міжгалузевої).

Впровадження розглянутої системи взаємовідносин між учасниками бурякоцукрового комплексу забезпечуватиме погодження їх інтересів, інтересів держави і споживачів, регулярні надходження в бюджет від податків і реалізації цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках. Бурякосійні господарства і цукрові

заводи матимуть умови для прибуткової діяльності, а споживачі — гарантовану постійну наявність у продажі цукру за стабільними цінами.

2.2. Кон'юнктура ринку цукру

Сучасні параметри розвитку бурякоцукрового підкомплексу в Україні визначаються не тільки специфічними умовами відтворення і розподілу продукції (характерною особливістю яких є скорочення та різке подорожчання ресурсів), а й перш за все об'єктивними законами ринку, змінами його кон'юнктури. Саме ж виробництво цукрових буряків і цукру повинно бути зорієнтоване на ринок, а конкретніше – на найповніше задоволення потреб споживачів і одержання максимального прибутку.

Кон'юнктура ринку цукру - це умови, що складаються протягом певного періоду на відповідному товарному ринку. Головними характеристиками її є показники попиту, пропозиції та ринкові ціни на цукор як результат відповідного їх співвідношення [120, с. 65]. Кон'юнктура ринків цукру найчастіше залежить від погодних факторів, які досить сильно коригують рівень валових зборів цукрових буряків, та від умов світової торгівлі цукром й обсягів внутрішнього попиту на нього, що суттєво впливають на кінцеві залишки цукру у ринкових суб'єктів.

Перш ніж почати вирощувати цукрові буряки та виробляти цукор, необхідно добре продумати, де можна буде їх продати, за якими цінами і який прибуток одержати, тобто опрацювати стратегію маркетингу виробництва і реалізації. Перед початком сезону обов'язковим є проведення оперативного планування маркетингу з метою вивчення коливання попиту на цукор за строками продажу та регіонами країни з тим, щоб у майбутньому першому потрапити на ринок і продати свою продукцію за найвигіднішими цінами.

Ефективність бізнесу у збуті та переробці цукру значною мірою зумовлюється також змінами в ринковій ситуації, умовами торгівлі, коливанням цін.

Формування попиту і пропозиції на цукрові буряки має характерні особливості, які істотно позначаються на внутрішній будові ринку цукру, що є

надзвичайно вирішальною для визначення типу ринку, економічних відносин між суб'єктами бурякоцукрового виробництва, формування механізму ціноутворення. Тому визначення будови ринку дає можливість реально оцінити його внутрішнє середовище, специфічність поведінки суб'єктів ринкових відносин, здійснювати її прогнозування, впроваджувати ефективну державну регуляторну політику, за якої ринковий механізм забезпечував би стабільність економіки нормально функціонуючих суб'єктів господарювання.

Серед економістів ще не склалося єдиної думки щодо характеру внутрішньої будови ринку сільськогосподарської продукції. Тому в сучасному ринковому середовищі для аграрних підприємств вкрай важливо володіти інформацією про коефіцієнти еластичності на сільськогосподарську продукцію та продовольчі товари. Метою опрацювання розділу кон'юнктури ринку цукру є важливість володіння інформацією про коефіцієнт еластичності на цукрові буряки та цукор для цукрових заводів і виробників первинної сировини.

Відомо, що через існування сільськогосподарської проблеми довгострокового періоду, зумовленої нееластичністю цінового попиту на сільськогосподарську продукцію, іммобільністю ресурсів у сільському господарстві та характерними зрушеннями пропозиції й попиту на продукцію галузі, склалася тенденція до зниження цін на цукрові буряки та доходів аграрних підприємств щодо цін і доходів у економіці в цілому.

За таких істотних умов, розділяємо позиції різних вчених економістів. Так, Р. Кемпбелл, К. Макконнел, С. Брю доводять, що у поєднанні з нееластичним попитом на сільськогосподарську продукцію зміни у попиті і пропозиції призводять до скорочення фермерських доходів, оскільки супроводжуються істотним зниженням цін за незначного приросту обсягу продажу [122, с. 50].

Відомий економіст Лютер Твін, досліджуючи цінову еластичність попиту, встановив, що в короткостроковому періоді збільшення обсягу виробництва на 1 % зумовлює зниження цін на сільськогосподарську продукцію на 2 % і зменшення чистого прибутку фермерів - на 3 % (за умови стабільних виробничих витрат) [6, с. 34].

Таким чином, наші дослідження підтверджені вченням світових теоретиків. За існуванням таких негативних умов, в країнах з розвинутою економікою існує державна підтримка доходів сільського господарства.

Тому-то, розуміючи умови ринкової економіки, цукрові заводи Тернопільської області повинні будувати свою тактику і стратегію з обов'язковим урахуванням того, яка цінова еластичність попиту на цукор, що ними виробляється. Оскільки, знаючи коефіцієнт еластичності на цукор, можна передбачити на скільки процентів може знизитися ціна на нього за умови збільшення обсягу його продажу на регіональному ринку. Саме ж визначення показників еластичності попиту на цукор на основі щорічних показників дає змогу оперативно відреагувати на зміну ситуації на агропродовольчих ринках, оцінити ефективність тих чи інших заходів з державного регулювання аграрного сектора.

Для визначення попиту на цукор використовуються показники середнього рівня їх споживання на душу населення. Необхідно розрізняти обсяги споживання продуктів харчування і параметри попиту, які відображаються обсягами товарної продукції.

Переважна більшість цукру, що споживається сільськими жителями, виробляється в їх особистих господарствах. Тому для дослідження проявів еластичності попиту на цукор пропонуємо використовувати дані про їх споживання та рівень доходів у міських сім'ях. Оскільки частина продуктів харчування, спожитих міськими домогосподарствами, була вироблена в особистих господарствах. Така продукція не враховується при розрахунку показників еластичності попиту.

При визначенні попиту на цукор за доходом використано інформацію про групи домогосподарств, що знаходяться у міських поселеннях, з різним рівнем середньодушових витрат. Оскільки між рівнем доходів і сукупних витрат існує прямий і дуже тісний зв'язок, відмінність у сукупних витратах між окремими групами домогосподарств вважатимемо показником зміни їх доходів [247, с. 113] (табл.2.3).

Таблиця 2.3.

Еластичність попиту на цукор у Тернопільській області за доходом, 2002-2007р

Роки	Середньомісячне споживання цукру з розрахунку на 1 особу у домогосподарствах, у міських поселеннях на місяць, кг	Середньомісячні витрати на придбання цукру з розрахунку на 1 особу у домогосподарствах, у міських поселеннях на місяць, грн	Коефіцієнт еластичності попиту за доходом (E_I)
2002	2,6	7,46	2,7
2003	2,9	9,25	3,2
2004	3,1	10,1	3,3
2005	3,0	10,9	3,6
2006	2,9	8,12	2,8
2007	2,8	8,01	2,6

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Збільшення рівня доходів призводить до менш, ніж пропорційного росту витрат на цукор. Таким чином, цукор відноситься до товарів з низькою еластичністю попиту за доходами, оскільки $|E_I| < 1$.

Досліджувати еластичність попиту на цукор за ціною набагато складніше, ніж за доходом. Це пояснюється тим, що в більшій мірі доводиться опрацьовувати дані за різні періоди. Відповідно до цього, зі зміною цін на цукор і змінюються доходи населення (табл. 2.4).

Порівнюючи одержані результати табл. 2.4, не важко помітити, що темпи зростання попиту значно збільшуються з темпами приросту ціни на цукор.

Слід мати на увазі, що навіть незначні затримки у постачанні цукру можуть спричинити ажіотажний попит, який багаторазово перевищуватиме попит за високої насиченості цукрового ринку.

Практика зарубіжних країнах, у тому числі в країнах з тривалими традиціями дослідження продовольчих ринків, свідчить про те, що часто досить важко інтерпретувати емпіричні дані дослідження еластичності попиту.

У нашому випадку, наприклад, досить складно пояснити показник еластичності попиту за ціною на цукор.

**Еластичність попиту на цукор за ціною у Тернопільській області
за 2002-2007 рр.**

Роки	Середня реалізаційна ціна на цукор в торговій мережі, грн.	Обсяг попи- ту, т	Темпи зростання, %		Коефіцієнт еластичнос- ті попиту	Виручка тис.грн.
			ціни	обсягу попиту		
2001	2,57	1066,1	-	-		2739,6
2002	2,87	1049,2	11,7	-1,6	- 0,2	3010,6
2003	3,19	1098,0	11,2	4,7	0,4	3502,6
2004	3,23	1140,1	1,3	3,8	2,9	3682,2
2005	4,05	1487,0	25,4	30,4	1,2	6022,4
2006	3,70	1612,7	-8,6	8,5	0,9	5967,1
2007	3,77	1628,4	1,9	1,0	0,5	6139,1

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Слід також зазначити, що обстеження умов життя домогосподарств за використовуваною нині методикою в Україні проводиться порівняно недавно (з 1999 року) і продовжує удосконалюватись. При формуванні програми досліджень домогосподарств варто у більшій мірі враховувати потреби аналізу еластичності попиту, узгоджуючи відповідні параметри інформації, що фіксується. Очевидно, неоднаковими є показники еластичності попиту на продовольство у різних регіонах країни — з різним рівнем доходів населення та структурою сільськогосподарського виробництва.

Важливе значення у вивченні факторів формування попиту на цукор має кореляційний аналіз. Тому для економічної інтерпретації лінійних і нелінійних зв'язків між переробленою сировиною (цукровими буряками) і виходом цукру, пропонуємо використати розраховані за рівняннями регресії коефіцієнти еластичності виробництва.

У цьому випадку коефіцієнт еластичності виробництва показує, на скільки процентів зміниться в середньому результативна ознака \bar{Y} при зміні факторної ознаки \bar{X}_i на 1 %.

Відповідно до лінійної залежності коефіцієнт еластичності виробництва визначається за формулою [197, с. 158]:

$$E = a_i \frac{\bar{X}_i}{\bar{Y}}, \quad (2.1)$$

де E – коефіцієнт еластичності виробництва; a_i – параметри лінійної регресійної моделі при факторних показниках; \bar{X}_i – середнє значення відповідного факторного показника, \bar{Y} – середнє значення результативного показника.

А саме, використовуючи масив даних додатка А, середнє значення факторного показника \bar{X}_i складається з: X_1 – кількість переробленої сировини цукровими заводами області, тис. т; X_4 – цукристість, %; X_5 – урожайність цукрових буряків, ц/га;

Розраховані значення коефіцієнта еластичності виробництва для кожного фактора становлять: для X_1 – 0,12; для X_4 – 0,09; для X_5 – 1,98.

Здійснені вище розрахунки коефіцієнта еластичності виробництва на основі проведеного кореляційного аналізу дають підстави стверджувати, що при збільшенні обсягів переробленої сировини (цукрових буряків) на 1 % виробництво цукру зростає на 0,12 %, відповідно для цукристості та урожайності такі зміни становлять 0,09 % та 1,98 %.

Розглядаючи попит, як економічну категорію, розуміємо, що це є представлена потреба у товарах на певному ринку, тому надзвичайно важливим є визначення норм споживання цукру, а від так і його потреби.

Втрата Україною ринків збуту (колишні союзні республіки) зумовила надлишок виробництва цукру на початку 90-х років, що в умовах недосконалої системи державного регулювання галуззю спричинило диспаритет цін на продукцію бурякоцукрового виробництва та матеріально-технічні ресурси, які ним споживаються. Недоліки приватизації українських цукрових заводів, штучне доведення їх до банкрутства, втрата бурякосійними господарствами економічного стимулу до вирощування цукрових буряків, недостатня завантаженість потужностей

цукрових заводів, вимивання обігових коштів, бартеризація й давальницькі схеми переробки цукрових буряків, безсистемний ввіз цукру-сирцю спричинили спад бурякоцукрового виробництва та перетворили країну з експортера на імпортера цукру (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

**Динаміки виробництва, імпорт, експорт та споживання цукру в Україні,
2002 – 2007 рр.**

Показники	Роки				Відношення у % 2007р. до 2002р.
	2002	2003-2005	2006	2007	
Виробництво цукру, тис. т	1621,2	2211,4	2610,5	1857,4	114,6
Внутрішня потреба, тис. т	2413,2	2243,3	2153,2	2089,4	86,6
Надлишок / дефіцит, тис. т	985,1	-413,8	-217,6	-483,2	-
Імпорт цукру (включ. цукор-сирець), тис. т	1408,1	393,2	5,3	85,3	6,1
Експорт, тис. т	648,1	144,3	3,0	15,1	2,3
Споживання, тис. т	1740,0	1743,8	1653,2	860,2	49,4

Примітка. Розроблено з використанням www.fao.org.

Дані табл. 2.5 свідчать, що ринок цукру в Україні впродовж 2002-2007 рр. має тенденцію до зниження по досліджуваних показниках, крім імпорту і експорту цукру. Останні у 2007 р. зросли відповідно у 16 разів і у 5 разів до 2006 р. 2005-2006 рр. характеризують обмаль надлишків цукру. Експортні поставки його з України не було активізовано (3 тис. т вивезено тільки до Казахстану). Натомість експорт інших видів цукру зріс майже на 20 %. Основними експортерами інших видів цукру з України були Росія, Білорусія і Казахстан, частка яких у 2005 р. становила відповідно 52,8 % та 21 %. До 1999 р. Росія була основним імпортером цукру. Частка її становила 65 %, а у 2006 р. скоротилася до 1 % загального експорту України.

Поряд із цим обсяги вітчизняного цукру з цукрових буряків забезпечували потребу населення в цьому продукті лише до 2000 року. Критичним був 2002 р. – потреба була забезпечена лише на 67,2 %. Протягом 2002-2006 рр. відбулося поступове відновлення обсягів бурякоцукрового виробництва, що дало змогу, на

фоні зростаючого фонду споживання цукру населенням, забезпечити внутрішню потребу в ньому. Наслідком зменшення обсягів вітчизняного виробництва цукру, а також перевищення внутрішніх цін над світовими стала експансія іноземних виробників тростинного цукру-сирцю на внутрішній ринок України. Обсяги імпорту цукру та цукрових сиропів мали тенденцію до зростання протягом 2000 – 2003 рр. відповідно в 4,1 і 246 разів. Починаючи з 2004 р., відбувається поступове зниження обсягів імпорту цукру та цукрових сиропів, за 2003-2005 рр. – відповідно на 85,5 і 96,47 %. Основними імпортерами цукру в Україні є Бразилія, питома вага імпорту в 2005 році становила 74,24 %. Основними імпортерами цукрових сиропів у 2005 році були Німеччина (24,65 %), Литва (11,09 %) та Російська Федерація (7,61 %) [78, с. 153-160].

В Україні споживання цукру з 1925 року збільшилось у 20 разів [188, с. 350]. Вважається, що організм людини не зміг пристосуватися до такої великої кількості легкозасвоюваних вуглеводів, а саме, коли споживання цукру перевищує 40 кг/рік, тобто 110 г/діб, і це невдовзі викликало збільшення різного роду захворювань.

Слід відмітити, що в 1990 році населення України споживало найбільше цукру в світі, а саме в Тернопільській області – 54,7 кг, що відповідало 10-15 кг більше від науково – обґрунтованих норм. В 1999 році його норма зменшилася до 32,7 кг (табл.2.6).

Таблиця 2.6.

Аналіз споживання цукру населенням Тернопільської області у 2001-2007 рр.

Рік	Споживання цукру на 1 особу за		Виробництво цукру на одну особу за рік, кг	Залишок виробленого від спожитого за рік, кг
	рік, кг	добу, грам		
2001	33,6	93,3	134,5	100,9
2002	31,2	86,7	92,9	61,7
2003	35,2	83,3	213,6	178,4
2004	37,2	103,3	181,6	144,4
2005	36,1	100,3	164,1	128,0
2006	34,8	96,7	207,2	172,4
2007	28,8	80,1	159,8	131,0

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Аналіз даних табл. 2.6 відображає, що виробництво цукру не впливає на споживання, тобто у 2003 р. виробництво цукру на 1 особу збільшилося до 2002 р. у 2,3 рази, а споживання цукру в 1,1 рази. Підтвердженням цього є і 2004 р., коли виробництво зменшилося до 2003 р. на 15 %, а споживання збільшилося на 5,6 %. Проте 2006 р. характерний значним збільшенням виробництва цукру в порівнянні з 2005 р. (26,3 %), а споживання цукру зменшилось на 4 %. Існує одна вагома особливість: раціональною нормою споживання цукру в нашій країні вважається величина 38 кг, мінімальною, фізіологічно необхідною – 32 кг на душу населення [1, с. 363]. У споживанні цукру за останні роки, в тому числі у складі кондитерських виробів, напоїв, інших цукровмісних продуктів становило 37,2 кг/чол., а по окремих випадках до 39,4 кг. Із джерел [188, с. 67; 189, с. 105] відомо, що споживання цукру в кількості, яка перевищує 35 г/добу, сприяє захворюванням.

Відомо, що в країнах ЄС та Америки у зв'язку з розгортанням компанії по веденню здорового способу життя очікується припинення росту і навіть скорочення споживання цукру і нарощування використання підсолоджувачів.

Різке підвищення цін на цукор на світовому ринку призвело ще у 80-х роках до організації виробництва кукурудзяного сиропу з високим вмістом фруктози (КСВВФ). За своїми властивостями він схожий на цукрозу, за винятком того, що не може існувати в стабільному кристалічному вигляді. Відповідно до цього, ціна набагато вища від цукру. Як замітник цукрози КСВВФ займає значне місце в США, Японії, Кореї, Канаді та Аргентині.

Враховуючи багаторічні тенденції споживання цукру на душу населення (табл. 2.6.) і відсутність у найближчий час перспектив щодо розвитку виробництва замінників цукру (потребує значних капіталовкладень) та удосконалення структури харчування, немає підстав очікувати зниження споживання цукру на душу населення. Однак, все ж таки вважаємо, що норми споживання цукру населення Тернопільської області підлягають перегляду.

Однак, здійснені дослідження дають можливість стверджувати, що обмін, розподіл і споживання помітно впливають на виробництво цукрових буряків. Обсяг виробництва цукру формується залежно від місткості внутрішнього ринку і

кон'юнктури зовнішнього. Тому вважаємо, інтегроване бурякоцукрове виробництво як динамічна система потребує підтримання стану постійної пропорційності, збалансованості усіх його сфер і ланок (сировинної бази, виробничих потужностей цукрових заводів, розмірів виробничої інфраструктури, обсягів виробництва і місткості внутрішнього ринку).

Бурякоцукровий комплекс є системою з чітко визначеним ступенем координації, регулювання виробництва і обміну з боку держави. Особливо важлива роль держави у забезпеченні оптимальної структури сільськогосподарських культур з урахуванням високої ефективності вирощування цукрових буряків.

Оцінюючи роль бурякосійних господарств і цукрових заводів, необхідно враховувати не тільки економічну, а й соціальну ефективність її функціонування.

Зниження конкурентоспроможності цукрових буряків порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами в сучасних умовах пояснюється насамперед тим, що значно подорожчали паливно-енергетичні ресурси, мінеральні добрива, засоби захисту рослин та ін., внаслідок чого цукрові буряки стали збитковою культурою. В таких умовах господарства віддають перевагу іншим, менш ресурсо- та трудомістким культурам, які забезпечують рентабельність, але дають незначний дохід з одного гектара посівів.

Розвиток бурякоцукрового підкомплексу Тернопільської області має глибоке минуле, яке характерне збільшенням посівних площ до 1980 року, доведення урожайності до показника 369 ц/га – 1970 рік, відповідно збільшення валових зборів – 44801 тис. ц – 1980 рік.

Широкий розвиток бурякоцукрового виробництва розпочався після воз'єднання Західної України в єдину Україну. Вже в 1940 році було посіяно 4800 га цукрових буряків, одержано по 204 ц/га коренів і 9967 т цукру (рис. 2.3).

Із рис. 2.3 видно, що урожайність у 2004 році була найвищою за 14 останніх років. Її тенденція до збільшення спостерігається і у 2005 році. Після розриву зв'язків з партнерами з колишнього Радянського Союзу та скасування системи державного замовлення обсяг виробництва цукру істотно скоротився. Однак виробництво цукру у 2006 році має найвище значення і є найбільшим за останні 5

років, а 2007 р. характеризує стад виробництва до показників 2004 р. Проте у відношенні до 1990 року на цукрових заводах області було вироблено у 2,4 рази цукру більше, ніж у 2005 році.

Рис. 2.3. Динаміка посівних площ, урожайності цукрових буряків та виробництво цукру в Тернопільській області

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Цукровий буряк в Україні є традиційною агрокультурою, яку почали вирощувати за часів промислової революції в сільському господарстві наприкінці XIX–XX століття. Відтоді світові технології виробництва постійно вдосконалювалися, і тепер більшість цукру виробляють з тростини.

Вважаємо, що розширення посівних площ під цукристі, не може повністю впливати на його валовий збір, оскільки це призведе до збільшення витрат на виробництво. Коефіцієнт еластичності відображає існуюче твердження, що саме підвищення врожайності буде позитивно впливати на збільшення валових зборів цукрових буряків. Це доведено на основі регресійної моделі.

Графічну інтерпретацію залежності виробництва цукру (Y) від обсягу переробленої сировини (X_1) одержимо за допомогою Майстра діаграм Excel (рис. 2.4).

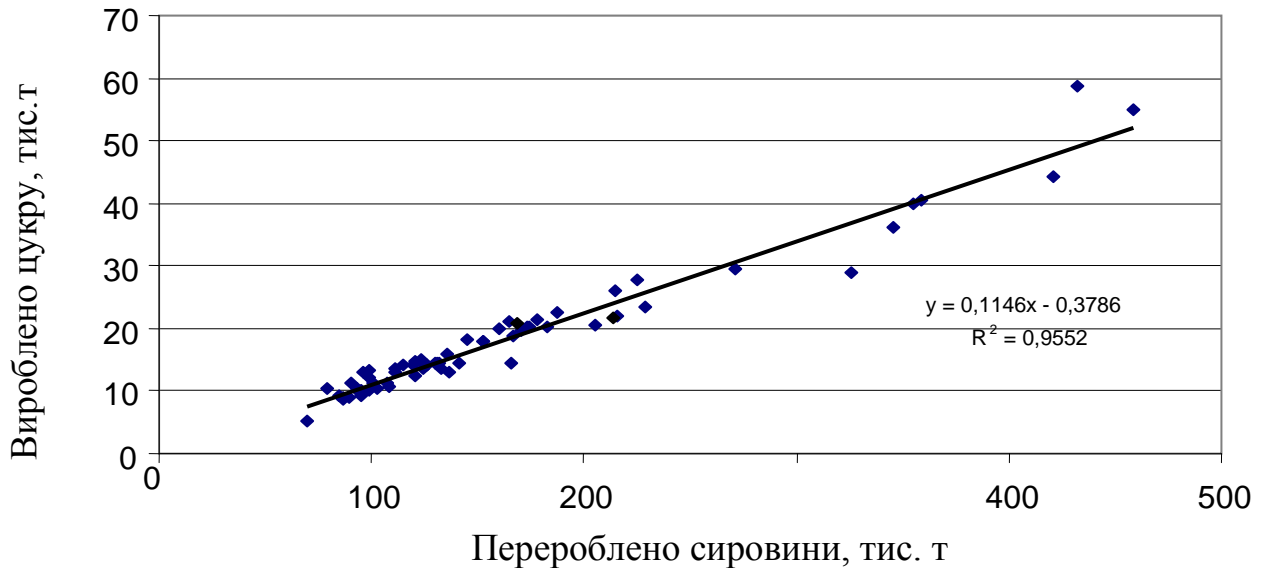

Рис. 2.4. Залежність виробництва цукру від обсягу переробленої сировини

Примітка. Самостійна розробка автора

Загальновідомо, що рівняння регресії характеризує зміну середнього рівня результативної ознаки Y залежно від зміни факторної ознаки X . Воно визначає математичне сподівання групових середніх результативної ознаки під впливом різних значень факторної ознаки [197, с. 155].

У разі лінійної форми зв'язку результативна ознака змінюється під впливом факторної ознаки рівномірно:

$$Y = a_0 + a_1 X_1, \quad (2.2)$$

де Y – згладжене середнє значення результативної ознаки; X – факторна ознака; a_0 і a_1 – параметри рівняння; a_0 – значення Y при $X = 0$; a_1 – коефіцієнт регресії. Коефіцієнт регресії a_1 вказує на те, наскільки змінюється результативна ознака Y внаслідок зміни факторної ознаки X на одиницю.

Відповідно до зібраних статистичних даних (додаток А), лінійне рівняння регресії матиме наступний вигляд:

$$Y = - 0.3786 + 0.1146X_1. \quad (2.3)$$

Параметр при X_1 , який має назву коефіцієнта регресії, показує (додаток Б), що при збільшенні обсягу переробленої сировини на 1 тис. т виробництво цукру в середньому зростає на 0,1146 тис. т.

Коефіцієнт кореляції $r = 0,977$ свідчить про досить тісний зв'язок врахованих факторів із результативною ознакою. Коефіцієнт детермінації ($r^2 = 0,955$) свідчить про те, що варіація результативного показника на 95,5 % обумовлена варіацією даного фактора.

Таким чином, результати розрахунків свідчать про наявність дуже сильного регресійного зв'язку ($r = 0,977$), значення F-критерію ($1320,4 > 7,2$) значно вище відповідного табличного значення, тобто зв'язок є суттєвим.

Залежність проведеного дослідження обумовлюється наявністю переробних заводів, які створюють всі можливості для сприятливого бурякоцукрового виробництва. За таких умов Тернопільська область посідає чільне місце в системі цукрової промисловості України і характеризується наступними показниками (табл.2.7).

Як свідчать дані табл. 2.7, по числу заводів Тернопільська область займає сьоме місце в Україні. Основні показники роботи бурякоцукрового виробництва області свідчать про своє зростання у 2006 р.: валовий збір цукрових буряків зріс на 1,8 %, виробництво цукру – на 1,3 %. 2007 р. відображає погіршення досліджуваних показників, що негативно позначилось на діяльності всього бурякоцукрового комплексу України.

Зміна цін на цукор та цукрові буряки за досліджувані роки переважно залежала від попиту, пропозиції та впливу урядових рішень.

Ціна на цукор впродовж 2003-2004 р. збільшувалася проти рівня 2000 р. У 2005 р. вона зросла в 2 рази до 2000 р. за рахунок політичного ажіотажу на

внутрішньому ринку цукру [130, с. 29-31]. Також певне зростання цін зумовлене зниженням обсягів виробництва цукрових буряків і, відповідно, зменшення його пропозиції на ринку.

Таблиця 2.7.

Основні показники виробництва цукрових буряків і цукру

Показники		Роки			Область в % до України	
		2002-2005	2006	2007	2006 р.	2007 р.
Площа посіву, тис. га	Україна	811,8	824, 2	659,8	9,2	8,9
	Тернопільська обл.	60,9	76,2	59,2		
Валовий збір, тис. т	Україна	16831,0	23519,9	16977,7	9,5	12,1
	Тернопільська обл.	1265,5	2237,1	2058,4		
Виробництво цукру, тис. т	Україна	1911,8	2610,5	1857,4	8,8	9,5
	Тернопільська обл.	183,6	229,7	176,1		
Кількість цукрових заводів, шт.	Україна	116	119	110	6,7	7,3
	Тернопільська обл.	8	8	8		
Середньодобова потужність цукрових заводів, тис. т	Україна	52,8	60,8	59,3	48,4	50,9
	Тернопільська обл.	32,2	29,4	30,2		

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Структура роздрібної ціни на державному рівні нині не визначається. Для аналізу цін і прибутків усіх виробників цукру упродовж технологічного періоду – від виробництва цукросировини до одержання кінцевого продукту – розрахунок структури роздрібної ціни здійснюється за схемою: закупівельні ціни, які склалися за рік при реалізації цукрових буряків заготівельним організаціям та переробним підприємствам; оптові ціни вироблених продовольчих товарів (цукру) та їх рівень рентабельності; роздрібні ціни цукру у торговельній мережі. На вартість сировини припадає значна частка в роздрібних цінах основних товарів продовольчої групи. Так у цукрі вона становить 43,9 %.

Вартість переробки формується на переробних підприємствах залежно від виробничих потужностей та їх використання, виду енергоносіїв, інших

технологічних особливостей. Суттєво на розмір роздрібних цін впливає податок на додану вартість, який в структурі становить шосту частину - 16,7 %. Аналіз руху цін від товаровиробника сировини до споживача дає підставу стверджувати про значне відставання протягом досліджуваних років темпів росту цін на цукрові буряки від роздрібних цін на цукор.

Ситуація, що складається на ринку цукру впродовж останніх років, доводить, що між цінами на цукор і цукрові буряки немає співвідношення, яке повинно сприяти оптимізації взаємовідносин між партнерами бурякоцукрового виробництва.

Реформи в АПК серйозно позначилися на динаміці цін сільськогосподарської продукції порівняно з продукцією інших галузей економіки. Потрапивши у вузькі рамки національного ринку, агропромислові виробники на початку 90-х років продовжували за інерцією поставляти продукцію споживачам. При цьому особливо не турбувалися про оптимізацію її обсягів, номенклатуру та якість. Проте незабаром назріла проблема рентабельного збуту продукції, яку неможливо було розв'язати через адміністративні й економічні перепони, що створювалися на шляху товарних потоків.

Досить низький внутрішній попит, обмежений природними потребами населення в продуктах харчування, та низька платоспроможність переважної більшості громадян, порівняно невеликі потужності переробних підприємств, поступова заміна українського імпорту продукцією вітчизняного виробництва в країнах СНД і закриття ринків далекого зарубіжжя зумовили первинне перевиробництво, відносне зниження цін та подальше скорочення обсягів випуску сільськогосподарської продукції.

Так, індекс споживчих цін відображає зниження ціни цукру до 91,2 % у жовтні – в період масової переробки цукрових буряків, з подальшим зниженням до кінця календарного року. Тим часом літні місяці відображають зміну ціни до максимального рівня.

Саме такі протиріччя між цукровими заводами й низьким ринковим попитом на результати його функціонування в поєднанні з державною політикою лібералізації продовольчих ринків і ринків сільськогосподарської сировини

(цукрових буряків), відміна бюджетних дотацій виробникам та недосконале управління приватизаційними процесами призвели до виникнення й розвитку мезоекономічного диспаритету ринкових цін.

Основною причиною диспропорції цін на цукрові буряки є цінова динаміка, яка протягом майже десятиріччя в аграрному виробництві досить низька. Пояснити це можна тим, що нині ціни змінилися не на користь сільськогосподарського товаровиробника, як це було в докризовому 1990 році, а також невідповідністю світовим, тобто європейським, пропорціям товарних цін.

Останнім часом в Україні розгорнулася лібералізація цін, в першу чергу на промислові товари, спостерігається постійне відставання темпів зростання цін у сільському господарстві від промисловості. Така ситуація є результатом впливу низки чинників, безпосередня дія яких спрямована на підвищення собівартості сільськогосподарської продукції. А це за собою веде зниження доходів аграрних підприємств.

Мета встановлення паритетності цін – стабілізувати динаміку цін на сільськогосподарську продукцію і доходів аграрних підприємств щодо динаміки цін і доходів в економіці в цілому.

Вивчаючи світову практику, поділяємо думку про те, що паритетність досягається тоді, коли в будь-якому наступному році за один і той же обсяг цукрових буряків, аграрні підприємства можуть купити таку саму кількість промислових товарів і послуг, яку вони придбали в попередні паритетні роки. Досягти цього можна за умови, коли витримуватиметься стале співвідношення між цінами на цукрові буряки і цінами на цукор та необхідні послуги (виробничі, фінансові), що споживаються аграрними підприємствами. Оскільки в реальному житті ціни на всі види продукції й послуги змінюються і мають тенденцію до зростання, виникає необхідність у кількісному визначенні цінового співвідношення через показник індексу номінального паритету (I_{nn}), який слід визначати за формулою:

$$I_{nn} = \frac{I\text{Ц}_c}{I\text{Ц}_n}, \quad (2.4)$$

де $Щ_c$ - індексу цін на сільськогосподарську продукцію, розрахованого за певний проміжок часу; $Щ_n$ - індекс цін, визначений за той же період, на виробничо спожиту в сільському господарстві промислову продукцію та послуги.

Як стверджує наукова література, в західній економічній науці цей показник називають показником „умов торгівлі”, розрахованим за міноювою концепцією Commodity – Terms – of – Trade [4, с. 449].

Однак, існують випадки, коли коефіцієнт номінального паритету може відбуватися в умовах збільшення обсягу реалізації продукції сільського господарства і, таким чином, може підвищити купівельну спроможність галузі. Це засвідчує і про обернену залежність, тобто, зниження номінального паритету може супроводжуватися і скороченням обсягу виробництва та реалізацією сільськогосподарської продукції, що значно звужує купівельну спроможність сільського господарства, ніж це зумовлено порушенням паритету.

Тому, враховуючи все вище розглянуте, показник номінального паритету розглядаємо за доходною концепцією, згідно формули

$$I_{ин} = \frac{Щ_c}{Щ_n} \times IB, \quad (2.5)$$

де IB – індекс обсягу виробництва, розрахований за той же період, що і цінові індекси.

В останні роки спостерігається постійне відставання темпів зростання цін у сільському господарстві та цукровій промисловості. Розділяємо думки вчених В.Андрійчука [4, с. 449-452], Б.Дадашева [50, с. 124-126], здійснюємо дослідження індексу цін на цукрові буряки і цукор у Тернопільській області за досліджувані роки (див. табл. 2.8), оскільки воно потребує ґрунтовного вивчення.

Як видно з табл. 2.8, індекс номінального паритету у 2004-2007 рр. дещо прямує до 1. Внаслідок деформованої цінової динаміки протягом кількох років українське село витримало основний тягар інфляції й зумовлених нею несприятливих розподільчих процесів.

Таблиця 2.8.

**Динаміка індексів цін на цукрові буряки і цукор до базового 2001 року
(104,4) в Тернопільській області, разів**

Роки	Індекси цін		Співвідношення індексів цін на цукрові буряки і цукор, спожитих сільським господарством
	на реалізований цукровий буряк	на цукор, спожитий с-г	
2002	0,64	1,34	0,47
2003	0,68	1,75	0,39
2004	0,85	0,95	0,89
2005	1,13	1,2	0,94
2006	1,1	1,12	0,98
2007	1,1	1,2	0,92
2006 до 2001	1,07	0,9	0,94
2007 до 2006	1	1,07	0,94

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Штучне підвищення цін на цукор у 2006 році спричинило помітне розмежування між попередніми роками (рис. 2.5).

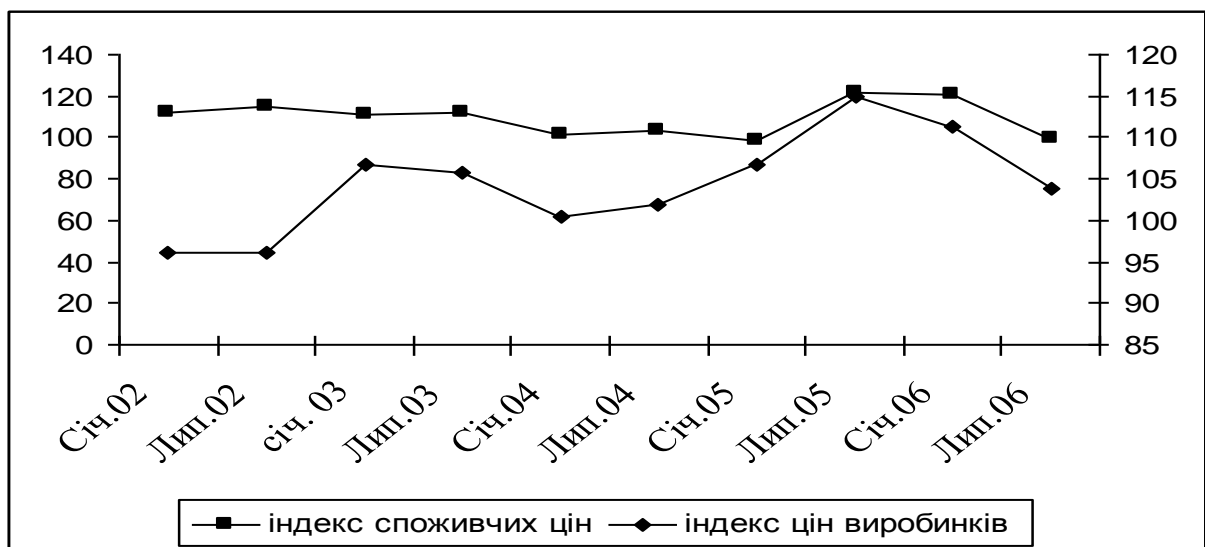

Рис. 2.5. Динаміка індексу споживчих цін на цукор та індексу цін на цукор виробників промислової продукції в Тернопільській області за 2002-2006 рр.

Примітка. Самостійна розробка автора.

Саме відстеження руху цін реалізації цукру по місяцях розкриває залежність товаровиробників від посередників. Так основна частка цукру скуповується у

товаровиробників у період виробництва у зв'язку з гострою необхідністю останніх розрахуватися з кредиторами та відсутністю у них сховищ. У зв'язку з наповненням ринку цукром ціна в цей період найнижча.

У свою чергу, через недосконалість процесів ціноутворення сільське господарство стало стабілізуючим фактором надвисокої макроекономічної динаміки цін. В деякій мірі подорожчання цукру пояснюються відносною насиченістю споживчого попиту в умовах обмеженого експорту й масового розвитку особистих господарств громадян.

У світовій практиці розвинутих країн проблемі паритетності цін приділяється значна увага. Великий досвід забезпечення паритетності цін накопичений у США, де в 1933 р. був введений закон про регулювання сільського господарства, ключовим моментом якого було забезпечення підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників на основі визначення паритетної ціни на окремі види сільськогосподарської продукції [89, с. 76].

Функціональна роль паритетних цін проявляється в тому, що вони служать базою, орієнтиром для встановлення підтримуючих цін на сільськогосподарську продукцію, рівень яких перевищує ціну рівноваги в роки з несприятливою ринковою кон'юнктурою.

Ще одна досить важлива проблема – це сезонна обумовленість зростання ціни на цукор. На нашу думку, вона може бути пом'якшена і навіть нівельована шляхом інтервенційних та заставних операцій.

Інтервенційна ціна виступає своєрідною гарантією для виробників і застосовується лише у випадках, коли ринкова ціна на цукор за рівнем нижча від інтервенційної.

Методичні основи визначення інтервенційних цін на цукрові буряки та цукор були прийняті за основу Кабінетом Міністрів України у Постанові № 490 від 24.05.97 р. „Про регулювання ринку цукру” і містять такий порядок.

Інтервенційна ціна встановлюється на білий цукор стандартної якості франко-станція відправлення. Гарантована ціна на цукрові буряки встановлюється відносно базової (16 %) цукристості буряків.

Інтервенційна ціна на цукор і гарантована ціна на цукрові буряки щомісячно індексується на рівень інфляції. Передбачувана ціна на цукрові буряки і цукор щомісячно повідомляється у друкованих виданнях.

Розраховується інтервенційна ціна на цукор на основі виробничих показників бурякосійних господарств з розрахунку на 1 т цукрових буряків за кожною статтею витрат в цінах, що діють на момент розрахунку.

Мінімальна заготівельна ціна на буряки з базисною цукристістю 16 % визначається відносно інтервенційної ціни на цукор стандартної якості за формулою:

$$Ц = \frac{Ц_m}{0,055},$$

де $Ц$ — інтервенційна ціна на цукор франко-станція відправлення; $Ц_m$ — мінімальна гарантована ціна на цукрові буряки з цукристістю 16 %; 0,055 — коефіцієнт постійного співвідношення цін на цукор і цукрові буряки.

У процесі визначення інтервенційної ціни на цукор і гарантованої ціни на цукрові буряки необхідно враховувати, що зміна цін на цукор адекватно змінює ціну на цукровмісткі продукти, так само, як зміна цін на цукрові буряки зумовлює зміну цін на цукор. Інтервенційні ж ціни покривають тільки середні, суспільно необхідні витрати виробництва і не суперечать нормам добросовісної конкуренції.

На наш погляд, саме інтервенційні ціни створюють передумови для зниження собівартості, підвищення якості і конкурентоспроможності цукру, що, в свою чергу, впливає на зниження інтервенційної ціни. Вони є гарантією для виробників і в нормальних умовах не застосовуються зовсім, а цукор реалізується за ринковими цінами, які зрозуміло вищі від інтервенційних цін.

Такі умови покращують стан цукровиробництва, сприяють виходу із фінансових кризових ситуацій, а в кінцевому результаті покращують економічні відносини між всіма партнерами бурякоцукрового виробництва.

2.3. Економічна ефективність виробництва і переробки цукрових буряків

Провідна роль в інтегрованому бурякоцукровому виробництві належить вирощуванню цукрових буряків, оскільки вони є основним джерелом виробництва цукру, зміцненням кормової бази, підвищенням культури землеробства.

Нові умови господарювання вимагають сучасного підходу до питання підвищення економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва. Ці умови пов'язані з розвитком відносин власності, створенням ринкової інфраструктури, регулюванням цін і формуванням ефективних господарських структур у цій сфері виробництва.

Класична модель ринкової економіки виключає економічний безлад і знищення чинних господарських структур без створення модернізованих або нових, які б забезпечували додатковий ефект. Підвищення економічної ефективності в інтегрованому бурякоцукровому комплексі України призводить до одержання високих врожаїв цукристих, відповідно з високим вмістом цукру, мінімальних фізичних втратах продукту та його споживчих властивостей у процесі вирощування, збирання, транспортування, зберігання, переробки і реалізації. Економічна ефективність інтегрованого бурякоцукрового виробництва регіону визначається валовими зборами цукросировини, строками її надходження на переробні підприємства, тривалістю виробничого сезону, концентрацією вирощування цукрових буряків і виробничих потужностей цукрових заводів, територіальним розміщенням підприємств.

Підвищення економічної ефективності інтегрованого бурякоцукрового виробництва залежить від збалансованості масштабів буряківництва.

Основним критерієм розвитку економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві є визначення рівня ефективності виробництва і переробки цукрових буряків залежно від розміру показників, що характеризують їх рівень. Основними показниками є: урожайність, собівартість виробництва цукрових буряків, продуктивність праці, прибуток з 1 га посівів цукристих, рівень рентабельності. Рівень ефективності виробництва цукру визначається системою

показників, які характеризують різні її аспекти і дають можливість встановити причини і чинники, що впливають на їх величину. Поділяємо думку авторів джерела [117, с. 61], що ефективність виробництва цукру характеризують п'ять груп показників:

- рівня виробництва цукрових буряків;
- матеріаломісткості виробництва цукру;
- використання основних фондів;
- продуктивності праці;
- результативності виробництва цукру.

Визначення рівня економічної ефективності вирощування цукрових буряків підприємствами Тернопільської області слід починати із загального стану всього бурякоцукрового підкомплексу України, оскільки частка області в ньому складає 10 %. В Україні реформовані підприємства бурякоцукрового підкомплексу працюють значно гірше, а багато з них вже є банкрутами або знищені (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Основні показники бурякоцукрового виробництва України

Показники	Роки				2007р у % до 2002р.
	2002	2003- 2005	2006	2007	
Посівна площа, тис. га	897,2	726,3	825,26	581,4	64,8
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га	763,3	663,2	767,26	589,3	77,2
Валовий збір, тис. т	16957,1	16704,9	23519,6	16977,7	100,1
Урожайність, т/га	18,9	23,0	28,5	29,2	154,5
Імпорт цукрових буряків, тис. т	0	38,7	17,2	112,0	112,0
Давальницька імпортна цукросировина, тис. т	816,0	182,3	3,0	40,1	4,9
Рівень рентабельності цукрових буряків, %	-8,6	2,6	6,8	5,6	-
Виробництво цукру, тис. т	1621,2	2211,4	2610,5	1857,4	114,6
Імпорт цукру, тис. т	1408,1	393,0	25,0	85,1	6,1
Імпорт цукру-сирцю, тис. т	1376,2	264,7	3,0	40,1	2,9
Експорт цукру, тис. т	648,0	144,3	3,0	15,1	2,3

Примітка. Розроблено з використанням www.mfa.gov.ua.

Аналізуючи показники табл. 2.9 стає зрозумілим, що бурякоцукровий комплекс України перебуває у кризовому стані: зростають втрати цукросировини. Невисокий рівень рентабельності буряківництва зумовлений ціновою політикою держави і диспаритетом цін, оскільки промислова переробка цукросировини є більш прибутковою. За розрахунками даного джерела, 2002 рік є рекордним роком спаду виробництва цукру починаючи з 1940 року.

Шляхи і методи ринкових перетворень у галузі бурякоцукрового виробництва України завели в безвихідь і створили небезпечні умови для її майбутнього [211, с. 34]. Проте завдяки прагненню здійснювати активнішу стабілізаційну політику держави упродовж 2003-2006 років темпи спаду виробництва цукрових буряків і цукру сповільнилися. На сьогодні вже є деякі позитивні ознаки стабілізації. Однак кризові явища в галузі ще не подолані, суперечливі тенденції попереднього періоду зруйнували галузь настільки, що відродити її вкрай проблематично. Проте, потенційна конкурентоспроможність буряківництва порівняно з іншими галузями, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, місце в економіці господарств, низький коефіцієнт завантаженості потужностей вимагають потреби в нарощуванні обсягів виробництва цукрових буряків.

Розширення ринкового простору й вдосконалення економічних відносин – вагомий засіб швидкого виходу з кризи і прискорення економічного розвитку бурякоцукрового виробництва, яке слід починати від товаровиробника цукросировини.

Непослідовне реформування аграрного сектора економіки України призвело бурякоцукрову галузь до кризового стану, зумовивши, насамперед, зниження посівних площ під цукристі. Інтегроване бурякоцукрове виробництво Тернопільської області визначається сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами і достатнім рівнем науково-технічного прогресу. Вирощування цукрових буряків – економічно вигідна галузь рослинництва області, оскільки серед технічних культур основною є цукровий буряк.

Однак в межах області спостерігаються деякі відмінності у рівні концентрації цієї культури. Найбільша частка посівів зосереджена в центральній і південно-західній частинах області, де є відповідна наявність трудових ресурсів, кращі ґрунтово-кліматичні умови, переважають чорноземні ґрунти. Однак наступні роки характеризують підвищення обсягів виробництва цукрових буряків за досить високих затрат коштів на вирощування 1га. Такий стан інтегрованого бурякоцукрового виробництва цілком закономірний, оскільки вирощування цукристих, яка є трудомісткою культурою, потребує повноцінного ресурсного забезпечення, яке було значною мірою втрачене. Все це й зумовило зниження рівня економічної ефективності розвитку підкомплексу області (табл. 2.10).

Таблиця 2.10.

Взаємозалежність між основними показниками економічної ефективності вирощування цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за 2002-2007 рр.

Показники	Роки					Відношення 2007р. до 2002р	
	2002	2003	2004	2005-2006	2007		
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га	32,2	23,2	22,7	37,4	40,3	1,3	
Урожайність, ц/га	153,1	221,4	274,5	319,2	404,1	2,6	
Валовий збір, тис. т	492,8	511,6	624,2	1192,1	1628,2	3,3	
Затрати праці на 1ц, люд.-год	2,78	2,13	1,33	0,77	0,6	0,2	
Окупність 100 грн виробничих витрат, грн.:	на 1 га	68,1	75,0	99,3	103,2	104,5	1,5
	на 1 ц	64,3	62,5	85,0	85,4	81,9	1,2
Собівартість 1 ц, грн.	11,99	13,62	12,2	15,22	15,93	1,4	
Ціна реалізації 1 ц, грн.	11,7	14,05	14,34	18,78	19,5	1,6	
Величина прибутку з 1га, грн.	1833,5	3098,3	3943,2	5985,9	7878,4	4,3	
Рівень рентабельності, %	1,96	3,2	40,6	23,4	22,4	x	

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Проаналізувавши дані табл. 2.10, можна зробити висновок про значну залежність величини прибутку з одиниці площі від показників ефективності

виробництва цукрових буряків. Із збільшенням розміру прибутку з одиниці площі розмір обсягу виробництва цукрових буряків, їх урожайність мають стійку тенденцію до збільшення. Разом з тим, собівартість одиниці продукції із збільшенням розміру прибутку зменшується, а рівень рентабельності зростає: причому ці тенденції стійкі. І, як наслідок, норма прибутку на 1 га зростає із підвищенням рівня рентабельності, ріст якого саме і зумовлений зниженням собівартості. Витрати на виробництво збільшуються не в зв'язку з підвищенням рівня ресурсного забезпечення галузі, а за рахунок підвищення ціни на насіння, добрива, паливно-мастильні матеріали та ін. Відношення ціни до собівартості збільшилося з 102 % у 2002 р. до 103 % у 2003 р. і до 176,6 % у 2005 р., 123,6 % у 2007 р.. Це і зумовило поступове збільшення прибутковості галузі, особливо в підприємствах окремих районів області.

Аграрним підприємствам області важливо знати свій фінансовий стан у майбутньому, виходячи з передбачуваних витрат і кон'юнктури ринку на ті види продукції, які вони виробляють і реалізують. Насамперед потрібно визначити обсяг реалізації цукрових буряків, за якого досягається беззбитковість виробництва. Такий обсяг реалізації називають критичним, оскільки при його зменшенні сільськогосподарські підприємства починають зазнавати збитків. Водночас при збільшенні продажу над його критичним обсягом забезпечується прибутковість виробництва. Не менш важливо знати, наскільки збільшиться обсяг виробництва і реалізація цукросировини для одержання бажаної суми прибутку, та як вплине на його величину зміна витрат виробництва, що піддаються коригуванню.

Визначення критичного обсягу реалізації цукрових буряків, а також аналіз беззбитковості сільськогосподарських підприємств та прогнозування прибутку ґрунтуються на використанні принципу класифікації витрат, залежно від їх зв'язку з обсягом виробництва. Різні співвідношення між цими групами витрат, а також їх абсолютна сума істотно впливають на критичний обсяг продажу цукрових буряків і прибуток сільськогосподарських підприємств.

Аналіз беззбитковості виробництва цукрових буряків розглянемо на прикладі сільськогосподарських підприємств Тернопільської області при плановій врожайності 400 ц/га.

На підставі табл. 2.10, згідно тлумачень В. Г. Андрійчука [4, с. 411-412], будемо графік визначення критичної точки врожайності цукрових буряків – точки беззбитковості (рис. 2.6).

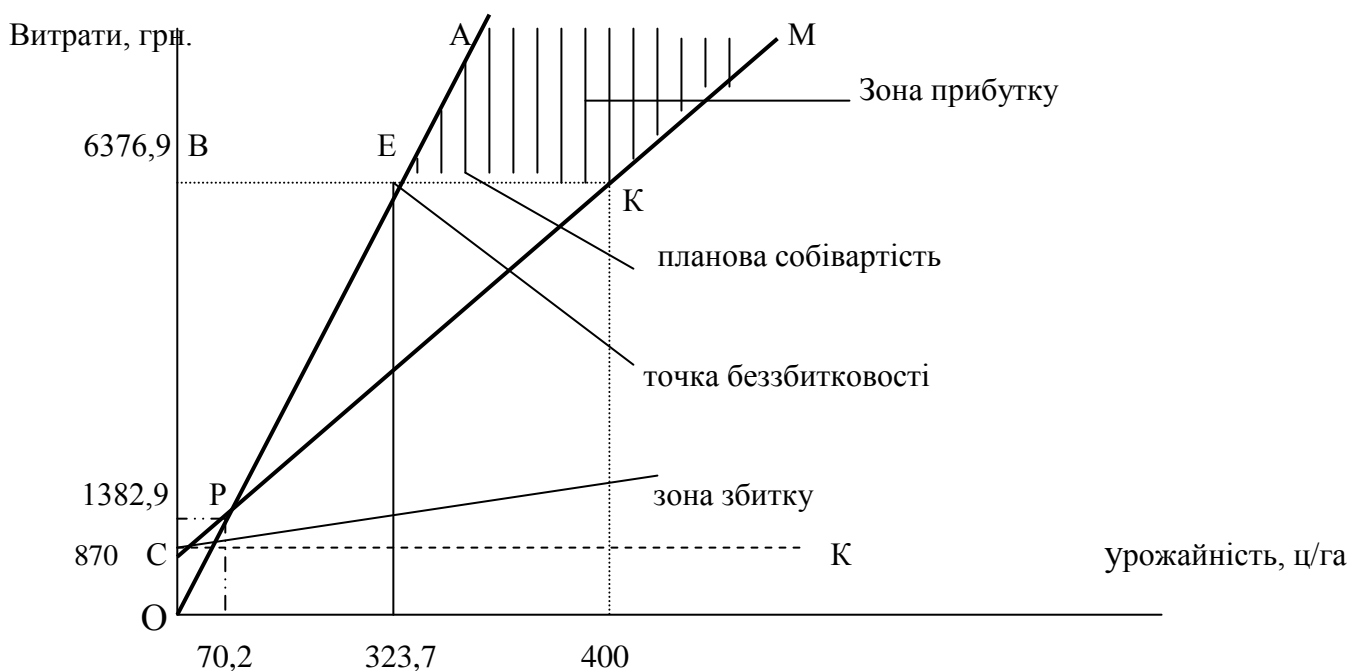

Рис. 2.6. Визначення критичної точки врожайності цукрових буряків, за якої досягається беззбитковість виробництва при плановій врожайності 400 ц/га

Примітка. 1) Самостійна розробка автора;

2) ОА – лінія грошової виручки від реалізації цукрового буряка; СМ – лінія сукупних витрат; СК – лінія постійних витрат.

Із рис. 2.6 видно, що утворені фігури ОСР і АЕКМ характеризують відповідно збитковість і прибутковість сільськогосподарських підприємств, а т. Е є точкою беззбитковості на вирощування цукрових буряків при плановій врожайності 400 ц/га.

Отже, точка беззбитковості становить 70,2 ц/га. Водночас для покриття витрат (6376 грн/га) при плановій врожайності 400 ц/га необхідно використати урожайність - 323,7 ц/га ($6376 : 19,7$). На основі цього точка беззбитковості

виращування цукрових буряків зміститься, а беззбитковий врожай з 70,2 ц/га становитиме 323,7 ц/га.

За таких умов реалізаційна ціна цукрових буряків (19,7 грн/ц) повністю покриває планові витрати. Оскільки вони розраховані на урожайність 400 ц/га, тому на підвищення чи зменшення врожаю будуть тільки впливати природно-кліматичні умови або форс-мажорні обставини.

Однак, за умови, що змінюється величина постійних витрат у розрахунку на гектар посіву цукрових буряків або є сума змінних витрат на центнер продукції, слід будувати нові графіки стосовно змінених параметрів розвитку бурякоцукрової галузі й за їх допомогою аналізувати беззбитковість бурякоцукрового виробництва.

Отже, обсяг реалізації цукрових буряків у кількості 202,5 ц дасть можливість покрити всі витрати на виращування цукристих і з кожною додатково реалізованою одиницею продукції сільгосп підприємства одержать прибуток, але за умов, що мінімальна урожайність буде досягнута на рівні 323,7 ц/га.

При досягненні певного приросту прибутку від реалізації цукрових буряків сільськогосподарські підприємства при додатковому продажі цукросировини можуть одержати прибуток.

Приріст прибутку ($\Delta\Pi$) визначається як різниця між прибутком при збільшеному обсязі продажу і прибутком при досягнутому (базовому) обсязі продажу.

Після деяких спрощень приріст продажу продукції (ΔG), за якої досягається необхідний підприємству приріст прибутку, набере вигляду [4, с. 415]:

$$\Delta G = \frac{\Delta\Pi}{C - ZB_0}, \quad (2.6)$$

де C – ціна реалізації одиниці продукції; ZB_0 - змінні витрати на одиницю продукції.

У нашому прикладі за плановою урожайністю 400 ц/га цукрових буряків сільгосп підприємство одержить 3022 грн прибутку $((400 \times 19,7) - (400 \times 9,97) - 870) = 3022$.

При збільшенні прибутку з 1 га посіву цукрових буряків на 10 %, тобто на 302,2 грн, додатково потрібно продати 31,1 ц ($\Delta G = П \times 0,15 / Ц - Z_{\text{вц}} = 3022 \times 0,1 : 9,7 - 9,97 = 31,1$).

Розрахунок таких показників підтверджується практикою прийняття рішень при плануванні сільгосп підприємств у розвинених країнах світу [34, с. 7]. Беззбитковий аналіз витрат та окупність виробництва визначається розрахунком беззбиткового врожаю по змінних витратах, сумі сукупних витрат, а також по всіх повних витратах.

В процесі дослідження економічної ефективності бурякосійних підприємств Тернопільської області із збитковим сільськогосподарським підприємствам з плановою урожайністю 400 ц/га пропонуємо наступне:

- довести урожайність цукрових буряків до рівня 323 ц/га;
- обсяг реалізації цукристих збільшити до 202,5 ц;
- реалізаційну ціну встановити не нижче 19,7 грн/ц.

При цьому важливо зазначити, що сільгосп підприємства почнуть одержувати прибуток лише тоді, коли збільшується обсяг продажу понад його критичний рівень. Цей прибуток формується вже з першої одиниці приросту продукції в розмірі різниці між ціною і змінними витратами. Тому, очевидно, що підприємство одержуватиме тим більше прибутку, чим більше цукросировини буде реалізовано понад критичний обсяг продажу, і навпаки.

Тому-то вважаємо, що встановлені нами закономірності спонукатимуть сільськогосподарські підприємства бурякоцукрової галузі, при розробці заходів щодо підвищення прибутковості, обгрунтованіше підійти до питання розміщення виробництва цукрових буряків у природно економічних зонах області.

Щоб виявити, в якому з районів Тернопільської області сільськогосподарські підприємства мали найвищий рівень економічної ефективності виробництва цукрових буряків, обчислюємо розмір прибутку з розрахунку на один гектар посівної площі цукрових буряків (табл. 2.11).

Таблиця 2.11.

Ефективність вирощування цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах районів Тернопільської області в середньому за 2002-2007 роки

Райони	Врожайність ц/га	Собівартість 1 ц, грн	Ціна за 1 ц коренів, грн	Прибуток (збиток) на 1 га посіву, грн
Бережанський	149,8	22,26	16,0	-650,0
Борщівський	147,4	22,27	17,23	-335,5
Зборівський	220,4	17,16	16,96	-24,7
Бучацький	264,0	17,1	18,52	245,3
Гусятинський	281,2	15,62	17,29	117,6
Заліщицький	227,1	18,72	17,76	-16,6
Збаразький	172,4	20,39	18,81	8,8
Козівський	254,4	18,49	17,17	-93,1
Кременецький	157,6	24,73	20,26	-741,8
Ланівецький	290,2	13,46	20,72	1913,8
Монастириський	156,6	18,66	16,08	-167
Підволочиський	355,0	13,54	22,78	2555,8
Підгаєцький	136,2	19,5	16,27	-45,5
Теребовлянський	298,0	13,27	17,07	589,7
Тернопільський	266,0	15,77	18,84	671,6
Чортківський	265,0	14,07	18,15	659,7
Шумський	174,6	24,44	19,09	-507,9
Разом	257,2	15,58	19,22	546,1

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Наведені дані табл. 2.11 свідчать, що лише у половини районів області підприємства вели беззбиткове виробництво буряків. Серед них підприємства Підволочиського, Ланівецького, що одержали від 2555,8 до 1913,8 грн. прибутку з 1 га посіву. Навпаки, підприємства Кременецького, Бережанського та Шумського районів за останні 5 років мали досить великі збитки. Загальна площа посіву цукрових буряків у підприємствах із збитковим їх виробництвом становила у 2002 р. 38,2 тис. га, у 2006 р. – 23,2 тис. га, або відповідно 2,2 та 2 рази до загальної площі посіву культури в області. Але ця значна площа дає менше третини загального валового виробництва цукрових буряків. Проте підприємства цих районів області вимушені щорічно одержувати збитки, продовжувати вирощувати цукрові буряки, не знаходячи шляхи беззбитковості їх виробництва або заміни іншими культурами.

При низьких врожаях та високій собівартості продукції, яку навіть не компенсувала зростаюча ціна, неможливо було вести галузь прибутково. З метою визначення рівня впливу основних факторів на масу прибутку з розрахунку на гектар посіву, нами визначені індекси урожайності, собівартості та ціни (табл. 2.12).

Таблиця 2.12.

Індекси й ранжировані ряди собівартості та ціни виробництва і реалізації цукрових буряків

Райони	Індекси				Ранжировані ряди			
	уро жай ності	собі вар тості	ціни	сума трьох індексів	уро жай ності	собі вар тості	ціни	сума трьох індексів
Бережанський	0,422	0,596	0,703	1,721	15	15	17	17
Борщівський	0,415	0,596	0,756	1,767	16	14	10	16
Зборівський	0,621	0,773	0,745	2,136	10	8	14	9
Бучацький	0,744	0,776	0,813	2,333	7	7	7	7
Гусятинський	0,792	0,850	0,759	2,401	4	5	11	6
Заліщицький	0,639	0,709	0,779	2,127	9	11	9	10
Збаразький	0,486	0,651	0,826	1,963	12	13	6	11
Козівський	0,717	0,718	0,754	2,189	8	9	12	8
Кременецький	0,444	0,537	0,889	1,870	13	17	3	13
Ланівецький	0,818	0,986	0,909	2,713	3	2	2	2
Монастириський	0,442	0,712	0,706	1,860	14	10	16	14
Підволочиський	1,000	0,980	1,000	2,980	1	3	1	1
Підгаєцький	0,384	0,682	0,715	1,780	17	12	15	15
Теребовлянський	0,839	1,000	0,749	2,588	2	1	13	3
Тернопільський	0,749	0,842	0,827	2,418	5	6	5	5
Чортківський	0,747	0,943	0,797	2,487	6	4	8	4
Шумський	0,492	0,543	0,838	1,873	11	16	4	12

Примітка. Самостійна розробка автора

Табл. 2.12 відображає сумарне значення індексів, яке характеризує сумарний вплив рівня урожайності, собівартості та ціни на розмір прибутку з розрахунку на кожен гектар посіву цукрових буряків. Так найвищий їх вплив на прибуток був у підприємствах Підволочиського району, де урожайність і ціна найвищі, а собівартість була на третьому місці.

На другому місці за сумою індексів були підприємства Лановецького району, які за рівнем урожайності були третіми, а за ціною і собівартість – другими.

Аналіз наведених розрахунків свідчить, що найбільш прибутковим є виробництво цукрових буряків у підприємствах Підволочиського та Лановецького районів, а також переважаючий вплив на прибутковість підгалузі мав рівень собівартості продукції. Серед інших факторів на прибутковість підгалузі найбільше впливає розмір виробничих витрат на 1 га посіву.

Загальновідомо, що цукрові буряки є трудомістка культура. В господарствах інтенсивного бурякосіяння на їх вирощування припадає 40-60% всіх трудових витрат. І тому на рівень ефективності вирощування цукрових буряків трудові затрати впливають значною мірою. Визначити ступінь впливу затрат праці на рівень ефективності вирощування цукросировини досить складно. Хоча із збільшенням затрат праці на 1ц продукції собівартість 1ц цукрових буряків і виручка зростають, а прибуток і рентабельність знижуються відповідно із збільшенням затрат праці.

Концентрація посівів сприяє застосуванню продуктивніших сільськогосподарських машин і знарядь, впровадженню індустріальних технологій, що підвищує рівень інтенсифікації й ефективності виробництва, тобто і затрати праці при цьому знижуються.

Дослідження економічної ефективності виробництва цукрових буряків у господарствах області за 2002-2006 рр. показало відсутність динамізму і стійкості.

Отже, зважаючи на наведене вище, проаналізовані раніше показники на ефективність виробництва впливають комплексно. Причому, слід пам'ятати про дію чинників макрорівня (цінових, фінансових, податкових механізмів), які також суттєво впливають на результативність будь-якого виробництва.

В умовах переходу до ринку головним для бурякоцукрового підкомплексу господарювання залишається підвищення економічної ефективності. Економічна ефективність є результативністю сукупної праці при виробництві конкретного продукту (у нашому випадку - цукру). Це важливий якісний показник розвитку переробної промисловості, який виражає відношення корисного результату (ефекту) до витрат на його одержання.

Питання ефективності переробки цукрових буряків розглянемо на прикладі восьми цукрових заводів Тернопільської області, що становили 10,2 % загальної їх

кількості в Україні. На обсяги виробництва цукру суттєво впливає коефіцієнт вилучення цукру, який залежить від сортового складу, технології вирощування та строків збирання цукрових буряків, а також зберігання сировини (табл. 2.13).

Як свідчить проведений аналіз табл. 2.13, коефіцієнт вилучення цукру з буряків по цукрових заводах області складає у 2006 і 2007 рр. – 0,76 і 0,75. При цьому біологічний вміст цукру у цукровому буряку за останні роки – відповідно 15,6 % і 14,7 %. Зміна досліджуваного показника до 2003 р. збільшується на 2,38 %.

Фінансово-економічні показники цукрових заводів продовжують погіршуватися. У середньому по області собівартість виробітку 1 т цукру в 2002 р. становила 65,6 тис. грн. проти 2007 р. 99,7 тис. грн. (табл. 2.14).

Аналізуючи табл. 2.14, стає очевидним те, що рівень рентабельності зростає завдяки послідовному зниженню собівартості і за умов стабільності цін. Так у ВАТ „Кременець” у 2002 р. рівень рентабельності склав 56,7 % за собівартістю 120,1 тис. грн/т відповідно у 2007 р. – 42,1 % за собівартістю 156,2 тис. грн/т. У підприємствах з найнижчим рівнем собівартості (ТОВ „Збараж” – 47,8 тис. грн. (2002 р.) і 73,2 тис. грн. (2007 р.), ВАТ „Чортків” – 51,2 тис.грн. (2002 р.) і 60,1 тис.грн (2007 р.)) рентабельність найвища (ТОВ „Збараж” – 102,7 % (2002 р.) і 183,9 % (2007 р.), ВАТ „Чортків” – 123,2 % (2002 р.) і 243,1 % (2007 р.)).

Не менш важливе значення у дослідженні виробничої потужності переробних підприємств мають і їх результативні показники, оскільки вони прямопропорційно впливають на фінансовий стан як цукрових заводів, так і господарств, що займаються вирощуванням цукристих. Розрахунки собівартості виробництва цукру виконаємо з урахуванням прийнятої заготівельної ціни 1 т буряків, фактичних витрат цукрових заводів на приймання, зберігання, перевезення буряків на завод, технічну їх переробку і позавиробничих витрат за досліджувані роки, а також виробничо-технічні показники, які прийнято в розрахунках.

Таблиця 2.13.

Динаміка виробничих показників цукрових заводів Тернопільської області за 2003-2007 рр.

Цукрові заводи	Перероблено буряків, тис. т				Біологічний вміст цукру, %				Коефіцієнт вилучення цукру				Вироблено цукру, тис. т			
	2003-2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007 р у % до 2003 р	2003 2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007р. +, -до 2003р.	2003 2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007р. +, - до 2003р.	2003 2005 рр.	2006р	2007р.	2007р в% до 2003р
ТОВ Борщів”	102,6	126,6	49,2	45,4	13,5	15,3	12,1	1,12	0,76	0,73	0,75	0,05	10,7	14,1	4,2	69,3
ТОВ “Бучач”	100,3	152,8	45,5	42,2	14,6	15,7	14,0	0,28	0,75	0,75	0,74	0,06	10,9	21,2	4,6	44,2
ТОВ Збараж”	161,9	187,6	176,3	101,9	14,5	15,6	14,5	-0,3	0,82	0,77	0,80	0,0	19,4	22,9	19,7	97,5
ТОВ Козова”	171,4	170,3	145,1	79,6	15,4	15,5	14,2	-0,5	0,76	0,74	0,75	-0,1	20,1	26,5	14,7	72,4
ТОВ „Ланівці”	121,4	178,3	145,3	117,1	15,3	15,8	14,8	0,5	0,76	0,76	0,74	0,01	14,1	21,4	16,0	116,8
ТОВ “Хоростків”	190,7	271,6	189,9	134,2	14,3	15,3	14,8	1,2	0,76	0,71	0,70	0,1	20,8	31,1	20,5	142,4
ЗАТ “Кременець”	122,9	225,5	239,2	256,6	14,9	15,8	14,9	0,03	0,8	0,78	0,78	0,11	14,7	27,9	28,4	273,1
ВАТ „Чортків”	338,7	458,3	573,8	250,6	14,8	18,9	15,0	1,5	0,81	0,76	0,73	-0,07	40,6	64,7	68,0	291,8
Разом	1310,1	1771,0	1564,3	135,5	14,8	15,7	14,7	1,04	0,82	0,76	0,75	-0,05	150,9	229,8	176,1	142,7

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Таблиця 2.14.

Показники економічної ефективності виробництва цукру цукровими заводами Тернопільської області за 2002-2007 рр.

Цукрові заводи	Цукристість цукрових буряків при прийманні, %				Втрати цукру у виробництві, %				Матеріальні затрати на переробку (крім сировини), грн.			Рівень рентабельності виробництва цукру, %		
	2002-2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007 р. (+), (-) до 2002 р.	2002-2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007 р. (+), (-) до 2002 р.	2002 - 2006 рр.	2007 р.	2007 р. в % до 2002 р.	2002-2006 рр.	2007 р.	2007 р. (+), (-) до 2002 р.
ТОВ «Борщів»	12,33	15,30	12,01	1,7	0,99	0,99	1,0	0,0	70,7	89,4	126,4	84,7	134,9	80,6
ТОВ «Бучач»	14,15	15,66	14,03	1,1	1,01	0,99	1,02	1,03	64,1	109,7	171,2	77,0	91,5	18,8
ТОВ «Збараж»	15,11	15,62	14,49	- 0,7	0,99	0,99	0,9	-0,1	49,5	73,2	147,9	92,2	183,9	71,4
ТОВ «Козова»	15,15	15,37	14,20	- 0,9	1,0	1,0	1,0	0,0	70,6	123,3	174,7	74,8	70,3	-14,1
ТОВ «Ланівці»	15,02	15,83	14,85	- 0,9	1,01	1,01	1,02	0,0	63,2	100,1	158,4	77,3	109,8	42,1
ТОВ «Хоростків»	13,82	15,73	14,82	1,2	0,99	1,02	1,037	0,04	68,5	85,4	124,7	78,1	141,9	x
ЗАТ «Кременець»	14,68	15,82	14,52	1,1	1,16	1,1	1,01	0,01	128,3	156,2	121,8	54,0	34,4	63,7
ВАТ «Чортків»	13,83	15,93	15,02	1,2	0,91	0,87	0,58	0,04	54,6	60,1	110,1	106,3	243,1	140,3
Разом	14,23	15,72	14,71	x	0,98	0,97	0,88	x	71,2	99,7	140,1	100,4	108,9	x

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

З урахуванням величини собівартості виробництва цукру визначено величини прибутку від його виробництва (як різницю між оптово-відпускною ціною 1 т цукру і його собівартістю) (див. табл. 2.15).

Таблиця 2.15.

Економічна ефективність діяльності цукрових заводів Тернопільської області за 2002-2007 рр.

Показники	Роки			Відношення 2007 р. у % до	
	2002-2004	2005-2006	2007	2002 р.	2006 р.
Урожайність, ц/га	197,7	277,9	347,7	227,3	118,4
Втрати цукросировини (з незібраної площі), тис. т.	102,9	56,5	43,2	79,6	64,2
Виробництво цукру – всього, тис. т	124,9	206,5	176,1	167,4	125,5
у т.ч. із: цукрового буряка	85,6	206,5	176,1	147,1	113,5
тростинного сирцю	39,3	-	-	-	-
Вихід цукру з цукрового буряка, %	11,3	12,2	11,2	x	x
Витрати цукрового буряка на 1 т цукру, т	9,7	8,2	8,0	88,9	94,1
Виробництво цукру з 1 га, т	2,0	3,1	3,0	150,0	100,1
у т.ч. із: цукрового буряка	1,4	-	-		
Окупність 100 грн. виробничих витрат продукцією, грн.	80,7	105,1	105,3	130,5	99,7
Затрати на переробку (всі крім сировини), грн.	73,4	106,8	99,7	139,3	93,3
Собівартість 1 т цукру, грн.	2202,6	2365,3	2251,6	107,1	87,8
Ціна реалізації 1 т цукру, грн.	2216,1	2378,2	2451,6	101,2	103,1
Рівень рентабельності, %	0,2	0,6	8,9	x	x

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Аналіз даних табл. 2.15 показує, що рівень рентабельності цукрових заводів області у 2007 р. зріс до базисного року на 8,2 %. За таких обставин знизилась собівартість 1 т цукру, а окупність виробничих витрат продукцією залишається сталою. Проте виробництво цукру зменшилося у 2007 р. до 2006 р. на 53,6 тис.т. Втрати цукросировини з незібраних площ, витрати цукрових буряків з 1 т цукру зростають у 2006 р., а вихід цукру з цукрових буряків знизився на 4,3 % до 2005 р. При цьому реалізаційна ціна у звітному періоді збільшилася за рахунок підвищення

мінімальних цін. Отже, дана ситуація поглиблює економічну кризу діяльності цукрових заводів області, не формує належного економічного механізму у забезпеченні ефективної роботи бурякоцукрового виробництва області.

Таким чином, доводимо, що основним напрямом підвищення рівня рентабельності є зниження собівартості продукції, оскільки це забезпечує більший приріст досліджуваного показника. Цей висновок набуває це більшої актуальності в зв'язку з тим, що цукрові заводи мають реальні важелі впливу на собівартість цукру, тоді як на ціну його вплив в більшості випадків обмежений або взагалі неможливий.

Переробні підприємства в умовах ринкової економіки повинні постійно створювати передумови для економії витрат, збільшення обсягу продажу за максимально можливими цінами (табл. 2.16).

Таблиця 2.16.

**Вплив економічних факторів на масу прибутку переробних підприємств
Тернопільської області, 2005-2007 рр.**

Показники	Роки			2007 р. +, - до 2005 р.
	2005	2006	2007	
Обсяг реалізації цукру, тис. т	148,7	206,9	150,1	1,4
Середня ціна реалізації 1 ц цукру, грн.	240,2	237,8	245,1	4,9
Маса прибутку на 1 ц цукру, грн.	195,1	214,2	208,9	13,8
Рівень рентабельності, %	3,4	1,2	8,9	5,5

Примітка Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Аналіз показників табл. 2.16 показує, що середня реалізаційна ціна цукру у 2007 р. збільшилися на 4,9 грн/ц до 2005 р. За таких умов маса прибутку залиється сталою і не впливає на рентабельність цукрових заводів області, яка у 2007 р. збільшилася на 5,5 % до 2005 р.

Важливе значення у формуванні прибутку мають тривалість виробничого сезону та втрати буряків (табл.2.17).

Дані табл. 2.17 свідчать, що із збільшенням тривалості періоду цукроваріння виробничо-технічні та економічні показники діяльності заводів погіршуються. Так, середньодобова продуктивність заводів третьої групи (2007 р.) у 1,3 рази більша,

чим заводів першої групи. Розрахунками і практикою доведено, що при роботі цукрових заводів менше ніж 70 днів (нестача сировини) і більше за 110 днів (надлишок), його діяльність збиткова. У першому випадку – через недоодержання сировини і ріст постійних витрат, у другому – через різке падіння виходу цукру при великих невиробничих втратах сировини та інших ресурсів на 1 т цукру.

Таблиця 2.17.

Вплив тривалості сокодобування на виробничо-технічні та економічні показники діяльності цукрових заводів Тернопільської області в середньому за 2005-2007 рр.

Група заводів за тривалістю сокодобування, діб	Кількість заводів у групі	Середньо добова продуктивність заводу, тис.т	Втрати буряків у %, до середньої маси	Вироблено цукру одним заводом, тис. т	Прибуток одного заводу, тис. грн.
До 50	2	2,8	3,6	16,8	-1545,3
51- 70	4	3,4	3,5	19,6	-112,4
Більше 71	3	3,3	3,2	30,8	561,6

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Аграрним підприємствам економічно вигідно вирощувати цукровий буряк вищою біологічною цукристістю, оскільки ціна за 1т коренів базисної цукристості (16 %) корегується на коефіцієнт перерахунку, величина якого залежить від їх фактичної цукристості. Таким чином:

13 % - 0,750;

14 % - 0,875;

15 % - 0,917;

16 % - 1;

17 % - 1,063;

18 % - 1,126 і т.д.

Коефіцієнт перерахунку ціни зростає з підвищенням цукристості. Зрозуміло, що для сільськогосподарських товаровиробників дуже економічно вигідно вирощувати цукровий буряк з підвищеною цукристістю, оскільки з тієї

ж посівної площі й врожайності вони можуть отримати значно більший прибуток завдяки виробництву якіснішої продукції — коренів, що мають біологічну цукристість вищу за базисну.

Оскільки цукристість цукрових буряків при прийманні, обсяг переробленого цукрового буряка і виробництво цукру у 2007 р. порівняно з 2006 р. зменшились, тому було б доцільно визначити витрати, що виникли з цього приводу.

У подальшому дослідженні визначимо суму додаткових грошових надходжень від переробки цукрових буряків з більшим біологічним вмістом цукру для переробних підприємств Тернопільської області, посилаючись на теоретичні дослідження джерела [4, с. 464-465].

Аналіз ефективності виробництва і переробки цукрових буряків починається з розрахунку обсягів виробництва цукру (ОЦ) в базовому та звітному роках за формулою:

$$ОЦ = Q \times БЦ \times КВЦ, \quad (2.7)$$

де Q — обсяг переробки цукрового буряку, т; $БЦ$ — біологічний вміст цукру в цукровому буряку, коефіцієнт; $КВЦ$ — коефіцієнт вилучення цукру.

Оскільки обсяг виробництва цукру у звітному році порівняно з базисним змінюється, тому необхідно врахувати кількісний вплив на виробництво цукру і таких факторів, як обсяг переробки цукрового буряка і коефіцієнт вилучення цукру. При цьому загальний індекс виробництва цукру (I_u) розраховується з виразу:

$$I_u = \frac{Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_1}{Q_0 \times БЦ_0 \times КВЦ_0}, \quad (2.8)$$

де — $(Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_1)$ — технологічні показники виробництва цукру звітного року, $(Q_0 \times БЦ_0 \times КВЦ_0)$ — базового.

Тоді ступінь впливу фактора обсягу переробки цукрового буряка, а також зміна (приріст або зменшення) виробництва цукру завдяки зміні обсягу переробки цукрового буряка обчислюють за формулою:

$$I_{оц} = \frac{Q_1 \times БЦ_0 \times КВЦ_0}{Q_0 \times БЦ_0 \times КВЦ_0}, \quad (2.9)$$

фактор біологічного вмісту цукру:

$$I_{бц} = \frac{Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_0}{Q_1 \times БЦ_0 \times КВЦ_0}, \quad (2.10)$$

коефіцієнт вилучення цукру:

$$I_{ц} = \frac{Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_1}{Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_0}. \quad (2.11)$$

Таким чином, суму додаткових грошових надходжень ($\Delta ГН$), що одержує цукрозавод від переробки цукрових буряків з вищим вмістом цукру, можна визначити з виразу:

$$\Delta ГН = (Q_1 \times БЦ_1 \times КВЦ_0 - Q_1 \times БЦ_0 \times КВЦ_0) \times ОЦ, \quad (2.12)$$

де $ОЦ$ — оптова ціна 1 т цукру без ПДВ.

Дане дослідження узагальнено у табл. 2.18.

Аналізуючи табл. 2.18 слід відмітити, що значення одержаних індексів показують відносну зміну обсягу виробництва цукру. Індекс обсягу переробки цукрового буряка 1,21 (2004-2005 рр.), 1,40 (2006 р.), 0,81 (2007 р.) відображає збільшення (зменшення) обсягу виробництва цукру: 2004-2005 рр. - 2551,69 т (15166,97- 12615,28 = 2551,69) і 6844,8 т (24123,78 – 17278,94 = 6844,8) у 2006 р. і зниження у 2007 р. на 4430,8 т за рахунок збільшення (зменшення) переробки цукрового буряка. Індекс біологічного вмісту цукру у 2007 р. характеризує спад виробництва цукру проти 2006 р. на 0,08 за рахунок зниження цукристості. Індекс вилучення цукру у 2004-2005 рр. рівний 1, у 2006 р. становить 0,93 і 2007 р. – 0,99. Зменшення виробництва цукру відбулося за рахунок зниження коефіцієнта

вилучення цукру проти 2005 р. на 0,05 або на 1512,05 тис. т (22983,35 – 24495,4 = - 1512,05). Отже, сума одержаних різниць по кожному із охарактеризованих індексів збігається із абсолютною зміною обсягу виробництва цукру, що підтверджує точність здійснених розрахунків. Цукровими заводами Тернопільської області у 2004-2005 роках втрачено грошових коштів у сумі 3548,1 тис. грн., у 2006 р. – 632,7 тис. грн. від переробленого цукрового буряка з нижчим вмістом цукру, а 2007 р. характеризує їх недоотримання.

Таблиця 2.18.

Техніко-економічні показники діяльності інтегрованого бурякоцукрового виробництва Тернопільської області, 2003-2007 рр.

Показники	Роки				2007 р. +,- до 2006 р.
	2003	2004- 2005	2006	2007	
Перероблено цукрових буряків, тис. т	1154,4	1387,9	1937,3	1564,3	-373,0
Коефіцієнт перерахунку ціни (базисної цукристості)	0,80	0,94	0,98	0,89	-0,09
Виробництво цукру, тис. т	12,34	164,7	229,8	176,1	-53,7
Коефіцієнт вилучення цукру	0,80	0,81	0,76	0,75	-0,01
Індекс виробництва цукру	x	1,37	1,82	0,75	-1,07
Індекс обсягу переробки цукрових буряків	x	1,21	1,40	0,81	-0,59
Індекс біологічного вмісту цукру	x	1,13	1,02	0,94	-0,08
Індекс вилучення цукру	x	1,0	0,93	0,99	0,06
Додаткові грошові надходження, тис. грн.	x	3548,1	632,7	-2243,5	-1610,8

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Загальновідомо, що витрати на 1 грн. товарної продукції впливають на кількість одержаного підприємством прибутку. Прибуток – це частина діючої ціни реалізованого підприємством продукту, яка залишається після відшкодування витрат на виробництва та реалізацію. Отже, величина прибутку залежить від обсягу реалізації товарної продукції та її собівартості, яка, в свою чергу, залежить від обсягу виробленої продукції.

Отже вважаємо, що для підвищення ефективності виробництва цукру необхідно:

- розширити зони бурякосіяння із збільшенням валового виробництва цукрових буряків у зоні цукрового заводу до обсягів для забезпечення мінімум 90-100 діб роботи (за рахунок орендних земель, надання послуг у вирощуванні цієї культури);
- зменшувати втрати цукрових буряків у процесі зберігання, транспортування і переробки;
- удосконалювати технологічні процеси з метою підвищення коефіцієнта вилучення цукру, а також оптимізувати витрати фінансових і трудових ресурсів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Необхідно вдосконалити давальницьку схему взаєморозрахунків. Вважаємо, що витрати на виробництво цукрових буряків, вартість переробки сировини потрібно визначати на рівні нормативних витрат. Допускаємо, що лише за цієї умови покращиться розвиток як буряківництва, так і цукровиробництва.
2. Потребують вдосконалення взаємовідносини між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва. З цією метою необхідно розглядати усі сфери бурякоцукрового виробництва як єдине ціле і визначати їх ефективність з урахуванням результативності кінцевого продукту та іншої продукції переробки.
3. Тернопільська область має сприятливі природнокліматичні умови, вигідне графічне місцезнаходження, наявність достатньої кількості трудових ресурсів та ін. факторів, які визначають привабливість даної галузі для аграрних виробників, розвитку буряківництва і цукрової промисловості.

Проведене регресійне дослідження відображає наявність сильного регресійного зв'язку ($r = 0,977$), щодо негативного розширення посівних площ та позитивного – підвищення їх врожайності.

4. Встановлено, що збільшення обсягів переробки цукрових буряків на 1 %, виробництво цукру зросте на 0,12 %. При збільшенні цукристості і врожайності на 1 % такі зміни становитимуть відповідно 0,09 та 1,98 %.
5. Системний аналіз розвитку економічних відносин у бурякоцукровому виробництві свідчить про такі здійснені результати дослідження:
 - встановлено, що основною причиною диспропорцій цін на цукрові буряки є низька цінова динаміка. Наслідком цього є витриманий тягар інфляції сільськогосподарськими підприємствами й зумовлений несприятливий розподільчий процес;
 - розгорнута лібералізація цін на цукор спостерігає постійне відставання темпів зростання цін у сільському господарстві від промисловості, лише у 2005 р. індекс номінального паритету цін дещо прямує до 1 (0,94). Так у 2002 р. – 0,47, 2003 р. – 0,39, 2004 р. – 0,89, 2006 р. – 0,98, 2007 р. – 0,92;
 - переконані, що саме інтервенційна ціна виступає своєрідною гарантією для виробників, оскільки покриває середні витрати виробництва. На наш погляд, саме інтервенційні ціни створюють передумови для зниження собівартості, підвищення якості і конкурентоспроможності цукру, що, в свою чергу, впливає на зниження інтервенційної ціни.
 - встановлено, що цукрові заводи області втрачають грошові надходження від переробки цукрових буряків з нижчим вмістом цукру. У 2004-2005 рр. недоодержано 3548,1 тис. грн., у 2006 р. - 632,7 тис. грн.

Проведений аналіз розвитку економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві Тернопільської області та здійснені висновки зумовляють підвищення економічного стану цукровиробництва, сприятимуть виходу із фінансових кризових ситуацій, а в кінцевому результаті налагодять стабільні взаємовідносини між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва.

Основні результати даного розділу опубліковані у власних наукових працях [58; 78; 82; 83; 86; 88].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В ІНТЕГРОВАНОМУ БУРЯКОЦУКРОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

3.1. Формування інтеграційних процесів в бурякоцукровому виробництві

Формування інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві набуває сьогодні дедалі більшої актуальності, оскільки поєднує інтереси учасників виробництва продукції підкомплексу, спрямованих на досягнення спільної для всіх учасників інтеграційного процесу мети, та організацію заходів по досягненню цієї мети.

Для того, щоб визначити основні напрями удосконалення механізму інтеграції, необхідно визначити основні цілі запровадження інтеграційних зв'язків у бурякоцукровому підкомплексі, серед яких можна виділити такі:

- забезпечення неперервності єдиного технологічного процесу вирощування цукрових буряків та виробництва цукру, вирішення проблеми соціальної справедливості (доступ селян до готової продукції, рентабельність виробництва якої традиційно вважалася вищою за сировину);
- постійне підтримання на належному рівні не тільки власного виробництва, а й виробництва у партнерів по технологічному циклу шляхом швидкої мобілізації для цих цілей капіталу, вирішення проблеми зниження ризику через обмежену відповідальність учасників інтеграції, сприяння реструктуризації підкомплексу і запровадження нових сучасних технологій;
- наближення умов виробництва і збуту продукції до світових стандартів через формування маркетингових служб тощо.

Однак, головною метою інтеграції є одержання додаткового ефекту для всіх учасників інтеграційного процесу порівняно з одноосібним господарюванням та контроль і гарантія отримання своєї частини результатів від здійснення інтеграції. Або іншими словами, єдність цілей має породжувати єдність результатів.

Побудова інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві Тернопільської області повинна враховувати специфіку економічних, виробничих відносин і технологічного процесу. При цьому рекомендується виділити ключові вузли та визначити їх роль у формуванні інтеграційних процесів. Необхідно мати на увазі, що головним є виробництво основної продукції.

Для успішного розвитку інтеграційних процесів в бурякоцукровому виробництві регіону слід поєднати всі взаємодоповнюючі його ланки:

- 1) селекцію і насінництво;
- 2) виробництво цукрових буряків;
- 3) переробку цукрових буряків і виробництво цукру;
- 4) інфраструктуру.

Концепція розвитку нових інтеграційних формувань у бурякоцукровому виробництві знаходиться на стадії розроблення. У господарській практиці виникають різноманітні виробничі формування, причому у різних організаційних формах, що дозволяється чинним законодавством, а також зумовлюється необхідністю і потребами часу. Значно підвищується увага науковців і практиків до теоретичних засад організації ефективного сільськогосподарського виробництва, тому вважаємо, що необхідно знайти наукове обґрунтування та оптимальні напрями розвитку інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві даного регіону.

Реальна практика існуючих економічних відносин останніх років певною мірою не відповідає інтересам виробників ні сировини, ні цукру. Різні законодавчі та нормативні документи, які регулюють діяльність у сфері інтеграції у межах бурякоцукрового підкомплексу, не задовольняють інтереси обох партнерів і є наслідком загальної невідповідності до проведення економічних реформ у країні.

Тому вважаємо, що одним із головних завдань розвитку інтегрованого бурякоцукрового виробництва Тернопільської області є ліквідація міжвідомчих бар'єрів між сферами і галузями, перехід до механізму функціонування виробництва, який забезпечував би оцінку його ефективності в цілому та його підрозділів за кінцевим результатом. Таким механізмом є агропромислова інтеграція.

Агропромислова інтеграція у бурякоцукровому виробництві означає певне організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із цукросировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній заінтересованості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання [3, с. 31].

Агропромислова інтеграція у бурякоцукровому виробництві Тернопільської області здійснювалася і раніше. Однак перехідний період не тільки загальмував інтеграційний процес, а й зруйнував досягнуте. Сьогодення вимагає від нас нових підходів до подолання цих тенденцій і зобов'язує стимулювати інтеграцію вже на новій, ринковій основі. При цьому слід відтворити і укріпити єдність, цілісність бурякоцукрового виробництва, інтегрувавши всі його ланки технологічного процесу: вирощування насіння і цукрових буряків, виробництво цукру, його реалізацію та реалізацію супутніх продуктів. Досягнення єдності неможливе, на наш погляд, без переходу до регульованого ринку, системного впровадження нових інтегрованих форм господарювання.

Досягнення цілісності бурякоцукрового виробництва — це, насамперед, проблема технології виробництва, яка потребує єдності і безперервності. Розрив між будь-якими її ланками спричиняє великі втрати. Технологія об'єднує різноманітні форми власності, які повинні дотримуватись певних закономірностей, забезпечувати безперервність, уніфікацію та стандартизацію, спеціалізацію і кооперацію виробництва, технологічність, якість та конкурентоспроможність продукції.

Слід відмітити, що агропромислова інтеграція — один із найменш капіталомістких шляхів реформування бурякоцукрового підкомплексу не тільки Тернопільської області, а й в Україні загалом.

Організаційною формою агропромислової інтеграції є агропромислові формування. Розрізняють два типи існуючих нині в Україні агропромислових формувань: регіональні і господарські. Регіональні агропромислові формування представлені переважно агропромисловими асоціаціями, а господарські — агропромисловими підприємствами і агрофірмами. У функціонуючих нині

агропромислових формуваннях, насамперед у господарських, досягається реальне поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва. В результаті цього виробництво цукрових буряків, їх транспортування, переробка і реалізація з відокремлених ланок перетворюється на єдиний виробничий процес, що з економічної точки зору характеризується взаємною матеріальною заінтересованістю і відповідальністю всіх учасників бурякоцукрового виробництва за результати діяльності — виробництво і реалізацію кінцевої продукції

На наш погляд, впровадження агропромислової інтеграції у бурякоцукровому виробництві Тернопільської області необхідно розпочати з вивчення регіонального досвіду.

Агропромислова інтеграція особливо розкрила свої можливості у кінці 80-х років, коли найбільшого поширення в умовах планово-централізованої економіки набули агропромислові комбінати, життєздатність яких значною мірою залежала від ступеня адаптації їх до ринкових умов і раціональності побудови організаційної структури. Проте, ці агропромислові формування не змогли адаптуватися до нових умов господарювання і припинили своє існування. У 1996 році почалася економічна криза для бурякоцукрового підкомплексу області. Сім цукрових заводів змушені були підпорядкуватися тодішнім ЗАТ „Український газовий комплекс” та концерну „Комплекс”. Проте стабільних економічних відносин у виробництві, переробці і реалізації продукції не налагодилось. 1998 рік проявляється у наміченому створенні господарського товариства з вирощування цукрових буряків і цукру, яке до літа 1999 року зареєстроване як закрите акціонерне товариство.

Однак і це агропромислове формування не дало очікуваних результатів (знищені виробничі фонди, величезні борги, зруйнована соціальна сфера), оскільки ще при реєстрації було порушено декілька умов: умови кредиторів; а Козівський і Буцацький цукрові заводи в той час були на стадії банкрутства. В таких умовах директорами цукрових заводів на основі отриманих основних засобів створюються „самостійні” дочірні підприємства ЗАТу. Однак через місяць їх було перетворено у філії, оскільки „... робота через відокремлені структури підрозділи та консолідований баланс надає більші можливості „плідно” працювати з доходами та

витратами і тим самим регулювати прибутки, а разом з ними – і податкові зобов'язання” [109, с. 12].

Таким чином, ситуація, в якій опинилося бурякоцукрове виробництво Тернопільської області, змусила у 2001 році створення нових організаційних структур на базі філій ЗАТу – ТОВ „Українська продовольча компанія” (ТОВ „Збараж-цукор”, ТОВ „Бучач-цукор”, ТОВ „Борщів-цукор” і т.д.).

Сам факт такої оцінки бурякоцукрового виробництва свідчить, що цукрові заводи Тернопільської області не можуть стояти осторонь інтеграційного процесу, оскільки мають взяти на себе функції інтегратора агропромислового виробництва.

Наші дослідження супроводжуються підтвердженням О. С. Зайця, що „... бурякоцукровий комплекс може вийти з кризи тільки об'єднавши зусилля всіх своїх сфер і ланок” [72, с. 162].

Щоб продовжити формування інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві області, слід особливу увагу звертати на те, щоб забезпечити комплексний підхід до розв'язання питань виробництва цукрових буряків, повного їх збереження та якісної переробки. Вузловими питаннями в цьому є:

- ретельне врахування необхідності формування спеціалізованої сировинної зони і раціонального розміщення переробної промисловості;
- забезпечення реконструкції діючих переробних підприємств, збільшення розмірів завантаження сировиною;
- створення інтегрованих агропромислових структур, здатних забезпечити комплексне використання цукросировини, скорочення втрат, транспортних, інших накладних витрат та зберегти якість кінцевої продукції;
- захист вітчизняної цукрової промисловості від необґрунтованого зусилля імпорту цукру.

У формуванні інтеграційних процесів переробні підприємства завжди прагнуть до, так званої, повної збалансованості сировинних ресурсів і виробничих потужностей. Вважаємо, що цього можна досягти, якщо брати до уваги такі обов'язкові складові:

- наявність довгострокових договірних відносин з виробниками та постачальниками сировини;
- оптимальну тривалість виробничого періоду;
- чітку забезпеченість (відповідно до реальних можливостей) виробничого циклу обсягами та технологічною якістю сировини;
- фактичну організаційно-технічну готовність виробничих потужностей в стислі строки переробити цукросировину.

Проблема повної збалансованості безпосередньо на цукрових заводах трансформується в повне завантаження виробничої потужності, розв'язання її вимагає визначення можливих обсягів переробки цукрових буряків і тих зовнішніх факторів, які можуть справити певний небажаний вплив на результат.

Поглиблюючи агропромислову інтеграцію у бурякоцукровому виробництві, слід враховувати, що майже всі цукрові заводи і бурякосійні господарства приватизовані, перетворені в акціонерні товариства, де вищим органом є збори акціонерів, і ніхто не може зобов'язати їх укласти не вигідні та нерівноправні контракти.

На основі цього пропонуємо різноманітні форми інтеграції у бурякоцукровому виробництві:

- цукровий завод орендує у бурякосійних господарств землю для вирощування цукрових буряків, використовуючи техніку і трудові ресурси цих господарств;
- контрактна інтеграція, коли взаємовідносини між цукровими заводами і бурякосійними господарствами регулюються контрактом;
- цукровий завод створює машинотехнологічну станцію, яка забезпечує бурякосійні господарства технікою, добривами, засобами захисту рослин та ін.;
- спільне вирощування цукрових буряків бурякосійними господарствами і цукровими заводами за рахунок кредитів;
- оренда землі цукровими заводами у колективних сільськогосподарських підприємств і вирощування на ній цукрових буряків;

- спільне підприємство з іноземними фірмами, в яке входять цукровий завод і бурякосійні господарства;
- цукровий завод володіє контрольним пакетом акцій і є материнською компанією, а бурякосійні господарства — дочірніми підприємствами;
- партнери цукрового заводу є власниками контрольного пакету акцій цього заводу;
- до складу інтеграційного об'єднання входять не тільки цукрові заводи і бурякосійні господарства, а й інші учасники бурякоцукрового комплексу: ремонтні і машинобудівельні заводи, транспортні організації, оптова та роздрібна торгівля цукром, а також банки і інфраструктура;
- диверсифікація компанії, до складу якої входять кондитерські, тваринницькі та інші цехи, ділянки підприємства, об'єднання тощо;
- створення фінансово – агропромислових груп, до складу яких повинні входити не менше чотирьох типів банків (продовольчий, галузевий, інвестиційний, резервний) як вітчизняних так і зарубіжних, асоціація продовольчих баз, оптових ринків, супермаркетів, транспорту, агросервісу, включаючи інформаційні видання, а також асоціація цукрових заводів і бурякосійних господарств. Замовниками цієї структури стають уряд, регіони, а джерелами, які наповнюють фонди, – внутрішній і зовнішній ринки.

Інтеграція аграрних підприємств як виробників цукросировини та монополізм переробних підприємств полишаються тим середовищем економічних відносин, яке потребує глибокого осмислення та взаєморозуміння. Без втручання держави і без вибору найбільш прийнятної моделі таких відносин не обійтися. Тому пропонуємо на розгляд три можливих варіанти моделей економічних відносин у бурякоцукровому виробництві області (див рис. 3.1, 3.2, 3.3).

1-й варіант.

Дана модель існує в сучасному бурякоцукровому виробництві Тернопільської області, характеризується на давальницьких принципах з передачею цукрових буряків на тривале зберігання без втрат права власності.

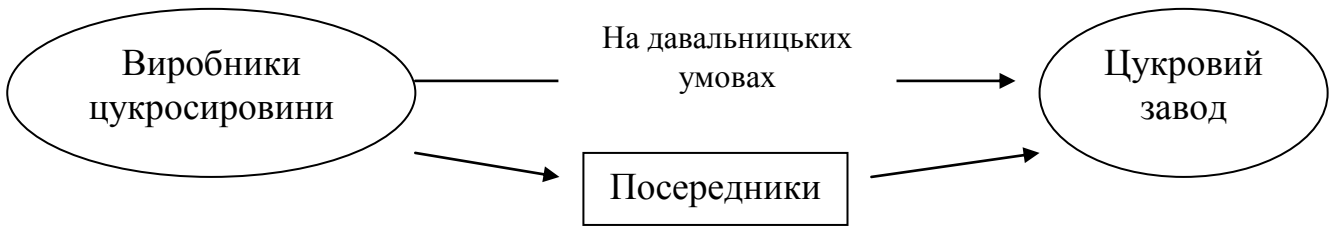

Рис. 3.1. Існуюча модель агропромислової інтеграції на давальницьких умовах у Тернопільській області

Примітка. Самостійна розробка автора

2-й варіант.

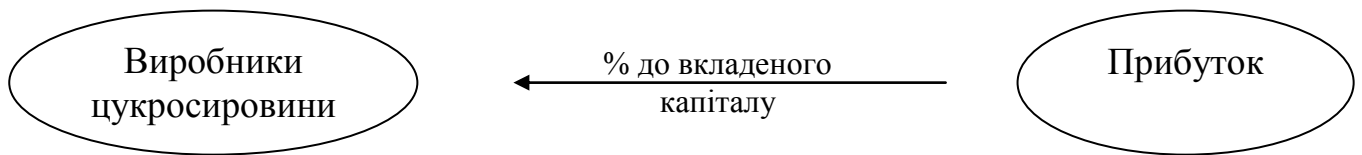

Рис. 3.2. Пропонована модель розподілу прибутку до відсотка вкладеного капіталу партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва

Примітка. Самостійна розробка автора

Дана модель інтеграції дозволить здійснити розподіл прибутку, одержаного від реалізації кінцевого продукту, пропорційно вкладеному капіталу.

3-й варіант.

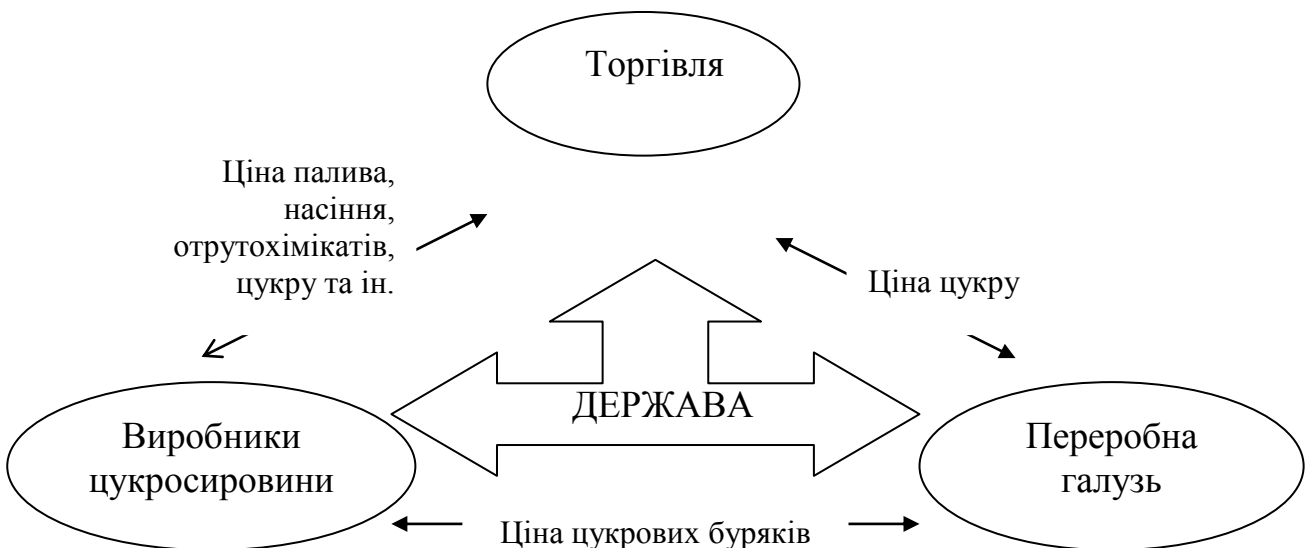

Рис. 3.3. Запропонована модель еквівалентності обміну між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва

Примітка. Самостійна розробка автора

Дана модель характеризує забезпечення еквівалентності обміну між сільськогосподарським виробництвом, переробною галуззю, торгівлею через формування в кожній галузі цін на продукцію на базі концепції ціни виробництва, що забезпечує отримання рівновеликого прибутку на рівновеликий авансований капітал, включаючи вартість землі.

Аналізуючи три варіанти моделей економічних відносин очевидним стає те, що кожен варіант базується на певних діалектичних суперечностях, потребує відповідних умов для запровадження, має позитивні й негативні сторони, але однаково реальні і можливі. Більше того, третій варіант певною мірою реалізується в агроторговельних та агропромислових підприємствах. Перший варіант з певними допущеннями застосовується в бурякоцукровому підкомплексі області. Однак вважаємо, що економічні відносини це справа самих сторін інтеграційного процесу. Але при їх виборі треба зважити всі позитивні та негативні прояви, які по-різному можуть складатися в кожному конкретному випадку.

Усі учасники інтеграції, виконуючи властиві тільки їм функції агропромислового циклу, зацікавлені в участі при розподілі кінцевого результату, тобто прибутку. За другим варіантом норма прибутку вирівнюється завдяки механізму ціни виробництва. За умов першого варіанту, економічна рівноправність сторін вирішується договірним порядком.

Найскладніше вибрати механізм взаєморозрахунків при запровадженні третього варіанта, зокрема, при створенні агропромислових структур незамкнутого характеру, тобто при інтеграції в сфері управління та координації аграрного, переробного і торговельного циклів [207, с. 280].

Допускаємо, що тут можливі кілька підходів, а саме:

- установлення договірних мінімальних цін на цукрові буряки і цукор, її рух всередині формування протягом року і розподіл прибутку в кінці року у погоджених завчасно пропорціях;
- розподіл прибутку в міру реалізації цукрового буряка і цукру у погоджених заздалегідь пропорціях;

• розподіл не прибутку, а кінцевого продукту (цукру) в натурі (у встановлених пропорціях) з правом реалізації кожною стороною самостійно.

Будь-який з розглянутих варіантів, при всій їх різній економічній базі, має одну спільну кінцеву мету — досягти максимально можливої гармонізації корпоративних інтересів між усіма партнерами бурякоцукрового виробництва.

Економічні відносини учасників інтегрованих формувань бурякоцукрового виробництва можуть регулюватись і в інший спосіб. Якщо виходити з того, що незалежно від форми інтеграції стосунки між партнерами мають будуватися відповідно до вимог закону вартості, то пріоритет має надаватися ціновому механізму. Ціни мають забезпечувати однакові умови відтворення капіталу, тобто мають відшкодовувати нормативні витрати і давати однаковий прибуток на одиницю витрат, формування основних і оборотних засобів, використаних у виробництві з урахуванням терміну їх обороту. Розрахунок рекомендується здійснити за формулою [164, с. 179]:

$$Ц = C_n + B_{овф} \times K_{нп} + C_{на} \times K_{нп} \times K_{нб}, \quad (3.1)$$

де $Ц$ — ціна продукції; C_n — собівартість продукції; $B_{овф}$ — вартість основних виробничих фондів; $K_{нп}$ — коефіцієнт норми прибутку; $C_{на}$ — собівартість продукції без суми амортизаційних відрахувань; $K_{нб}$ — коефіцієнт обороту витрачених у виробництві коштів, який визначається діленням терміну (у днях, місяцях) виробничого циклу та обороту витрат (крім амортизації) у процесі виробництва сировини, її переробки та реалізації готової продукції на 365 днів чи на 12 місяців.

На внутрігалузовому рівні, незалежно від форм інтеграції, економічні відносини мають будуватися на цьому ж принципі — рівної віддачі вкладеного капіталу.

Існує ще кілька підходів до вирішення проблем раціональних економічних відносин між учасниками інтеграційного процесу.

Зокрема, заслуговує на увагу можливість встановлення пропорцій розподілу кінцевого результату (прибутку чи готового кінцевого продукту) між

сільськогосподарськими виробниками та переробниками. В основі цього підходу лежить принцип взаємної домовленості, який включає такі обов'язкові елементи:

- цукрові заводи відшкодовують постачальнику цукросировини нормативні витрати на її виробництво на рівні 75—80 % ціни, тобто забезпечують сільськогосподарське виробництво обіговими коштами, резервуючи водночас 20—25 % закупівельної ціни для кінцевого розрахунку;
- впродовж періоду заготівлі цукрових буряків здійснюється доплата за її якість (чистоту) та продаж;
- цукор реалізується переробним підприємством за оптовими цінами;
- виручка від реалізації зменшується на суму нормативних витрат на виробництво цукросировини, її транспортування, приймання, зберігання і переробку;
- одержаний, таким чином, прибуток розподіляється між виробниками сировини і переробниками її в пропорціях, передбачених у договорі.

Можна розподіляти також кінцевий продукт.

Практика агропромислової інтеграції досить всебічна. Тому при встановленні взаєморозрахунків переробників із виробниками цукросировини слід враховувати якісні параметри (цукристість коренів), то прийнятним може бути метод розрахунку за здану на переробку цукристість.

Простежимо, як саме даний метод розрахунку буде відображено на практиці. Дослідження проведемо по господарствах, які входять до сировинної зони ВАТ „Чортківський цукровий завод” (табл. 3.1).

За даними табл. 3.1 простежується залежність рівня цукристості цукрових буряків від ціни їх реалізації. У господарствах із рівнем цукристості 16,0 та вище собівартість 1 ц цукрових буряків скорочується, а прибуток і рентабельність зростають.

Отже, цукристість коренів має вагомий вплив на економічну ефективність вирощування цукросировини.

Групування господарств за рівнем цукристості реалізованих цукрових буряків ВАТу „Чортківський цукровий завод”, 2007 р.

Показники	Групи господарств за рівнем цукристості реалізованих цукрових буряків, %			
	до 15,0	15,0-16,0	16,1-17,0	понад 17,1
Кількість господарств у групі	3	34	64	2
Середня цукристість, %	14,58	15,65	16,33	17,19
Посівна площа, га	34,2	165,4	635,5	329,5
Урожайність, ц /га	280,7	308,9	312,3	345,7
Собівартість 1 ц цукрових буряків, грн.	16,00	15,57	15,48	15,35
Реалізаційна ціна 1 ц, грн.	14,8	15,9	16,6	17,5
Прибуток (+), збиток (-), грн.:				
- на 1 га посіву	-264,5	98,2	338,7	700,1
- на 1 ц цукрових буряків	-1,2	0,33	1,13	2,13
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	-16,5	6,3	21,9	45,6

Примітка. Самостійна розробка автора

Наведені приклади можливих розрахунків переробників з постачальниками цукросировини переконують, що цей механізм є поліваріантним, однаково можливим у своїх часткових проявах. Однак, обов'язковою умовою будь-якого з них є, перш за все, зацікавленість переробних галузей, а значить, поглиблення процесу агропромислової інтеграції з урахуванням сучасних тенденцій у розвитку сільського господарства і переробної промисловості.

Ще однією важливою умовою зацікавленості цукрових заводів є розподіл кінцевої продукції у пропорціях до одержаної сировини. У країн ЄС переробні кооперативи розподіляють між фермами одержаний прибуток пропорційно обсягу поставленої ними сировини [4, с. 562-564]. Для кооперативної форми організації переробного виробництва це, можливо, кращий спосіб поєднання економічних інтересів учасників єдиного технологічного процесу. Проте в умовах корпоративної організації переробного виробництва досягти цієї мети через розподіл прибутку відповідно до масштабів економічної діяльності постачальників сировини буде важко, оскільки, економічна вигода сільськогосподарських підприємств від

інтеграції їх з цукровими заводами визначатиметься ефективністю їх роботи. Проте, при незадовільній роботі цукрових заводів (збитковість або низькорентабельність) аграрні підприємства зазнаватимуть непоправних втрат. Тому, щоб цього уникнути, слід розподіляти між учасниками не прибуток, а грошову виручку від реалізації кінцевої продукції.

При такому розподілі потрібно брати визначені на кожній стадії єдиного технологічного циклу нормативні витрати: по сільськогосподарських підприємствах – витрати на виробництво цукросировини та її транспортування до місця переробки, а по цукрових заводах — витрати на переробку сировини, підготовку до реалізації й оптову реалізацію цукру. У такому випадку, кожному учаснику інтеграційного процесу направляється така частка виручки від реалізації кінцевої продукції, яка дорівнює частці нормативних витрат учасника в сукупних нормативних витратах, узятих на усіх стадіях технологічного циклу. Кожний учасник інтеграційного процесу одержує однакову суму грошової виручки на гривню витрат, або іншими словами, досягається однакова рентабельність продажу як в сільськогосподарському, так і в переробному виробництві.

Слід зауважити, що розподіл грошової виручки пропорційно витратам, понесеним учасниками, буде справедливим тоді, коли при такому розподілі враховуватиметься співвідношення між постійними і змінними витратами на кожній технологічній стадії. На цукрових заводах формуються постійні витрати, величина яких не залежить від ступеня використання їх потужності. Тому цукрові заводи можуть функціонувати лише тоді, коли при розподілі грошової виручки від реалізації кінцевої продукції враховуватимуться всі понесені ними постійні витрати незалежно від того, як буде використана їхня потужність у звітному році. Оскільки, коефіцієнт використання потужності зменшується, насамперед, від недопоставки цукросировини постачальниками, слід використовувати всі можливості, щоб цукрові заводи з цієї причини не несли економічної відповідальності.

В свою чергу, господарства всіх категорій несуть постійні витрати на виробництво цукрових буряків, величина яких не залежить від обсягу їх виробництва. Таким чином, агропромисловим підприємствам слід враховувати всю

величину постійних витрат незалежно від того, яким буде виробництво цукросировини.

За методикою В. Г. Андрійчука, визначення пропорцій розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції з огляду на необхідність урахування всієї суми постійних витрат, здійснюється при обчисленні базової величини нормативних сукупних витрат — постійних і змінних [4, с. 565-566]. На цукрових заводах ці витрати визначаються за 100 %-го використання його виробничої потужності, а по сільськогосподарських — виходячи з кількості цукросировини, яка необхідна для забезпечення вказаного рівня використання потужності. При цьому, якщо постійні витрати по переробці й окремо по вирощуванні можна визначити загальною сумою, то розрахунок змінних витрат слід здійснювати відповідно на 1 т цукру і 1 т цукрових буряків. Такий розрахунок сукупних витрат дає змогу визначити їх нормативну величину за будь-якого коефіцієнта використання потужності. Таким чином буде розраховано пропорції розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції, виходячи з його фактичної величини. На основі цього нормативні витрати цукрових заводах (HV_n) визначають з виразу:

$$HV_n = PV_n + (ZB_n \times ГП), \quad (3.2)$$

а сільськогосподарських підприємствах (HV_a) за формулою:

$$HV_a = PV_a + (ZB_a \times СС), \quad (3.3)$$

де PV_n і PV_a — загальна сума постійних витрат відповідно по цукрових і сільськогосподарських підприємствах; ZB_n і ZB_a — змінні витрати на 1 т цукру і 1 т цукросировини; $ГП$ — обсяг виробництва цукру; $СС$ — обсяг закупленої цукросировини цукровими заводами.

Оскільки, три цукрові заводи Тернопільської області мають потужність переробки до 6 тис. т цукрових буряків за добу і працюють, отримуючи прибуток, вважаємо, що було б доцільно залишити ті ж організаційно-економічні відносини,

які склалися між ними і сільськогосподарськими підприємствами їхніх сировинних зон. На основі п'яти цукрових заводів середньою потужністю 2,5 тис. т визначимо в середньому співвідношення розрахунків між виробниками сировини та переробниками.

Механізм впливу частки постійних витрат у сукупних витратах та пропорції розподілу грошової виручки діє у режимі, за якого із зменшенням коефіцієнта використання потужності цукрового заводу збільшуватиметься частка відрахувань від грошової виручки тому учаснику інтеграційного процесу, в якого вища частка постійних витрат і навпаки. Ця закономірність чітко простежується в нашому прикладі і зумовлена тим, що частка постійних витрат у сукупних витратах заводу нижча порівняно з часткою цих витрат в сільськогосподарських підприємствах. Якби у виробників сировини цей показник був нижчий, то пропорції розподілу змінилися б не на їх користь.

За однакової частки постійних витрат в обох учасників інтеграційного процесу пропорції розподілу грошової виручки залишатимуться однаковими за будь-якого рівня використання виробничої потужності.

Для точності відмітимо, що середня потужність цукрових заводів становить 189 тис. т переробки коренів цукрового буряка за сезон (70 днів). Нормативне виробництво цукру за 16 % біологічної цукристості і коефіцієнті вилучення цукру 0,75 дорівнює 22,68 тис. т цукру ($189 \times 0,16 \times 0,75 = 22680$).

Середні сукупні витрати господарств всіх категорій на виробництво цукрових буряків обсягом 189 тис. т сировини становлять 19359,6 тис. грн., у тому числі змінні витрати — 13551,7 тис. грн. і постійні витрати — 5807,9 тис. грн. Змінні витрати в розрахунку на 1 т коренів дорівнюватимуть 71,7 грн. ($13551,7 : 189 = 71,7$).

Середні сукупні витрати цукрового заводу на переробку вказаного обсягу сировини становитимуть 6231 тис. грн., у тому числі змінні витрати — 3926,64 тис. грн., а постійні — 2304,4 тис. грн., або 37 % від сукупних витрат підприємства. Змінні витрати заводу на 1 т цукру складуть 173 грн. ($3926,64 : 22,68 = 173$).

За таких умов співвідношення нормативних витрат для учасників інтеграції становитиме 76 : 24, тобто 76 % в сукупних витратах учасників становлять витрати аграрних підприємств і 24 % — цукрозаводу ($19359,6 + 6231 = 25590,6$; $19359,6 : 25590,6 = 0,76$, або 76 %; $6231 : 25590,6 = 0,24$, або 24 %). Одержане співвідношення витрат і є пропорціями розподілу грошової виручки від реалізації цукру за 100 %-го використання потужності, тобто 76 % її направлятиметься аграрним підприємствам і 24 % — заводу.

Не менш важливим є і те, що пропорції розподілу грошової виручки між учасниками інтеграційного процесу можуть змінюватися залежно від ступеня використання виробничої потужності. Ці зміни зумовлюються різною питомою вагою постійних витрат у загальній сумі сукупних витрат аграрних підприємств і переробного підприємства.

Однак, коефіцієнт використання виробничої потужності цукрових заводів Тернопільської області за 2006 р. становив 71,2 %, тобто перероблено 134,6 тис. т цукрових буряків і вироблено 16,152 тис. т цукру ($134,6 \times 0,16 \times 0,75 = 16,152$). Нормативні витрати аграрних підприємств (див. формулу 3.2) становитимуть $5807900 + 71,7 \times 134600 = 15458,7$ тис. грн., а нормативні витрати цукрозаводу (див. формулу 3.1) — $2304400 + 173 \times 16152 = 5098,7$ тис. грн. Згідно проведених вище розрахунків визначаємо частку участі кожного із суб'єктів у виробничому інтеграційному процесі.

Співвідношення витрат учасників інтеграційного процесу становитиме тепер 75 : 25. Тобто за цих умов частка заводу в розподілі грошової виручки зростає і вона буде тим більшою, чим меншим є коефіцієнт використання виробничої потужності.

На основі цього розрахуємо відсоток використання потужності цукрових заводів до пропорції розподілу кінцевої продукції. При 100 % використанні виробничої потужності співвідношення складе 76 : 24, при 70 % — 75,2 : 24,8, 50 % — 74,7 : 25,3, 25 % — 73,6 : 26,4.

Одержане співвідношення ще раз доводить, що цукровим заводам з потужністю до 6 тис. т переробки цукрових буряків за добу, слід залишати діючу

організаційно-економічну систему (співвідношення лежать в досліджених межах пропорцій).

Механізм впливу питомої ваги постійних витрат у сукупних витратах та пропорції розподілу грошової виручки діє в такому режимі, за якого із зменшенням коефіцієнта використання потужності збільшуватиметься частка відрахувань від грошової виручки по тому учаснику інтеграційного процесу, в якого вища питома вага постійних витрат, і навпаки. Ця закономірність чітко простежується в нашому прикладі і викликана тим, що питома вага постійних витрат у сукупних витратах заводу вища (37 %) порівняно з питомою вагою цих витрат в аграрних підприємствах (30 %). Якби у виробників сировини цей показник був вищий, то пропорції розподілу змінилися б на їх користь. За однакової частки постійних витрат в обох учасників інтеграційного процесу пропорції розподілу грошової виручки залишатимуться однаковими за будь-якого рівня використання виробничої потужності.

Викладені закономірності в зміні пропорцій розподілу грошової виручки мають принципове значення, оскільки забезпечують однакову окупність сукупних витрат в аграрних і агропромислових підприємствах незалежно від того, як використовувалася виробнича потужність протягом звітного періоду.

Формування інтеграційних процесів в бурякоцукровому виробництві — процес складний і, можна сказати, довготривалий. Тут не можна йти шляхом інтенсивного прискорення, і неможливо допустити усунення надбаного у минулому досвіду підходів до управління інтегрованим виробництвом.

Однак, та розбалансованість економічного механізму АПК, яка нині чітко проявляється в міжгалузевих відносинах, очевидно, може бути пояснена ігноруванням елементарних вимог діалектичного зв'язку „минуле – сучасне – майбутнє”. Диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і матеріально-технічні ресурси стали наслідком блокування аграрного сектора та лібералізації для виробників ресурсів. Саме це й обумовило збитковість виробництва цукрових буряків.

Звідси випливає, що формування інтеграційних процесів має здійснюватися на основі всебічного врахування як реформаційних процесів, так і стратегічних цілей розвитку інтегрованого бурякоцукрового виробництва.

Враховуючи аналіз проведеного дослідження уваги заслуговує висновок, що характеризує конкретні цілі, які необхідні для формування інтеграційних процесів у бурякоцукровому виробництві Тернопільської області (рис. 3.4).

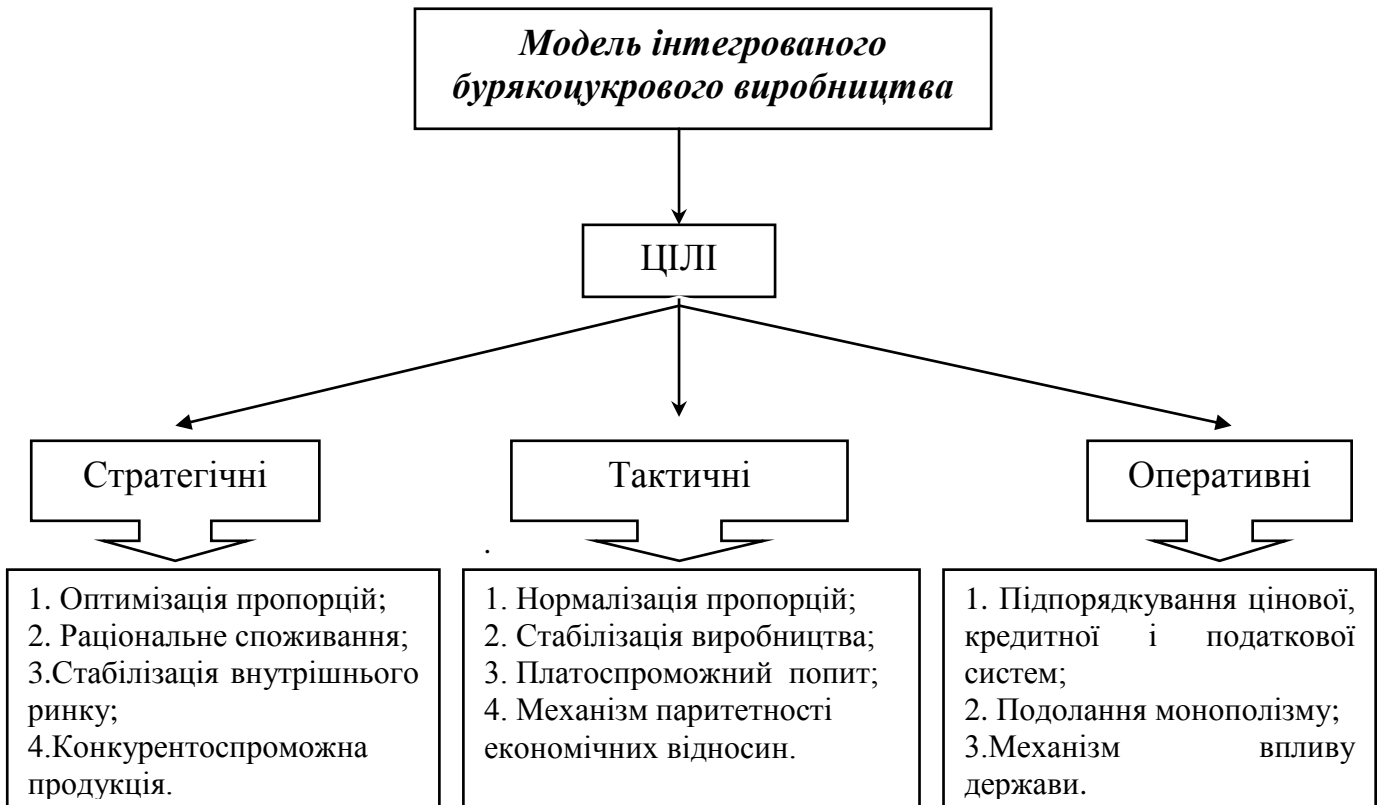

Рис. 3.4. Характеристика, зміст та завдання цілей, що формують інтегроване бурякоцукрове виробництво

Примітка. Самостійна розробка автора

Такий підхід до формування інтеграційних процесів, на наш погляд, дасть можливість у найбільшій мірі підпорядковувати його конкретним завданням на чітко визначений строк (перспективу).

Важливо також, що викладений механізм інтеграції, крім вказаного значення, має й інші важливі переваги:

- ціна на цукрові буряки перестане викликати сумнів як у

сільськогосподарських, так і у переробних підприємств, оскільки потреба в такому економічному інструменті для розрахунків між цими партнерами повністю відпадає;

- учасники інтеграційного процесу стають обопільно заінтересованими в об'єктивному визначенні якості цукросировини, адже сільськогосподарські підприємства втрачають будь-який сенс занижувати якість цукрових буряків при їх прийманні, бо така дія не принесе їм ніякої економічної вигоди;

- менш гострою стає проблема різної віддачі вкладень через неоднакову швидкість обороту капіталу в сільськогосподарській і переробній промисловості, оскільки розрахунок з сільськогосподарськими підприємствами має здійснюватися у міру надходження грошової виручки від реалізації готової продукції, і в цьому відношенні вони ставляться в однакові умови з постачальниками цукросировини;

- інтеграційний механізм орієнтований на економію витрат. Ті сільськогосподарські підприємства та цукрові заводи, які господарюють раціонально і скорочують завдяки цьому витрати, досягаючи їх меншої величини порівняно з нормативними витратами, отримуватимуть більшу економічну вигоду, ніж ті учасники, в яких витрати збігаються або ж перевищують нормативні.

Подальший розвиток інтеграційних процесів в існуючих умовах можливий шляхом, так би мовити, добровільної централізації частини ресурсів сукупності сільськогосподарських підприємств з метою об'єднань у спільне агропромислове підприємство, раціональне за розмірами і з глибинною переробкою цукрових буряків, що забезпечувало б виробництво конкурентоспроможної за якістю та ціною кінцевої продукції – цукру. На цей шлях доцільно ставати тим аграрним підприємствам, які входять у сировинну зону переробного підприємства з низькою ефективністю виробництва через його технічну і технологічну відсталість.

Виходячи із викладеного, вважаємо, що відродження інтегрованого бурякоцукрового виробництва слід розпочинати з відновлення міжгалузевих формувань на засадах взаємної вигоди. На цій основі, слід запланувати формування регіональних агропромислових об'єднань, здатних забезпечити паритетні умови функціонування аграрних, переробних, сервісних і торгових підприємств, а також фінансово-банківських установ. Саме цукрові заводи мають задавати тон аграрному

сектору щодо обсягів виробництва цукросировини з урахуванням реальних потужностей переробки, наявності платоспроможного попиту та дійсних потреб у цукрі на внутрішньому ринку і для експорту.

На основі цього, подаємо на розгляд інтеграційну модель регіонально-міжгалузевої асоціації (рис. 3.5).

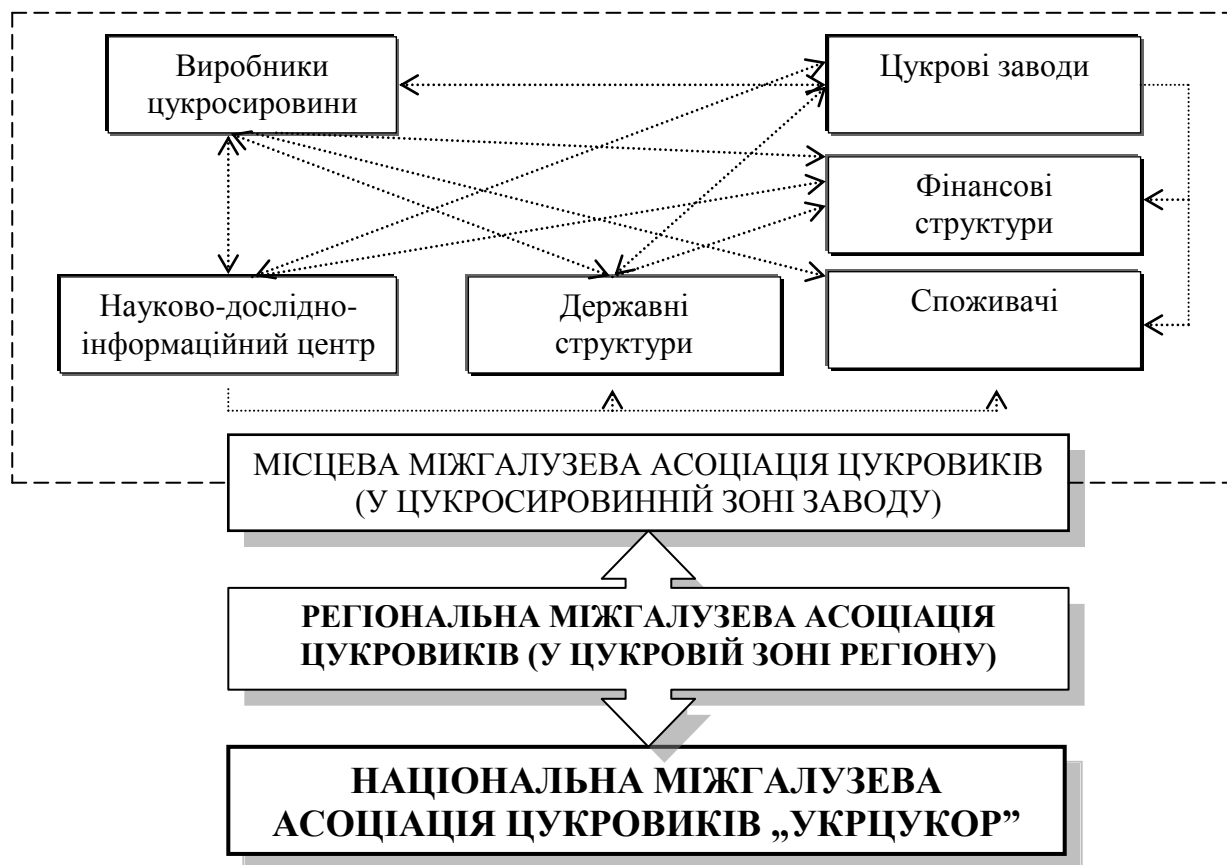

Рис. 3.6. Організаційна структура регіональної міжгалузевої асоціації цукровиробників

Примітка. Самостійна розробка автора

Місцева міжгалузева асоціація є добровільним об'єднанням аграрних підприємств на базі головного підприємства – цукрового заводу, за якими зберігається господарська самостійність і право юридичної особи. Мета створення міжрегіональної асоціації – поєднання інтересів аграрних та переробних підприємств й досягнення на цій основі збільшення виробництва цукру та одержання більшого прибутку.

Вищим органом управління асоціації є загальні збори уповноважених

представників-учасників, а в період між зборами повноважні функції покладаються на Раду, що засідає не менше одного разу у квартал. Виконавчим органом асоціації є дирекція, яка формується Радою. Дирекцію очолює директор, призначений Радою асоціації. Вступаючи до асоціації, учасники перераховують внесок на її рахунок у статутний та інші фонди. Їх розміри визначаються необхідними витратами на діяльність асоціації в інтересах її учасників. Функцій делегуються асоціацією і цукровими заводами.

Учасники асоціації встановлюють договірні ціни на цукрові буряки, виходячи з економічних умов. Головним фактором в економічних відносинах членів міжрегіональної асоціації є розподіл частини прибутку цукрових заводів між товаровиробниками, одержаної понад рівень рентабельності, що узгоджений радою асоціації. При цьому 50 % такого прибутку направляється цукровому заводу і 50% - господарствам – постачальникам цукросировини.

Вважаємо, що завдяки такій інтеграції сільськогосподарського і агропромислового виробництва регіону міжрегіональна асоціація досягне вищих результатів виробничо-фінансової діяльності.

Переконані, що саме це дасть можливість поєднати економічні інтереси партнерів, забезпечити їх необхідними ресурсами, уникнути (або значно скоротити) кількість посередників, зайві ланки оподаткування (податок на додану вартість), здешевити кінцеві результати, мобілізувати інвестиції на реструктуризацію бурякоцукрового виробництва.

3.2. Обґрунтування оптимальних обсягів виробництва цукру і формування сировинних зон

Обґрунтування оптимальних обсягів виробництва цукросировини у відповідно сформованих сировинних зонах з переробки цукрових буряків позитивно впливає на фінансово-економічний стан інтегрованого бурякоцукрового виробництва.

Інтегроване бурякоцукрове виробництво перебуває сьогодні в стані затяжної економічної кризи. Проте при цьому в державі діють деякі чинники, що були

створені на попередньому етапі (державне регулювання виробництва цукру і вирощування цукрових буряків, встановлення мінімальних цін на цукрові буряки та цукор тощо). Однак у цьому напрямі повинні запрацювати й державні інституції: підтримувати правове поле, яке нині існує, без подальшого порушення його; створювати економічні умови для виробників сировини та її переробки; встановити рівну відповідальність держави і суб'єктів господарювання за свої зобов'язання тощо. Необхідними є технологія відстеження тенденцій розвитку бурякоцукрового виробництва і причин, що його гальмують, та технологія створення державними інституціями ефективних умов життєдіяльності галузі. Ринок цукру потребує аналізу ситуації, тенденцій, а також відповідного прогнозування і організації виробництва.

Загальновідомо, що виробництво як цукру, так і цукрових буряків зростає завдяки інтенсивним факторам на основі впровадження сучасної техніки, технологій та організації виробництва. Визнано, що економічна і енергетична ефективність прийомів у землеробстві значною мірою визначається рівнем і стабільністю урожайності сільськогосподарських культур [236, с. 71].

Основним показником, що впливає на економічну ефективність бурякоцукрового виробництва, є вихід білого цукру на цукрових заводах в процентах до маси перероблених буряків. Він визначається вмістом цукру в коренеплодах і втратами його при транспортуванні, зберіганні і переробці сировини. Втрати цукру при переробці сировини в основному пов'язані з технологічними якостями коренеплодів.

Вирішальну роль у формуванні технологічних якостей коренеплодів цукрових буряків відіграють їхній хімічний склад і фізико-хімічні властивості.

Коренеплоди цукрових буряків з нормальними технологічними якостями характеризуються такими фізичними властивостями:

- 1) повною технічною стиглістю; 2) нормальним тургором і свіжістю, без ознак в'янення; 3) відсутністю підмерзлих, загнилих і уражених хворобами коренеплодів; 4) відсутністю цвітушних коренеплодів, легким різанням на

стружку; 5) задовільним очищенням від землі, залишків гички та інших домішок; 6) мінімальною кількістю пошкоджень коренеплодів.

Якість коренеплодів цукрових буряків залежить від поєднання комплексу факторів, які умовно можна розмістити в такій послідовності: ґрунтово-кліматичні умови, погодні умови, добрива, строки збирання, захист рослин, місце в сівозміні, строки сівби, особливості сорту.

Технологічні якості коренеплодів цукрових буряків визначаються не тільки цукристістю, а й тими властивостями, від яких залежить переробка їх на заводі.

Тому вважаємо, що доцільним буде розпочати аналіз визначення оптимальних обсягів виробництва цукру заводами Тернопільської області саме з визначення факторів, які мають на нього безпосередній вплив, на основі економіко – математичного моделювання.

Як правило, інформаційною базою для моделювання взаємозв'язків показників є сукупність спостережень над станом досліджуваних суб'єктів господарювання ($i = 1, 2, \dots, n$). При цьому явище описується набором показників ($j = 1, 2, \dots, m$). Таким чином, масив інформації можна подати у вигляді двовимірної таблиці розміром $n \times m$ (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Інформаційний масив даних згідно економіко-математичного моделювання

X_{11}	...	X_{1j}	...	X_{1M}
X_{21}	...	X_{2j}	...	X_{2M}
...
X_{i1}	...	X_{ij}	...	X_{iM}
...
X_{N1}	...	X_{Nj}	...	X_{NM}

Рядки табл. 3.2 відповідають спостереженням (або одиницям спостереження), тобто множині досліджуваних суб'єктів господарювання, а в даному дослідженні – цукрових заводів.

Для побудови моделей динаміки використовуються показники по кожному суб'єкту господарювання, які визначені як ряд послідовних моментів або періодів часу. При цьому рядки таблиці відповідають не спостереженням, а множині інтервалів часу (роки, місяці, квартали, дні).

Таким чином, при побудові моделей кожний показник задається у вигляді статистичного ряду. Якщо рядки таблиці – по суті множина об'єктів або одиниць, то це ряди варіації у просторі, а якщо рядки відповідають часовим інтервалам – то це ряди динаміки.

Інформаційні масиви, які мають вигляд двовимірної таблиці, називають *матрицею даних*. Матриця даних використовується як інформаційна база моделювання економічних процесів, якщо будується: а) модель зміни показників, які описують стан одного об'єкта у часі, тобто від одного інтервалу часу до іншого (так звані динамічні моделі); б) модель просторової відмінності (варіації), тобто множини об'єктів за набором ознак (так звані просторові моделі).

Водночас для обґрунтування управлінських рішень досить часто необхідно моделювати зміну показника як у просторі, так і у часі, тобто на множинах об'єктів та інтервалів часу. В даному випадку інформаційною основою моделювання має бути тривимірний куб даних (рис. 3.6).

На основі куба даних для кожного суб'єкта господарювання (i), показника (j) або інтервалу часу (t) можна отримати певний „зріз” – тобто двовимірну матрицю даних, а власне куб даних являє собою сукупність розташованих одна за однією матриць.

В нашому дослідженні для побудови кореляційно-регресійних моделей використано дані по восьми цукрових заводах, розташованих у Тернопільській області (Зборівський, Бучацький, Збаразький, Лановецький, Козівський, Хоростківський, Кременецький, Чортківський). Інформаційний масив утворено наступними показниками: виробництво цукру (тис. т) – результативний показник (Y). Факторні показники: перероблено сировини, тис. т (X_1); загальна забрудненість, % (X_2); втрати сировини у відсотках до маси цукрового буряка, % (X_3); цукристість, % (X_4); урожайність цукрового буряка, ц/га (X_5), які визначено за

1999-2007 рр. Таким чином, інформаційною основою моделювання є куб даних, розмір якого становить $8 \times 6 \times 8$, а вихідні дані сформовано у вигляді сукупності таблиць.

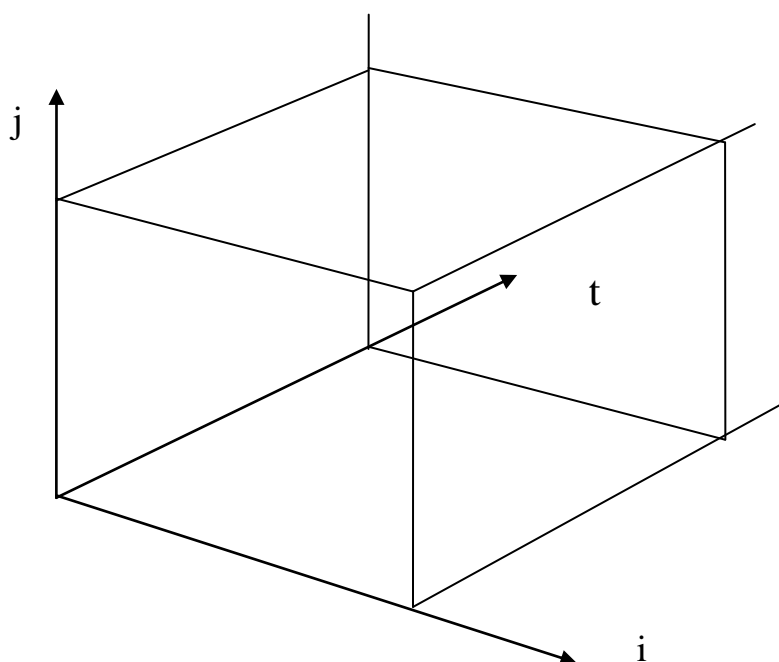

Рис. 3.6. Схематичне зображення куба даних

Примітка. 1) самостійна розробка автора;

2) i – об'єкти; j – показники; t – час.

На основі вище поданої інформації охарактеризуємо вплив кожного із згадуваних вище показників на виробництво цукру та на визначення оптимальних обсягів.

Загальновідомо, що на збільшення обсягів виробництва цукру має великий вплив якість цукросировини.

Коренеплоди цукрових буряків, які надходять на цукрові заводи від бурякосійних господарств, за якістю повинні відповідати вимогам державного стандарту. Згідно з цими вимогами в коренеплодах допускається вміст зеленої маси не більше 3 %, прив'ялених коренеплодів — не більше 5, з сильними механічними пошкодженнями (роздавлені, зрізані на $1/3$ і більше) — не більше 12, цвітушних коренеплодів — до 1 %. Не допускається вміст підморожених і муміфікованих коренеплодів. Якщо частка нестандартних коренів, різних домішок перевищує зазначені норми, цукрові буряки приймаються як неконденційні.

Загальну забрудненість визначають за загальною пробою, відібраною механізованим способом від однієї партії з кожних десяти, які надійшли від всіх категорій господарств.

До загальної забрудненості відносять мінеральні домішки (земля, камінці), органічні домішки (сухі листки, бокові корінчики, хвостики діаметром менше 1 см), зелену масу.

Для визначення загальної забрудненості, пробу зважують з точністю до 100 г. Потім коренеплоди відмивають у бурякомийці і визначають за формулою:

$$Z_3 = (M_1 - M_2) / M_1 \times 100, \quad (3.4)$$

де Z_3 – загальна забрудненість, %; M_1 – маса проби до відмивання і очищення коренеплодів, г; M_2 – маса проби після відмивання і очищення коренеплодів, г.

За загальною забрудненістю по всіх категоріях господарств беруть середнє арифметичне значення результатів аналізів проб, відібраних від господарства.

Отже, визначення забрудненості коренів цукрових буряків має вагомий вплив на виробництво цукру. Тому вважаємо за потрібне, показати графічну інтерпретацію залежності виробництва цукру від забрудненості коренів цукрових буряків (рис. 3.7).

На рис. 3.7 подано графічне зображення зв'язку між виробництвом цукру (Y) та забрудненістю цукрового буряка у % (X_2) (результати розрахунків регресії подані у додатку В). За 1999-2007 рр. цю залежність відображає функція:

$$Y = 19,059 - 0,0471X_2. \quad (3.5)$$

Як кореляційне поле, так і результати розрахунків рівняння регресії та коефіцієнта детермінації ($R^2 = 7E-05$) свідчать про відсутність залежності між цими показниками. Отже, відсоток загальної забрудненості на цукрових заводах області відповідає нормативним нормам.

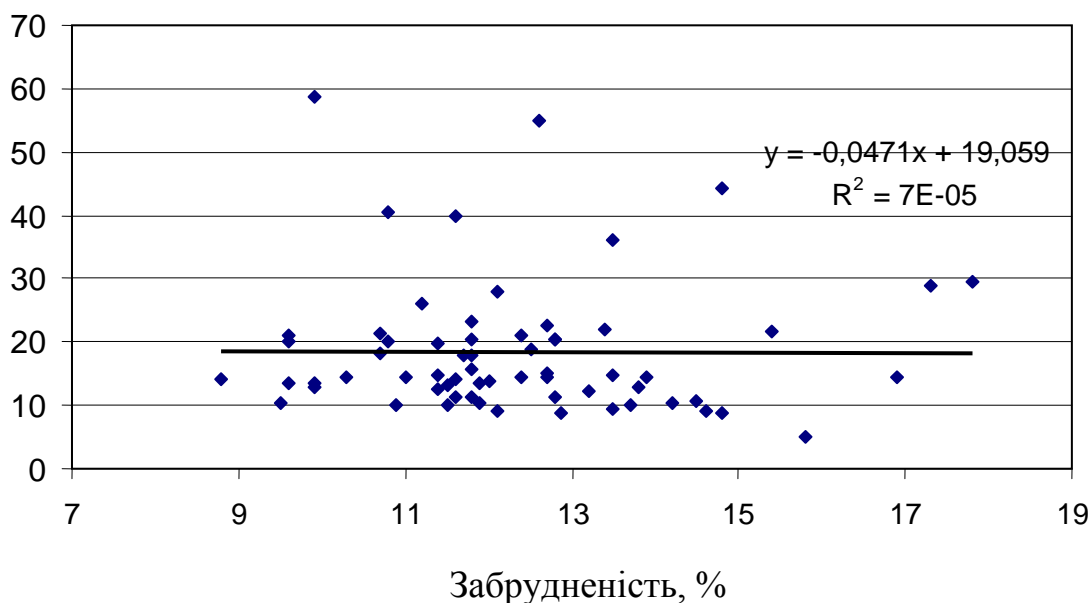

Рис. 3.7. Залежність виробництва цукру від забрудненості коренів

Примітка. Самостійна розробка автора

До фізичних якостей коренів цукрових буряків, від яких залежать зберігання і вихід цукру на цукрових заводах, крім забрудненості, належать втрати сировини (прив'яленість, підмороженість та сильні механічні пошкодження).

Масове підмерзання коренеплодів спостерігається при різких аномаліях погодних умов у період збирання. У дощову або сильно засушливу погоду різко збільшується кількість землі в масі коренеплодів.

Найбільше псуються під час зберігання при збиранні бурякозбиральними комплексами сильно пошкоджені коренеплоди. Майже 30-40 % буряків надходить на цукрові заводи з механічними пошкодженнями, що перевищує допустиму норму.

Також при збиранні врожаю намагаються побільше видалити зеленої маси і мало звертають уваги на травмування коренеплодів. Додержання правил експлуатації збиральної техніки може значно знизити пошкодження коренеплодів і пов'язаних з цим втрат цукру.

Другою причиною великих втрат цукросировини і цукру в процесі зберігання і переробки є прив'ялення коренеплодів, яке пов'язане здебільшого з несвоєчасним вивезенням їх на бурякоприймальні пункти.

Зберігання в полі у некритих кагатах протягом 12 діб призводить до втрат цукру в коренеплодах у вересні в середньому до 1,67 % . Вихід цукру на заводі при такій же тривалості зберігання коренеплодів у полі знижується у вересні на 1,27, а в жовтні – на 0,92 % [41, с. 259-261].

В суху і жарку погоду в вересні прив'ялені коренеплоди в кагатах швидко загнивають. Тому слід оперативно регулювати темпи збирання, запобігаючи підв'ялюванню і створенню надмірних запасів коренеплодів на заводах. На кожний процент зеленої маси на коренеплодах вихід цукру зменшується без зберігання на 0,19 %, різко збільшуються вихід меляси і втрата цукру. А підморожені цукрові буряки швидко загнивають у кагатах.

Враховуючи значущість досліджуваного фактора, нами зроблено аналогічне дослідження залежності обсягів виробництва цукру (Y) від втрат сировини до відсотка їх маси (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Залежність виробництва цукру від втрат цукросировини

Примітка. Самостійна розробка автора

Згідно рис. 3.8 коефіцієнт множинної кореляції для даної моделі становить $r = 0,149$, а коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,022$, що свідчить про відсутність залежності між цими показниками.

За результатами розрахунків одержано лінійне рівняння регресії:

$$Y = 24,714 - 1,7881X_3. \quad (3.6)$$

Таким чином, проведений аналіз (додаток Г) підтвердив те, що втрати сировини у відсотках до її маси коливаються в допустимих нормах.

Основними показниками технологічних якостей коренеплодів є цукристість (дигестія), оскільки з підвищенням їх рівня зростає ціна на цукровий буряк і цукор та обсяги їх продажу. Особливістю цукрового буряка є та обставина, що поліпшення його якості рівноцінне збільшенню обсягу виробництва цукру. Так, підвищення цукристості цукрового буряка на 1 % дозволяє при урожайності 300 ц додатково одержати з 1 га посіву 3 ц цукру, що рівнозначно підвищенню його урожайності майже на 19 ц за нормативної цукристості 16 % (3 ц : 0,16).

Якість цукрових буряків впливає не лише на економіку аграрних підприємств, а й на фінансово-економічний стан переробних підприємств. Реалізація сільськогосподарськими товаровиробниками цукрового буряка на цукровий завод з більшим біологічним вмістом цукру забезпечує одержання цим підприємством додаткових грошових надходжень від їх переробки, а в кінцевому рахунку – і додаткового прибутку. Тому-то важливим є визначення цукристості на цукровому заводі, яку визначається за формулою:

$$T_{я} = D_q \times D_{я} / 100, \quad (3.7)$$

де $T_{я}$ – показник технічної якості; D_q – дигестія (вміст цукру), %; $D_{я}$ – доброякісність соку, %.

За результатами розрахунків рис. 3.9 одержано лінійне рівняння регресії:

$$Y = -33,255 + 3,4607X_4. \quad (3.8)$$

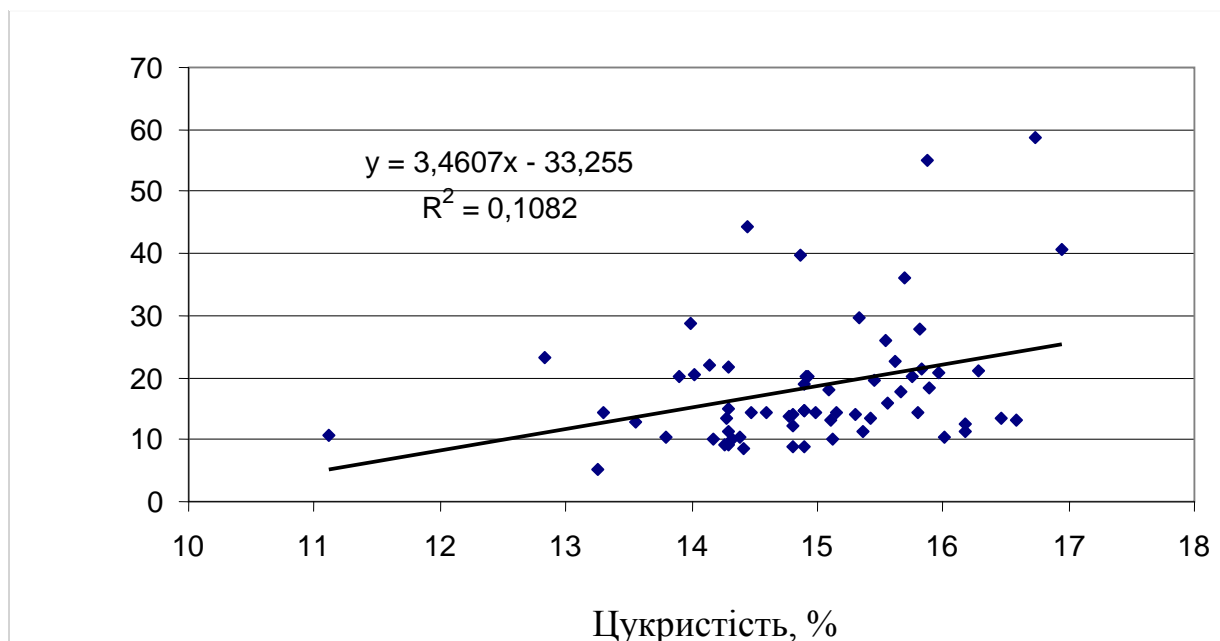

Рис. 3.9. Залежність виробництва цукру від цукристості цукрових буряків

Примітка. Самостійна розробка автора

Проведений аналіз рис. 3.9 показав наявність слабого прямого зв'язку ($r = 0,329$) між виробництвом цукру (Y) та цукристістю буряка у % (X_4) (додаток Д). Коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,108$) показує, що результативний показник залежить від даного фактора на 10,8 %, а при збільшенні цукристості на 1 % виробництво цукру в середньому зростає на 3,4607 тис. т.

Рівень урожайності цукрових буряків має важливе значення для виробництва цукру, адже саме урожайність формує валовий збір цукристих, виробництво цукру, впливає на прибутковість всього бурякоцукрового виробництва.

Для забезпечення належного рівня урожайності для регіону необхідно визначити залежність коренеплодів від водоутримуючої здатності ґрунту і агротехнічних заходів, які забезпечують її нагромадження і зберігання.

В основних районах області вода є вирішальним фактором вирощування врожаїв цукрових буряків. Вона необхідна для проростання насіння, охолодження тканин рослин у результаті транспірації, забезпечення тургенцентного стану рослин, розкриття продихів, фотосинтезу, інших біологічних процесів.

Біологічна стиглість цукрових буряків характеризується при настанні технічної стиглості, яка в районах Тернопільської області настає наприкінці

вересня – у першій декаді жовтня. Кожний день запізнення із збиранням цукрових буряків дає в середньому додатковий приріст коренеплодів 2 ц/га і цукру 0,3 ц/га. Приріст визначається погодними умовами не тільки вересня, а й попереднього літнього вегетаційного періоду.

Велике значення при підвищенні урожайності мають агротехнічні умови, які впливають на приріст маси коренеплодів і цукристості восени. Насамперед, це родючість ґрунту, строки сівби, густина насадження рослин, ураженість рослин хворобами, засміченість площ бур'янами.

Строки збирання цукрових буряків визначаються також технічною осначеністю господарств, яка б гарантувала закінчення збирання коренеплодів до 25 жовтня, і строками початку роботи цукрових заводів, які у вересні повинні мати триденний запас коренеплодів.

Для запобігання несвоєчасного або надмірного завезення коренеплодів на приймальні пункти цукрові заводи повинні доводити господарствам своєї зони графік приймання цукрових буряків.

За 1-2 дні до збирання визначають біологічну урожайність буряків і встановлюють коефіцієнт переведення останньої в залікову. Біологічна урожайність (V_{δ}) коренеплодів визначається за формулою:

$$V_{\delta} = \frac{Y}{N_x} \times 10,$$

де V_{δ} – загальна маса коренеплодів з усіх облікових проб, кг; N_k – кількість проб ($N_k = 13$); 10 – коефіцієнт переведення.

Отже, враховуючи значення попередніх досліджень про вплив урожайності на виробництво цукру, здійснимо, за допомогою економіко-математичного моделювання, регресійний аналіз досліджуваного показника. За 1999-2007 рр. залежність виробництва цукру від урожайності відображає наступне рівняння регресії:

$$Y = 7,6862 + 0,0529X_5. \quad (3.9)$$

Вплив урожайності на виробництво цукру покажемо за допомогою рис. 3.10.

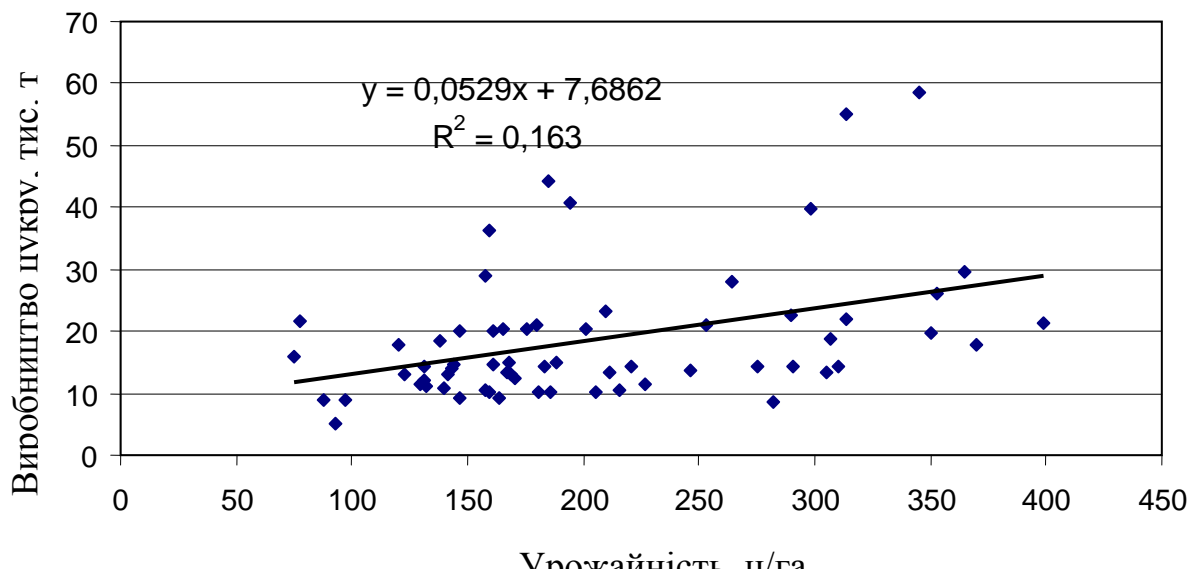

Рис. 3.10. Залежність виробництва цукру від урожайності цукрових буряків

Примітка. Самостійна розробка автора

Аналізуючи рис. 3.10 встановлено (результат розрахунку регресії у додатку Е), що виробництво цукру (Y) характеризується наявністю помірного прямого зв'язку з урожайністю цукрових буряків, про що свідчить кореляційне поле ($r = 0,404$) та коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,163$).

Таким чином, коефіцієнт регресії показує, що при збільшенні урожайності на 1 ц/га виробництво цукру в середньому зростає на 0,0529 тис. т, а коефіцієнт детермінації свідчить про те, що варіація результативного показника на 16,3 % обумовлена впливом досліджуваного фактора.

Отже, за результатами парного регресійного аналізу виділено три фактори (X_1 , X_4 , X_5), які здійснюють певний вплив на результативний показник – виробництво цукру. Це дало можливість побудувати багатфакторну лінійну динамічну регресійну модель виду:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4t. \quad (3.10)$$

Для перевірки гіпотези про відсутність мультиколінеарності факторів, які буде включено у модель, здійснено побудову кореляційної матриці з використанням Microsoft Excel пакету „Аналіз даних” та інструменту аналізу „Кореляція”. Результати розрахунків табл. 3.3 свідчать про те, що між факторними показниками мультиколінеарність відсутня, оскільки коефіцієнти парної кореляції між ними не перевищують 0,5.

Таблиця 3.3.

Коефіцієнти парної кореляції між показниками

	Y	X1	X4	X5
Y	1			
X1	0,126653626	1		
X4	0,452058951	0,233413256	1	
X5	0,957080946	0,319677046	0,484198434	1

Примітка. Самостійна розробка автора

Отже, лінійна динамічна багатофакторна регресійна модель для вищезазначених показників має вигляд (додаток Ж):

$$Y = -16,004 + 0,014X_1 + 0,109X_4 + 1,083X_5 + 0,001t. \quad (3.11)$$

Коефіцієнти регресії при кожному факторі показують, на скільки одиниць змінюється виробництво цукру при збільшенні його значення на одиницю. Коефіцієнт множинної кореляції (r), який дорівнює 0,978, свідчить про наявність сильного кореляційного прямого зв'язку, а коефіцієнт детермінації (R^2) показує, що результативний показник на 95,6 % залежить від сукупного впливу включених у модель факторів. F-критерій значно перевищує відповідне критичне значення при рівні значимості 0,05 та числі ступенів вільності 4 та 54 ($F_{кр}=2,6$), отже зв'язок між показниками є суттєвим.

Оскільки, як зазначено вище, одним з чинників зростання обсягів виробництва цукру є урожайність цукрових буряків, доцільно побудувати модель залежності

обсягів заготовленої сировини (Y) від урожайності цукрових буряків у відповідному районі (X) (рис. 3.11).

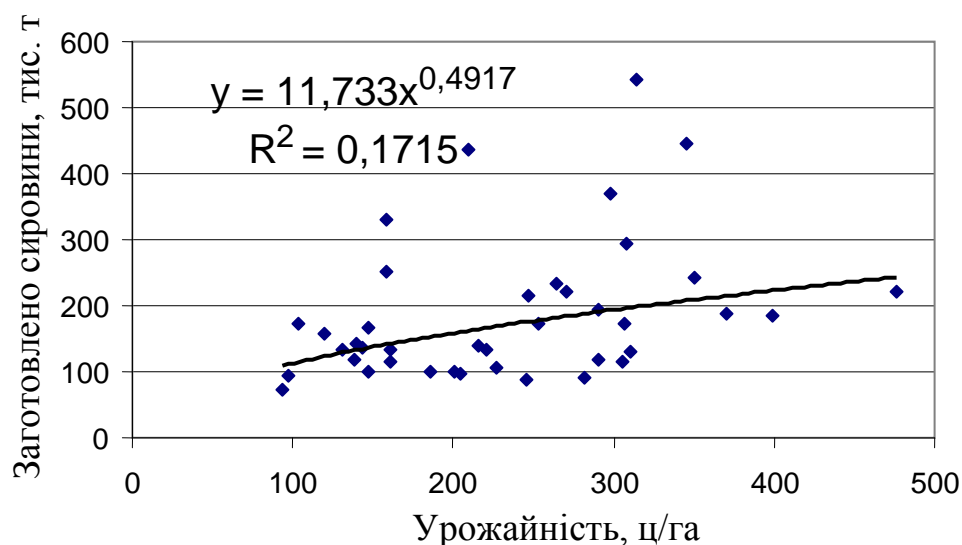

Рис. 3.11. Залежність обсягу заготовленої сировини від урожайності цукрових буряків

Примітка. Самостійна розробка автора

Результати розрахунків свідчать, що із заданого переліку функцій найвищий рівень апроксимації забезпечує степенева модель:

$$Y = 11,733 X^{0,4917} \quad (3.12)$$

Таким чином, при збільшенні урожайності на 1% обсяг заготовленої сировини зростає в середньому на 0,49%. Коефіцієнти кореляції та детермінації показують наявність середнього зв'язку між показниками.

На основі економіко-математичного моделювання нами здійснено прогнозні розрахунки, які подано у табл. 3.4.

Аналіз табл. 3.4 свідчить, що за формулою (3.4) забезпечення збільшення урожайності цукрових буряків на 10 % може збільшити обсяг заготівель сировини на 4,9 %, що відповідно становитиме близько 313,1 тис. т в середньому на один завод порівняно з 251,2 тис. т у 2006 році. Таким чином, якщо середня урожайність

цукрових буряків зросте до 450 ц/га, порівняно з 300 ц/га у 2006 р., тобто темп росту становитиме 150,0 %, обсяг заготовленої сировини за оцінкою зросте на 24,6 % ($50,0 \times 0,4917 = 24,6$), а при збільшенні середньої урожайності до 550 ц/га можна очікувати приросту заготовленої сировини на 41,1 % ($83,3 \times 0,4917 = 41,1$).

Таблиця 3.4.

**Фактичні показники і прогнозні розрахунки обсягів заготівлі
цукросировини та виробництва цукру в інтегрованому бурякоцукровому
виробництві Тернопільської області**

Показники	2007 р.	Прогноз за оптимальним рішенням		Прогнозний показник оптимального рішення в % до фактичних показників 2007 р.	
		2010 р.	2015 р.	2010 р.	2015 р.
Урожайність цукрових буряків, ц/га	300,0	450,0	550,0	150,0	183,3
Обсяги заготівель цукрових буряків, в розрахунку на 1 цукровий завод, тис. т	251,2	313,1	354,4	124,6	141,1
Виробництво цукру, в розрахунку на 1 цукровий завод, тис. т	26,1	34,1	39,3	130,7	150,6
Цукристість цукрових буряків, %	15,7	18,0	19,5	114,6	124,2
Тривалість роботи, в розрахунку на 1 цукровий завод, діб	69	78	87	113,1	126,1
Собівартість 1 ц цукрових буряків, грн.	15,9	13,8	11,3	86,8	71,1

Примітка. Самостійна розробка автора

Отже, у Тернопільській області можна відродити стан бурякоцукрового виробництва і при цьому досягти прогнозних розрахунків, тому що в недалекому минулому область відносилася до областей з більш високою урожайністю цукрових буряків, оскільки вона має розвинене багатогалузеве сільське господарство, а бурякосіянням займаються і до сьогодні 17 районів.

Тернопільська область має достатньо розгалужену мережу залізниць та автомобільних доріг, які використовуються для перевезення цукрових буряків. Всі

цукрові заводи мають під'їзні залізниці широкої колії, а також 24 основних автомобільних дороги. Крім основних доріг і ділянок доріг з твердим покриттям для перевезення буряків використовуються ґрунтові профільовані та поліпшені ґрунтові дороги. Не існує проблем в цукрових заводів і з водопостачанням, оскільки основними водяними артеріями є річки Серет з притоками, Стрипа, Коропець, Золота Липа, Нараївка, Нічлава, Горинь, Іква і Вілія. З півдня область обмежена річкою Дністер, а зі сходу – Збручем з притоками.

Але, відповідно до транспортно-географічних умов, не всі площі бурякосіяння Тернопільської області входять до складу сировинних зон цукрових заводів області:

- частина площ бурякосіяння Зборівського району входить до складу сировинної зони Золочівського цукрового заводу Львівської області;
- частина площ бурякосіяння Гусятинського району входить до складу сировинної зони Сатанівського цукрового заводу Хмельницької області;
- до складу сировинної зони Волочиського цукрового заводу Хмельницької області входить відповідно частина площ бурякосіяння Підволочиського району Тернопільської області. Цей перелік можна продовжувати.

З іншого боку, площі бурякосіяння „прикордонних” районів Хмельницького, Білогірського, Чемеровецького Хмельницької області, входять до складу сировинних зон Зборівського, Кременецького, Ланівецького, Чортківського; площі бурякосіяння Тлумацького району Івано-Франківської області – до Буцацького цукрового заводу; площі бурякосіяння Перемишлянського району Львівської області – до Козівського цукрового заводу; частина площ бурякосіяння Радивилівського, Дубнівського, Млинівського районів Рівненської області – до Кременецького цукрового заводу, а також сусідніх районів Чернівецької області.

Отже, до складу сировинних зон цукрових заводів Тернопільської області входять сировинні зони цукрових заводів суміжних областей, а саме площі бурякосіяння „прикордонних” районів Хмельницької, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької та Рівненської областей, на які впливають транспортно-географічні умови.

Також загальновідомо, що перевезення цукрових буряків на відстань понад 30 км є не вигідним, оскільки різко зростають як транспортні витрати на доставку сировини, так і її втрати.

У зв'язку з нерівномірним завантаженням заводів сировиною з „власних” сировинних зон по плану використання сировини, у 1996-2000 роках здійснювалися перекидки сировини між заводами Тернопільської області, а також на заводи суміжних областей. За останні досліджувані роки цукрові заводи області почали втрачати стабільність сировинних зон. Ситуація, що склалася, негативно впливає на фінансову ситуацію цукрових заводів області, оскільки заінтересованість у стабілізації розвитку сировинних зон дає їм можливість впевнено прогнозувати свою виробничу і фінансову діяльність на маркетинговій основі, здійснювати модернізацію та реконструкцію матеріально-технічної бази.

Розгляд поставлених завдань слід починати з товаровиробника, оскільки вся цукрова сировина є давальницькою. Враховуючи те, що сівбою цукрових буряків займається приватний сектор, який зовсім не обізнаний з технологією виробництва, керівниками цукрових заводів повинні створюватися відповідні служби, які б за допомогою засобів масової інформації доводили до населення необхідну інформацію. Частково вона проводиться в агітаційній формі тільки в переддень збору врожаю, а не протягом весняно-літніх робіт. Ця агітація зводилась до конкуренції за збут сировини. Тому-то і перекидки сировини здійснюються як безпосередньо з полів при заводських зонах автотранспортом, так і по залізниці з при заводських та залізничних приватних бурякопунктів в сезонний період.

Застосування давальницьких взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами значно поглибило кризу всього бурякоцукрового виробництва, оскільки не стимулюється збільшення обсягів виробництва ні цукрових буряків, ні цукру і, таким чином, руйнується створений ринковий механізм. Такі умови змушують сільськогосподарські підприємства здійснювати невластиві їм функції збуту цукру. Отримуючи цукор, бурякосійні господарства використовують його для бартерного обміну з метою придбання палива, запасних частин, добрив, насіння та продають на ринку за зниженими

цінами – рідко нижчими від фактичної його собівартості. Як одні, так і другі залишені на самовиживання (див. підрозділ 2.1.).

Однією з основних проблем сировинного забезпечення вітчизняних переробних підприємств є втрата прямих зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками та цукровими заводами. Посередництво (в принципі позитивний елемент інфраструктури ринку) в період трансформації інтеграційних зв'язків у цукробуряковому підкомплексі України в ринкові умови набуло викривленої суті — звелось до грошових операцій на папері, направлених на відплив коштів із технологічно пов'язаних, безпосередньо суміжних ділянок єдиного ланцюга: вирощування цукрових буряків – переробка цукрових буряків, шляхом „штучного” нашарування між вказаними процесами різних за формою, але однаково „комерційних”, так званих бізнесових суб'єктів.

Таким чином, аналіз економічних відносин бурякосійних господарств і цукрових заводів свідчить, що така нераціональна система поставок цукрових буряків негативно позначається на формуванні сировинних зон, а також на фінансовому стані як перших, так і других: господарства змушені продавати буряки за безцінь, а переробні підприємства купувати цю ж сировину за значно вищою ціною. Адже, у належно сформованій сировинній зоні економічні відносини між партнерами бурякоцукрового виробництва покращуються, вдосконалюються, розширюються, а не руйнуються і зводяться нанівець. У вирішенні даного питання не допомагає і державне регулювання ціноутворення на цукрові буряки — встановлення мінімальної закупівельної ціни.

По-перше, мінімальна ціна на солодкі коренеплоди є не вигідною для тих, хто їх вирощує – занижена відносно потреби для покриття понесених втрат.

По – друге, враховується вона в обмеженому сегменті заготівлі цукрових буряків: не задіюється при давальницькій схемі переробки і може застосовуватися лише на етапі розрахунків з сільгоспвиробниками.

Вважаємо, що при формуванні сировинних зон власники цукрових заводів повинні передбачати наступні моменти:

1. Кожний регіон має орієнтуватися переважно на самозабезпечення кінцевою

продукцією АПК за рахунок, насамперед, власного виробництва, а отже, організації ефективної системи заготівель сировини.

2. Завезення сировини для переробки з інших регіонів доцільне лише в тих випадках, коли спостерігається відчутне недовантаження переробних потужностей власною сировиною.

3. У кожному конкретному випадку досить важливо економічно зважити два питання завезення: що вигідніше ввозити — для переробки сировину чи готову до споживання продукцію (в умовах ринкової конкуренції це питання має досить стійкий характер).

4. Слід брати до уваги існування, і навіть наростання, внутрірегіональної конкуренції щодо джерел одержання продовольства, тобто забезпечення переробки власними виробниками сировини (заготівля для великих спеціалізованих переробних підприємств лімітується обсягами використання сировини для промислової переробки безпосередньо в аграрних підприємствах).

5. Не можна обходити стороною внутрішню специфіку сільського господарства щодо його реальних можливостей реалізації виробленої продукції (вона є досить різноманітна і залежить не лише від природи кожного виду продукції, а й від виробничого напрямку, спеціалізації господарства). Можливості заготівель сільськогосподарської сировини визначаються не тільки потребою аграрного сектора шляхом реалізації продукції сформувані фінансові джерела відтворення, а й значною мірою об'єктивною потребою створення натурально-речових факторів відтворювального процесу. Отже, переробні галузі у сфері заготівель повинні орієнтуватися лише на частину виробленої аграріями сировини, розмір якої визначається в такий спосіб:

$$C_n = ВП - (H_\phi + \Phi_\phi + B_n + O_n + B_i + B_e), \quad (3.13)$$

де C_n — обсяг сировини, яка може бути заготовлена в сільському господарстві; H_ϕ — насінний фонд; Φ_ϕ — фуражний фонд; B_n — внутрігосподарська переробка;

O_n — витрати продукції на оплату праці; B_i — інші внутрігосподарські витрати; B_e — втрати і відходи.

Наявність таких відомостей про реальні можливості заготівель сільськогосподарської продукції можна вважати підставою для опрацювання в межах регіону програми сировинного забезпечення продовольчого комплексу, обов'язковими елементами якої має бути:

- баланс надходження сировини і завантаження потужностей її промислової переробки;

- обсяги переробки сільськогосподарської сировини на конкретні види кінцевої продукції;

- вимоги до якості сировини і відповідності її потужностям переробки;

- обсяги перевезення сировини, проміжної та кінцевої продукції й потреба в транспортних засобах;

- обсяги збереження кожного виду сировини, напівфабрикатів і готової продукції та види і місткість сховищ;

- пропускна здатність і режими роботи торговельної мережі;

- потреба завезення (можливість вивезення) сировини і продовольства.

Отже, вищенаведені розрахунки можуть гарантувати раціональний рух сировини і кінцевої продукції на всіх стадіях, що сприятиме забезпеченню ритмічного постачання сировини підприємствам, а готової продукції населенню впродовж року, а також певному згладжуванню нерівномірності споживання по окремих роках в умовах можливих коливань обсягів сільськогосподарської сировини.

Вивчаючи ситуацію, що склалася при формуванні сировинних зон в інтегрованому бурякоцукровому виробництві Тернопільської області, пропонуємо вдосконалювати систему заготівлі цукрової сировини. Оскільки вона стає одним із реальних ринкових важелів регулювання економічних відносин сільського господарства із переробним сектором. Ці відносини охоплюють широке коло питань, пов'язаних із товарним обігом продукції, головними напрямками якого є:

- централізована заготівля переробними підприємствами сировини

безпосередньо із сільського господарства;

- закупка сільськогосподарської продукції посередницькими організаціями (товарні біржі, торгові доми, брокерсько-дилерські організації);
- обміни сільськогосподарської продукції на матеріально-технічні ресурси шляхом укладання бартерних угод;
- оплата продукцією виробничо-технічних послуг агросервісних структур та виплати натурою грошових зобов'язань фінансово-банківській системі;
- надходження матеріальних цінностей з торгівлі для особистого і виробничого споживання безпосередньо в сільському господарстві;
- споживання в аграрному секторі частини продовольства, одержаного від промислової переробки сировини;
- реалізація продукції підприємствами сільського господарства різним організаціям та установам місцевого значення (громадське харчування, лікувально-санаторні установи, дитячі та дошкільні заклади тощо).

Таке розмаїття потоків цукросировини обумовить виникнення та функціонування прямих і непрямих зв'язків.

За прямими зв'язками цукрові буряки надходять безпосередньо на переробні підприємства через механізм прямих розрахунків, обминаючи посередника (приймальні бурякопункти чи тимчасові бурякоприймальні площадки). Економічна перевага прямих зв'язків полягає в тому, що в такому разі скорочуються витрати обігу та оподаткування, а зв'язки в системі „сільське господарство — переробка — торгівля” набувають тісного взаємовигідного характеру.

Перш ніж характеризувати можливості і наслідки діяльності цукрових заводів, досить важливо з'ясувати, наскільки і як переробне підприємство впливає на ефективність розвитку сировинної бази, повне використання її ресурсів. Таким чином, під сировинною зоною (базою) в даному разі слід розуміти сукупність тих господарств та організацій (а також фізичних осіб), які на умовах взаємовигоди забезпечують переробне підприємство необхідним обсягом цукросировини.

На стан сировинної бази, розмір витрат на переробку цукрових буряків, а разом з тим на обсяги одержання кінцевої продукції, втрати кількості та якості цієї

продукції впливає чимало організаційно-економічних факторів — кількість господарств-постачальників сировини, відстань перевезення, відповідність технологічним вимогам, тривалість періоду між виробництвом сировини та її промисловою переробкою тощо. Можливість синхронізації цих технологічних вимог залежить від того, наскільки переробне підприємство організаційно забезпечує єдність інтересів у кооперуванні зусиль всіх учасників агропромислової інтеграції. Це проявляється в конкретних інтеграційних діях, а саме:

- у відповідності сировинної зони потребам переробних підприємств (за обсягами сировини, строками її постачання, якістю);
- в організаційних формах інтегрованого виробництва (контрактна система, спонтанна заготівля, створення агропромислового формування);
- у способах і методах заготівлі сировини і реалізації кінцевого продукту (прямі зв'язки, центровивіз) та ін.

Вивчивши та проаналізувавши досліджене питання, слід зробити висновок, що збільшення виробництва цукру безпосередньо впливає з формування сировинних зон. Оскільки, і підвищення якості цукрової сировини, і збільшення виробництва цукрових буряків є болючою і важливою проблемою сільськогосподарських підприємств. Однак, на наш погляд, правильне визначення витрат на вирощування та точне здійснення розподілу одержаних прибутків від реалізації цукру призведе до покращення фінансового стану підприємств, оскільки витрати на освоєння і підтримку сучасного технологічного рівня настільки великі, що інколи вигідніше стає імпортувати готову продукцію з-за кордону. А досягнення прогнозних розрахунків та точно визначені оптимальні обсяги виробництва цукру будуть здійснені за умов вигідного формування сировинних зон з переробки цукрових буряків, що також покращиться за рахунок вдосконалення договірних відносин між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва.

3.3. Вдосконалення договірних відносин сільгоспвиробників цукрових буряків і переробних підприємств

Формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві рекомендується починати із вдосконалення договірних відносин між всіма партнерами бурякоцукрового підкомплексу.

Цукрові заводи регіону як товаровиробники мають тактику – необхідність швидкої і своєчасної переробки сировини через обмеженість у часі, неможливість створення запасів незавершеного виробництва і порівняно невелику тривалість виробничого циклу (сезон, доба, зміна). Водночас, навіть у найкоротший виробничий цикл (зміна) переробляти доводиться велику масу цукрових буряків, що супроводжується виходом значних обсягів кінцевої продукції, нагромадженням чималих розмірів відходів, а саме: жому (його вага становить 80-95 % від маси перероблених буряків), меляси, дефекату, жомопресової і дифузійної води, рафінадної патоки. Все це вимагає наявності відповідної інфраструктури – заготівельних пунктів, складських приміщень, утилізаційних цехів, допоміжних підсобних служб та ін.

Кожний цукровий завод Тернопільської області має свою відповідну виробничу потужність, яка справляє вирішальний вплив на багато важливих параметрів його виробничої діяльності. В економічній літературі подається загальне трактування виробничої потужності, тому вважаємо, що під виробничою потужністю цукрових заводів слід розуміти максимально можливий випуск цукру (переробки цукрового буряка) за сезон (добу, зміну) в натуральних показниках за заданого асортименту й якості та раціонального використання техніки, обладнання, виробничої площі.

Вивчаючи методику М. Й. Хорунжого, В. Г. Андрійчука [219, с. 195-196; 4, с. 275], щодо становлення та формування АПК, особливу увагу приділяємо тому, що розвиток цукрових заводів повинен все більшою мірою орієнтуватися на підтримання балансу між потужностями сировинної бази і промислової переробки цукрового буряка з одного боку, та обсягом виробництва кінцевої продукції та

можливостями його реалізації в оптимальні строки – з іншого. Не менш важливим є і те, що саме виробнича потужність цукрових заводів Тернопільської області визначається відповідно до його проектної потужності, представлені добовою переробкою цукрових буряків в тоннах.

При забезпеченні нормального функціонування цукрових заводів досить важливо:

По-перше, досягнення пропорційності і збалансованості обсягів переробки цукрових буряків і виробничих потужностей в розрізі регіону.

По-друге, врахування можливої тривалості зберігання первинної сировини, наявності складських приміщень, оптимальні строки переробки.

По-третє, бути готовими до відповідного розміщення складських місткостей не лише в системі переробки, а й у заготівлях та і в самому сільському господарстві.

Щоб максимальною мірою враховувати ці вимоги, кожний цукровий завод області повинен до початку сезону розрахувати баланс відповідності виробничих потужностей переробці сировинних ресурсів. Основними елементами такого балансу є:

1. Ресурси сировини для одержання кінцевої продукції, в тому числі власного виробництва (тобто одержані за контрактними угодами з сільськогосподарськими підприємствами чи вироблені зусиллями переробного підприємства на орендованих землях) і завезені з інших регіонів.

2. Виробнича потужність підприємства, тобто його здатність переробити певну кількість сировини.

3. Баланс потужностей сировини і переробки, тобто відповідність виробничої потужності переробного підприємства обсягом наявної сировини (нестача, надлишок).

Складання балансу дає підставу розраховувати коефіцієнт забезпеченості переробки сировини (K_{zn}), як відношення обсягів сировинних ресурсів (O_p) до розміру виробничої потужності (B_n) [219, с. 196]:

$$K_{zn} = \frac{O_p}{B_n}, \quad (3.14)$$

Якщо $K_{zn} > 1$, то виникає потреба збільшення виробничої потужності. При $K_{zm} < 1$ переробні підприємства, як правило, розпочинають нормальний виробничий цикл (бо резерв виробничої потужності цукрових заводів вважається звичним явищем).

Дана методика визначення коефіцієнта забезпеченості переробки сировини дасть можливість розширити пошук сировинних зон, що в кінцевому результаті приведе до збільшення використання досліджуваного коефіцієнта, тобто $K_{zn} > 1$.

У разі планування приросту виробничих потужностей потрібно враховувати наявність їх на початок періоду, можливе вибуття протягом періоду, а також введення додаткових потужностей за рахунок реконструкції діючих чи будівництва нових підприємств. Доцільність нового будівництва чи реконструкції діючих переробних підприємств може бути встановлена за принципом мінімальних приведених витрат, тобто на основі такого розрахунку:

$$T_c + C + E_k \times KB + T_{zn} = \min, \quad (3.15)$$

де T_c — транспортні витрати на доставку сировини; C — повні виробничі витрати (без транспортування сировини); KB — капітальні вкладення на будівництво (реконструкцію); E_k — коефіцієнт ефективності капітальних вкладень; T_{zn} — транспортні витрати на перевезення готової продукції.

На думку Андрійчука В. Г., основним показником, що характеризує ступінь використання виробничої потужності є коефіцієнт її використання (K_{en}) [4, с. 279]. Однак він визначається по закінченні виробничого процесу, що ніяк не впливає на формування виробничого сезону, а лише на аналіз техніко-економічних показників у кінці звітної періоду. Для дослідження використання виробничих потужностей цукрових заводів Тернопільської області цей коефіцієнт визначається за формулою:

$$K_{en} = \frac{\Phi_{en}}{H_{en}}, \quad (3.16)$$

де Φ_{en} – фактичний обсяг виробництва цукру; H_{en} – нормативний (плановий) обсяг виробництва цукру.

Крім вищеназваного, необхідно використовувати і такий показник, як маса прибутку на гектар посівних площ цукристих. Вважаємо, що на основі цього цукрові заводи можуть ставити перед собою мету: максимізувати прибуток з розрахунку на одиницю виробничої потужності.

Для подальшого розрахунку завантаженості цукрових заводів слід визначити валову заготівлю цукрових буряків та дослідити склад їхніх сировинних зон (див. під. розділ 3.2). У свою чергу, самі ж взаємовідносини переробних підприємств з приватним сектором, що займається сівбою цукрових буряків, визначаються на даний час у забезпеченні виробничої потужності перших і у вигіднім збуті других, а економічні відносини зовсім не відповідають умовам ринкової економіки.

За 1986 - 1996 рр. значно зросли виробничі потужності на окремих цукрозаводах, зокрема, на Хоростківському - з 3,5 тис. т до 6 тис. т, а ще на п'ятьох заводах добова потужність переробки цукросировини збільшилася в середньому на 0,5 тис. т.

Щорічно не використовуються повністю виробничі потужності цукрових заводів, що впливає на збільшення збитків, погіршуючи і без того важкий їх фінансовий стан. Загальна потужність цукрових заводів у досліджувані роки становить від 30 до 35,4 тис. тонн. Найбільш потужними є Хоростківський, Кременецький, Чортківський цукрові заводи. Заводи в основному працюють ритмічно, без незапланованих зупинок.

Крім того, інтегроване бурякоцукрове виробництво Тернопільської області характеризується ще й високою зношеністю основних засобів виробництва, застаріла не лише техніка й сільськогосподарські машини, а й технологія виробництва (табл. 3.5).

Техніко-економічні показники роботи цукрових заводів Тернопільської області за 2002-2007 рр.

Показники	Роки				2007р у % до 2006р
	2002- 2004	2005	2006	2007	
Посівна площа, тис. га	62,5	56,3	76,2	59,2	77,7
Заготовлено цукрових буряків цукровими заводами, тис. т	1285,5	1460,6	2004,6	1607,5	80,2
Виробництво цукру, тис. т	124,9	183,2	229,8	176,1	76,7
Тривалість роботи цукрових заводів, діб	42	54	69	50	72,5
Проектна середньодобова потужність задіяних заводів, тис. т	35,4	35,4	35,4	35,4	100,0
Коефіцієнт забезпечення сировиною, разів	0,36	0,41	0,57	0,45	-
Коефіцієнт використання виробничих потужностей, %	49,3	58,9	71,2	64,3	-
Маса прибутку на 1 га посівних площ, грн.	2958,3	5580,3	6391,5	7878,4	12,3

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Аналізуючи показники табл. 3.5, слід відмітити, що при зазначених обсягах буряків для переробки існуючі виробничі потужності цукрових заводів забезпечені сировиною на короткий строк. Коефіцієнт забезпеченості сировиною у 2007 р. складає 45 %, знизився до 2006 р. на 12 %, 2006 р. – 57 %, збільшився на 16 % до 2005 р., а по відношенню до 2004 р. на 8 %. Оскільки немає можливості визначити оптимальну тривалість виробництва за критерієм приведених витрат, тому визначаємо за критерієм отримання максимального прибутку від виробництва цукру.

Важливим в аналізі даної таблиці є і те, що забезпеченість цукрових заводів Тернопільської області сировиною за останній рік склала 45 % до їхньої виробничої потужності, яка використовувалась лише у розмірі 64,3 %.

Наступним з основних показників, що впливає на вибір оптимальної тривалості виробництва, є показник виходу цукру, який визначено за фактичними даними декадних виробничо-технічних звітів цукрових заводів за 2002-2007 рр..

У зв'язку з тим, що з 1996 року всі цукрові заводи переробляють сировину на давальницьких умовах, калькуляції виробництва цукру на цукрових заводах не складались, а калькулювались лише витрати на переробку буряків. В розрахунках заготівельна ціна 1 т буряків і оптово-відпускна ціна 1 т цукру прийняті на рівні мінімальних їх величин, що затверджуються кожного поточного року (від 1 вересня по 1 вересня) Постановою Кабінету Міністрів України.

Не менш важливим є питання вибору тривалості цукрового виробництва, яке виникає на різних стадіях планування та проектування в різних за масштабами розрахунках. В поточних річних планах тривалість виробництва визначається виходячи з планових обсягів заготівлі цукрових буряків і наявних виробничих потужностей. З урахуванням цього показника встановлюються усі інші виробничо-технічні і економічні показники поточних планів. В оперативних планах напередодні і на початку виробничого сезону, коли уточнюються обсяги заготівель буряків, очікувана тривалість виробництва визначається з метою встановлення строків початку збирання сировини і її переробки, складання планів перерозподілу сировини між окремими підприємствами і вибору відповідних режимів роботи цукрових заводів, які забезпечують максимальний вихід цукру.

Є ще один аспект. В перспективних планах тривалість виробництва визначається з метою встановлення потреби у виробничих потужностях і капітальних вкладеннях, які забезпечують виробництво планового обсягу цукру при мінімальних витратах. При проектуванні будівництва нових і розширення діючих підприємств тривалість виробництва визначається з метою забезпечення максимальної ефективності капітальних вкладень.

Вибір тривалості виробництва може проводитись за різними критеріями – максимуму виходу цукру, мінімуму собівартості, максимуму прибутку і рентабельності, мінімуму приведених витрат.

Розглядаючи тривалість виробництва як один з факторів підвищення ефективності галузі, її розмір можна вірно визначити тільки за критерієм мінімальних приведених витрат. Оптимальною для перспективного періоду слід рахувати таку тривалість виробництва, при якій досягаються мінімальні сумарні поточні і одноразові витрати, що приведені до одного часу, на виробництво планової кількості цукру.

Оптимальний строк переробки буряків визначають два основні фактори, що діють в протилежних напрямках, фактори – використання основних фондів і використання сировини, а також ряд менш вагомих факторів. До факторів, що діють в напрямку збільшення тривалості виробничого сезону, відносяться:

- погіршення при скороченні тривалості виробничого сезону екстенсивного використання основних фондів підприємств і зниження фондівіддачі, в зв'язку з чим виникає додаткова потреба в виробничих потужностях і капітальних вкладеннях для заданого обсягу виробництва цукру;
- підвищення при скороченні тривалості виробництва сезонності праці і зниження загальної продуктивності праці в галузі;
- підвищення при скороченні тривалості виробництва постійних витрат на одиницю продукції.

До факторів, що протидіють збільшенню тривалості виробничого сезону, відносяться:

- збільшення витрат сировини на одиницю продукції в зв'язку з погіршенням якості сировини, підвищенням витрат цукру і буряків при зберіганні останніх і в процесі їх переробки;
- підвищення питомих капітальних вкладень на одиницю добової потужності і по переробці буряків в зв'язку із збільшенням основних фондів, що пов'язані із зберіганням сировини і забезпеченням випуску цукру високої якості;
- підвищення собівартості однієї тонни перероблених буряків в зв'язку з ростом витрат на їх зберігання та транспортування;

- погіршення інтенсивного використання виробничих потужностей підприємств у зв'язку з пониженням добової продуктивності в результаті погіршення якості і ускладненням умов переробки сировини;
- підвищення питомих витрат палива, допоміжних матеріалів і робочої сили в процесі виробництва в зв'язку з ускладненням умов переробки сировини і пониженням добової продуктивності підприємств.

На вибір оптимальної тривалості виробництва дещо впливає співвідношення цін на сировину та елементи основних фондів і рівень концентрації виробництва.

Враховуючи все вище описане, вважаємо за необхідне здійснити дослідження оцінки ефективності функціонування сукупності цукрових заводів і на їх основі побудуємо моделі залежності тривалості їх роботи в днях від обсягу заготовленої сировини. У багатьох випадках на результативну ознаку впливає не один, а кілька факторів, між якими існують складні взаємозв'язки. На нашу думку дослідження цих факторів дасть змогу оцінити міру впливу на досліджуваний результативний показник кожного із введених у модель факторів при фіксованому положенні на середньому рівні інших факторів. Важливою умовою є відсутність функціонального зв'язку між факторами.

Якщо це завдання розглядати із математичної сторони, то воно зводиться до знаходження аналітичного виразу, котрий якнайкраще відображає зв'язок факторних ознак з результативною, тобто знайти функцію:

$$\hat{Y} = f (X_1, X_2, X_3, \dots, X_n).$$

Наступним важливим кроком є вибір форми зв'язку, аналогічного виразу зв'язку, на підставі чого за наявними факторами визначають результативну ознаку – функцію, яка повинна відображати реальні зв'язки між досліджуваним показником і факторами.

На першому етапі аналізу здійснимо побудову поліноміальної однофакторної моделі виду:

$$Y = a_0 + a_1 X + a_2 X^2 + \dots + a_m X^m. \quad (3.17)$$

У нашому здійсненому дослідженні розрахунковими значеннями результативної ознаки-функції буде Y – тривалість роботи цукрових заводів в днях; факторними ознаками – X_m – обсяг заготовленої цукрової сировини для переробки, тис. тонн; a_0, a_1, a_2 – параметри рівняння, які можна обчислити способом найменших квадратів, розв’язавши систему нормальних рівнянь.

Розрахунки показали, що оптимальною моделлю за критерієм R^2 є поліном третього степеня (кубічна модель). Рівняння зв’язку, яке визначає залежність результативної ознаки від факторних, має вигляд:

$$Y = -5,3099 + 0,7128 X - 0,0026 X^2 + 0,000003 X^3. \quad (3.18)$$

Коефіцієнт кореляції для даної моделі становить 0,496, що свідчить про наявність помітного зв’язку між показниками. Графічну інтерпретацію та рівняння регресії наведено на рис. 3.12.

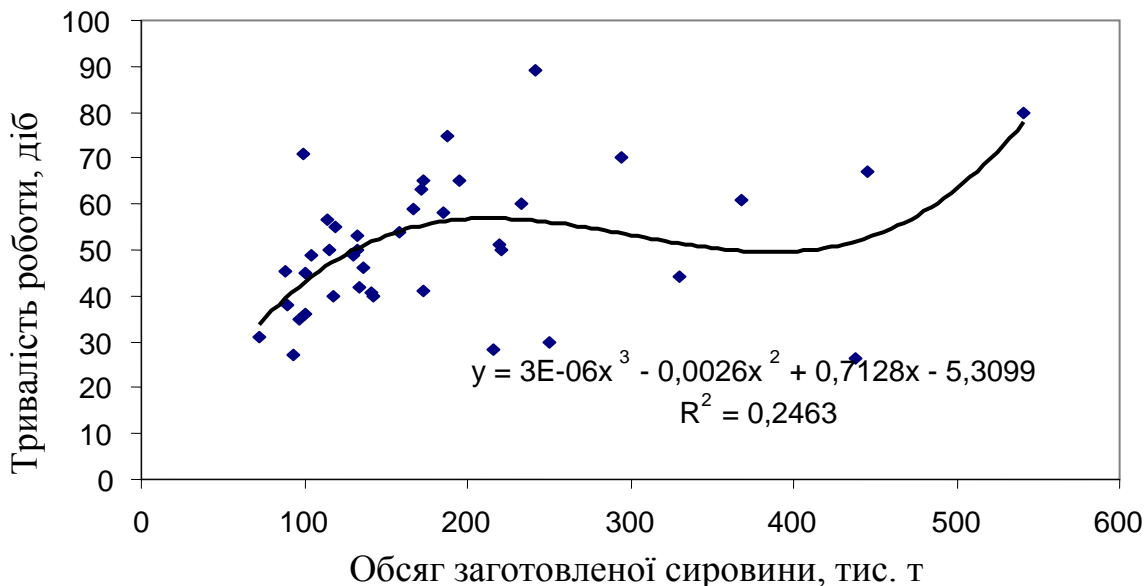

Рис. 3.12. Залежність тривалості роботи цукрових заводів Тернопільської області від обсягів заготовленої сировини

Примітка. Самостійна розробка автора

На другому етапі побудовано двофакторну регресійну динамічну модель виду:

$$Y = a_0 + a_1 X + a_2 t. \quad (3.19)$$

Результати розрахунків оформлені у додатку 3 і свідчать про те, що зв'язок між тривалістю роботи цукрових заводів та обсягом заготовленої сировини можна подати у вигляді моделі:

$$Y = 27,127 + 0,022X + 6,574t. \quad (3.20)$$

На основі проведених розрахунків слід зробити наступні висновки.

1. Параметр a_1 показує, що при збільшенні обсягу заготовленої сировини на 100 тис. т цукрові заводи Тернопільської області в середньому будуть працювати на 2,2 доби більше.
2. Параметр a_2 дає підставу зробити висновок про те, що за рахунок якісних чинників тривалість роботи зростає в середньому на 6,6 днів.
3. Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,693, що свідчить про наявність суттєвого зв'язку між показниками, а значення F-критерію (17,13) значно вище відповідного критичного рівня (3,26 при $p = 0,95$).

Враховуючи той факт, що протягом 2007 р. з районів, де розташовані досліджувані заводи, вивезено за межі області 194 тис. т цукрових буряків, за допомогою формули (3.20) можна оцінити, скільки днів роботи втратили заводи за рахунок цього фактору:

$$B = 0,022 \times 194 = 4,3 \text{ (дн.)}$$

і якими вони будуть у 2010 та 2015 роках (рис. 3.13).

Аналізуючи рис. 3.13 слід відмітити, що прогнозні оціночні розрахунки на основі формули (3.20) показують, що при забезпеченні у 2010 р. середнього обсягу

заготовленої сировини на один завод у розмірі 267,6 тис. т середня тривалість роботи заводів становитиме 80 днів, порівняно з 69,5 днів у 2007 р.

Отже, проведений аналіз дає підставу для висновків про те, що основними чинниками, які можуть забезпечити зростання тривалості роботи цукрових заводів є підвищення урожайності цукрових буряків та скорочення обсягів їх вивезення за межі області. Це відповідно призведе до збільшення обсягів заготовленої сировини.

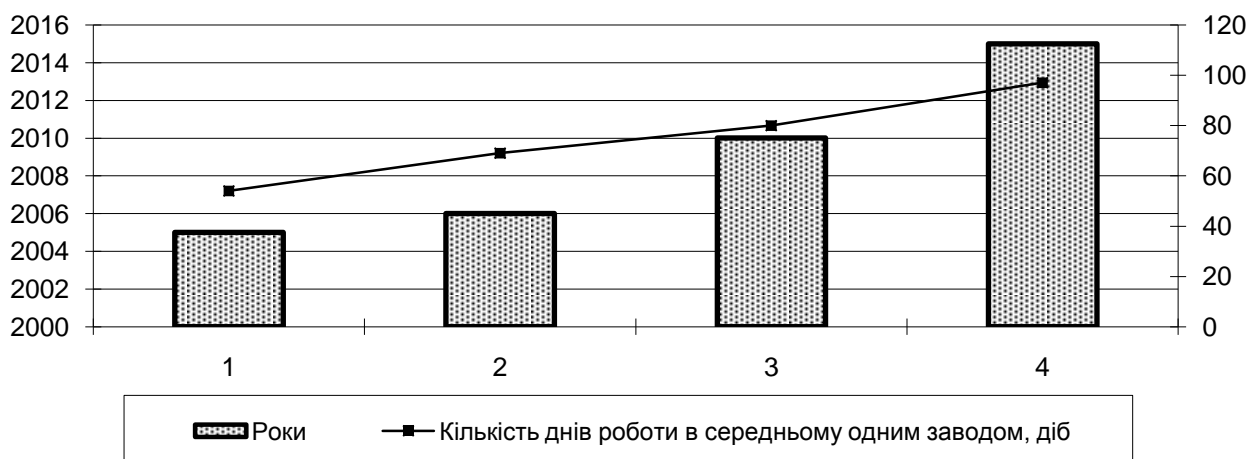

Рис. 3.13. Запропонована перспективна тривалість роботи в середньому одним цукровим заводом Тернопільської області на 2010-2015 рр.

Примітка. Самостійна розробка автора

Впровадження у виробничу діяльність цукрових заводів Тернопільської області вище наведених розрахунків неможливе без формування економічних відносин між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва. Покращення економічного стану галузі, на наш погляд, залежить насамперед від формування договірних відносин.

В умовах ринкової економіки між господарствами укладаються на добровільних засадах контакти (договори) на виробництво і реалізацію продукції із заготівельними, переробними та торгівельними підприємствами й організаціями. На основі контрактів здійснюється робота переробних і обслуговуючих підприємств щодо надання послуг товаровиробникам.

Першим і досить важливим кроком, на нашу думку, є оцінювання обґрунтованості та напруженості договірних зобов'язань. Обґрунтованість можна

пояснити тим, що укладення договорів не відбувалося щодо найвигідніших для цукрових заводів замовлень через конкуренцію. А при оцінюванні напруженості поставок цукрових буряків зважають на фактичне виконання договірних зобов'язань. Коефіцієнт напруженості поставок продукції (Кнап) розраховуємо за допомогою співвідношення обсягу необхідних поставок продукції за укладеними договорами (Пп) чи фактично представленої за аналізований період (Пф) до величини виробничої потужності підприємств (М) [175, с. 129]. Сформований портфель замовлень визначемо із досліджуваних показників (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Аналіз рівномірності розміщення договорів про поставку цукрових буряків цукровим заводам Тернопільської області, 2002-2007 рр.

Роки	Укладено договорів на поставку цукрових буряків, тис. т	Фактичні поставки за договорами, тис. т	Виконання договірних зобов'язань, %	Фактична добова переробка, тис. т	Тривалість сокодобування, діб	Кнап	Квик
2002	1468,5	1134,0	77,2	3544,7	39	1,06	0,82
2003	1562,7	1229,2	78,7	3574,3	36	1,21	0,96
2004	1405,6	1373,9	97,7	3554,1	51	1,07	0,76
2005	1438,2	1426,5	99,2	3629,9	54	1,01	0,73
2006	1541,0	2009,8	116,6	3685,3	69	0,62	1,81
2007	1565,9	1615,3	103,2	3562,2	50	0,88	1,61

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Дані табл. 3.6 свідчать, що сформований портфель замовлень не був узгоджений із виробничими можливостями цукрових заводів області у 2006 – 2007 рр. (перевищення можливостей становить відповідно 0,81 і 0,61). Минулі роки свідчать про зменшення фактичних поставок цукрових буряків за договорами, що формують напруженість договірних відносин, оскільки не були узгоджені з виробничими можливостями переробних підприємств.

Договірні зобов'язання в бурякоцукровому виробництві становлять основу виробничих програм виробників сировини і їх переробників. Контракт містить такі розділи:

1. Визначення сторін.
2. Предмет та мета контракту.
3. Строк дії контракту.
4. Обов'язки сторін.
5. Умови співробітництва.
6. Порядок економічних відносин та взаєморозрахунків.
7. Умови конфіденційності.
8. Гарантії та відповідальність сторін.
9. Форс-мажор (обставини нездоланної дії).
10. Порядок та місце розгляду спірних питань і претензій, арбітраж, санкції, відшкодування збитків.
11. Припинення дії контракту.

Договір може доповнюватися додатками, в яких відображено окремі положення. В кінці договору поміщають банківські реквізити та юридичні адреси сторін.

Саме відношення між фактично одержаних цукрових буряків по договорах і запланована кількість цукрових буряків по укладанню договорів дасть можливість визначити наскільки позитивними та негативними є відносини між партнерами бурякоцукрового підкомплексу (табл. 3.7).

Аналіз показників табл. 3.7 свідчить, що умови договорів порушуються з року в рік. Причому, переробні підприємства зазнають втрат, простоюють, а продукція переробки має певний відсоток дигестії, що негативно позначається на цукристості та якості цукру.

Важливим інструментом погодження інтересів партнерів комплексу могла б бути міжгалузєва угода. У зарубіжній практиці її аналогами є особливі договори: договір між загальною конфедерацією буряководів і національним об'єднанням та генеральним товариством виробників цукру Бельгії.

Аналогічні договори є у Німеччині та інших розвинутих країнах-виробниках цукру.

Аналіз виконання договірних зобов'язань про поставку цукрових буряків на цукрові заводи Тернопільської області, 2002-2007 рр.

Цукрові заводи	Законтраковано цукрових буряків, тис. т				Фактично одержано цукристих, тис. т				Недопоставка товарної продукції, млн. грн.				Виконання договірних зобов'язань, %			
	2002 2005 рр.	2006р.	2007 р.	2007р. у % до 2002р.	2002 2005 рр.	2006р.	2007р.	2007р. у % до 2002р.	2002 2005 рр.	2006 р.	2007 р.	2007р. у % до 2002р.	2002 2005 рр.	2006 р	2007 р.	2007р. +,-)до 2002р.
ТОВ „Борщів”	126,6	153,7	37,9	67,1	99,9	132,2	56,3	84,1	0,5	0,9	0,1	200,1	79,6	86,1	64,5	-11,1
ТОВ „Бучач”	121,1	77,0	13,8	53,2	107,4	187,3	51,4	88,7	0,7	1,3	0,3	217,3	89,5	243,2	73,8	-13,6
ТОВ „Збараж”	183,6	71,6	160,2	152,2	162,5	195,1	182,7	103,2	1,1	1,3	0,1	118,8	89,1	272,5	98,7	-14,7
ТОВ „Козова”	174,5	200,0	184,2	63,1	168,1	241,2	140,5	62,9	1,1	1,6	1,8	146,4	97,2	120,6	57,8	-31,7
ТОВ „Ланівці	128,6	155,0	141,3	84,7	118,3	185,1	150,4	91,3	0,8	1,3	0,3	163,2	92,5	119,4	67,2	-18,1
ТОВ „Хорост- ків”	216,1	260,2	196,1	77,2	200,8	294,6	196,1	101,3	1,0	2,3	1,0	329,7	92,9	113,2	107,1	31,2
ЗАТ „Креме- нець	125,4	176,8	252,7	140,4	128,2	233,1	254,4	151,4	0,7	1,5	1,0	250,9	119,7	131,8	128,7	38,0
ВАТ „Чортків	349,8	446,7	579,7	149,8	377,7	541,2	583,7	164,7	2,4	2,9	0,3	121,0	106,9	121,2	118,1	29,5
Разом	1421,8	1541,0	1565,9	98,5	1363,4	2009,8	1615,3	105,9	8,3	13,1	4,9	193,4	x	x	x	x

Примітка. Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Тернопільській області за відповідні роки

Договір являється гарантом, що охоплюють всі аспекти взаємовідносин між партнерами комплексу. А саме, в угоді має бути зафіксовано принципове положення про те, що погодження інтересів цукрових заводів, бурякосійних господарств, держави і споживачів здійснюється економічними методами і насамперед за допомогою механізмів квотування, гарантування збуту і цін.

Наступним складовим елементом економічного механізму є система збуту і реалізації виробленої продукції. У відповідності з чинним законодавством, аграрні та переробні підприємства АПК, тобто ті, які прямо працюють на продовольче забезпечення, є власниками виробленої продукції, а тому самі повинні вирішувати, де і на яких умовах її реалізовувати. Вибір каналів реалізації також досить широкий: продаж за державним чи регіональним контрактом, реалізація за оптовими, форвардними і ф'ючерсними угодами на аукціонах через біржі, торговельні дома; закупівля переробними підприємствами та організаціями громадського харчування; реалізація на давальницьких умовах; застава на зберігання та ін.

За сучасних умов не всі ці форми справляють однаково позитивний вплив на аграрні підприємства. Монополізм переробників дає їм право безапеляційно диктувати свої умови, які в більшості випадків різко розходяться з інтересами сільського господарства.

Взаємовідносини цукрових заводів і виробників цукросировини здійснюються через закупівлю буряків, реалізацію насіння цукрових буряків, цукру, перерозподіл жому і меляси. Розширення і вдосконалення економічних відносин між всіма партнерами бурякоцукрового виробництва сприяють підвищенню його економічної ефективності. Юридично інтеграційні зв'язки підтверджуються договорами, які дозволяють сформувати стійку сировинну зону біля заводів і гарантувати забезпечення їх сировиною.

Роль договору проявляється передусім у тому, що завдяки йому вдається не на словах і не на папері, а на ділі, в реальному економічному житті збалансувати інтереси і потреби на всіх рівнях функціонування АПК. Не менш важливим є те, що саме обсяг цукрової продукції є тим відповідним моментом, з якого починається планування виробництва і під що підводиться реальна матеріально-технічна і

фінансова база (завдяки авансуванню). Ще одна перевага замовлення полягає в тому, що між підприємствами АПК складається система прямих зв'язків, що гарантує ефективний рух ресурсів і продукції.

Нарешті, в розрізі конкретних видів кінцевої продукції АПК слід розцінювати як реальну передумову формування відповідної продуктової системи, в якій забезпечується збалансованість обсягів виробництва та необхідних для цього ресурсів, а значить, створюються передумови запровадження міжгалузевого менеджменту. Для цього потрібно, щоб:

по-перше, гарантування виконання договірних зобов'язань (як і виробник продукції, сировини);

по-друге, обидві сторони несли повну відповідальність (фінансову) за дотримання зобов'язань контрактної угоди.

Отже, для успішного функціонування цукрових заводів регіону найбільш принциповим і вирішальним є питання збалансованості сировинних ресурсів і виробничих потужностей, їх переробки та зберігання як на мікро-, так і на макрорівні. Саме неузгодженість в обсягах сировинних ресурсів і розмірах виробничої потужності призводить до порушення ритму роботи, надмірного продовження чи непродуманого скорочення тривалості виробничого періоду, недовикористання виробничих потужностей, нераціональних перевезень сировини і продукції.

Слід зауважити, що економічне пожвавлення в інтегрованому бурякоцукровому виробництві відбувається за рахунок ефективного використання приватного ресурсного потенціалу із залученням на принципах взаємної вигоди власного та іноземного капіталів і впровадження ресурсозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій. Розширення ринкового простору і економічних відносин - вагомий засіб виходу з кризи й прискорення економічного розвитку бурякоцукрового виробництва не тільки в Тернопільській області, а й в цілому по Україні.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 3

1. Формувати економічні відносини в інтегрованому бурякоцукровому виробництві необхідно з розвитку виробничих і економічних зв'язків між сільським господарством і підприємствами АПК. У процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господарств не може самостійно забезпечити умови власного відтворення і все більшою мірою залежить від переробної галузі.

У функціонуючій нині цукровій галузі частково досягається реальне поєднання сільського господарства і переробних підприємств. В результаті цього виробництво цукрових буряків, їх транспортування, переробка і реалізація перетворюється на єдиний виробничий процес – виробництво і реалізація кінцевої продукції. Але такі економічні відносини діють в деякій мірі лише у трьох цукрових заводах області (з найвищою виробничою потужністю).

Для виходу бурякоцукрового виробництва з економічної кризи буде правильним проведення прогностичного дослідження, на основі явних економічних показників.

2. Для визначення оптимальних обсягів виробництва цукру цукровими заводами області було здійснено аналіз залежності обсягів виробництва цукру від п'ятих факторів. В процесі дослідження встановлено, що три фактори (обсяг переробленої сировини, цукристість і врожайність) мають вагомий вплив на виробництво цукру. За допомогою багатфакторної лінійної динамічної регресійної моделі виявлено наявність сильного кореляційного прямого зв'язку ($r^2 = 0,956$, $r = 0,978$) та встановлено, що при збільшенні урожайності на 1 % обсяг заготовленої сировини зростає в середньому на 0,49 %.

3. Встановлено, що при збільшенні обсягу заготовленої сировини на 100 тис. т, цукрові заводи Тернопільської області в середньому будуть працювати на 2,2 доби більше. За рахунок якісних чинників тривалість роботи зростає в середньому на 6,6 діб.

4. Бурякоцукрове виробництво Тернопільської області характеризується високою зношеністю основних засобів виробництва, застарілою технікою й

технологією. Коефіцієнт використання виробничих потужностей у 2002-2004рр. складав 49,3 %, у 2005р. – 58,9 %, у 2006р. – 71,2 %, 2007 р. – 64,3 %. Коефіцієнт забезпечення сировиною становить лише у 2006р. 57 %, що вдвічі менше від виробничої потужності цукрових заводів.

5. Вивчення питання договірних відносин між партнерами бурякоцукрового виробництва показало, що умови договору порушуються з року в рік. При цьому цукрові заводи зазнають втрат, простоюють, а продукція переробки має певний відсоток дигестія, що негативно позначається на цукристості та якості цукру.

За сучасних умов не всі канали реалізації справляють позитивний вплив на сільське господарство та переробні підприємства. Тому важливо було б підняти значення і роль реалізації продукції в державні ресурси за державними контрактами. При цьому повинні виконуватись умови двох сторін: обсяги реалізації мають відповідати мінімальним потребам, ціни мають бути визначені заздалегідь, під контракт держава повинна видавати певний аванс. Виконання цих умов має бути обов'язковим для обох сторін. Цукрова продукція, що перевищує розмір державного контракту, може реалізуватися по будь-яких інших каналах.

6. Відродження бурякоцукрового виробництва Тернопільської області доцільно розпочинати з відновлення міжгалузевих формувань на засадах взаємної вигоди. На цій основі рекомендується передбачити формування регіональних асоціацій, здатних забезпечити паритетні умови функціонування аграрних, переробних, сервісних і торгових підприємств, а також фінансово-банківських установ. Саме цукрові заводи мають задавати тон аграрному сектору щодо обсягів виробництва цукросировини з урахуванням реальних потужностей переробки, наявності платоспроможного попиту та дійсних потреб цукру на внутрішньому ринку і для експорту.

Основні результати даного розділу опубліковані у власних наукових працях [77; 80; 84; 87].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення проблеми щодо формування економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві. Основні результати дослідження дають підстави для таких висновків, що забезпечать реалізацію поставлених завдань:

1. Наукове узагальнення сутності економічних відносин в інтегрованому бурякоцукровому виробництві на даному етапі соціально-економічного розвитку вимагає розробки принципово нового організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості аграрних і переробних підприємств, у центрі якого повинен виступати інтерес виробника, споживача та держави.

2. Запропоновано новий підхід до вдосконалення економічних відносин в бурякоцукровому виробництві шляхом поєднань виробничо-технологічного й організаційно-економічного виробництва сировини та її промислової переробки. Об'єднання зусиль розрізаних, самостійно функціонуючих підприємств та організацій аграрного, промислового, інфраструктурного секторів економіки, що спрямовані на створення єдиної цілісної виробничої, економічної та управлінської систем, забезпечують ефективне використання природного, трудового, виробничого, інвестиційного потенціалів суб'єктів господарювання.

3. На сучасному етапі формування раціональної системи економічних відносин, спроможної до кризової резистентності, виявлено факторний вплив мікро- і макросередовища. Врахування їхньої дії та адекватне реагування на них забезпечить гнучке пристосування товаровиробників до мінливих ринкових умов та використання їх фінансових можливостей, щодо забезпечення розширеного відтворення у всіх учасників інтегрованого бурякоцукрового виробництва.

4. Оцінка показників господарської діяльності інтегрованого бурякоцукрового виробництва свідчить про відсутність динамізму та стійкості, зростання залежності від зовнішніх джерел фінансування. Наслідком цього виступає необхідність у доповненні елементами державного регулювання питань щодо подолання

диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, старіння матеріально-технічної бази, недостатність інвестиційного забезпечення, інноваційного оновлення техніко-технологічного потенціалу галузі тощо. На основі цього запропоновано модель нових економічних відносин, стійких до кризової резистентності, яка повинна ґрунтуватися на раціональному поєднанні ринкового саморегулювання та державного регулювання ринку цукру, що сприятиме повному задоволенню потреб споживачів у власній продукції, інтересів суб'єктів ринку та реалізації соціальних та екологічних проблем щодо забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств регіону.

5. Основними заходами збільшення обсягів виробництва цукру, подальшого стабільного розвитку та підвищення ефективності цукрової галузі є виробництво якісної і в достатніх обсягах цукросировини для повного завантаження виробничих потужностей, проведенні модернізації та реконструкції наявних виробничих потужностей. Низький їх рівень (2003- 2005 рр. складав 54,1 %, 2006 р. – 71,2 %, 2007 р. – 64,3 %) зумовлений різними причинами (зменшення обсягів вирощених і реалізованих цукрових буряків). На обсяги виробництва цукру суттєво впливає коефіцієнт забезпечення сировиною (у 2007 р. становив 45 %, тобто половину можливостей виробничих потужностей) цукрових заводів. На основі цього запропоновано вдосконалити технологічний процес з метою підвищення коефіцієнта вилучення цукру, оптимізувати витрати фінансових і трудових ресурсів, підвищити урожайність цукрових буряків, розширити зони бурякосіяння.

6. Обґрунтовано методичні підходи до розрахунку оптимальних обсягів виробництва цукру, що враховують оцінку техніко-економічних показників та відображають можливість відродження бурякоцукрового виробництва у вигідно сформованих сировинних зонах регіону та віднесення його до областей з більш високою урожайністю.

7. При формуванні стратегії розвитку економічних відносин запропоновано прогнозу модель розрахунку оцінки ефективності функціонування сукупності цукрових заводів у заздалегідь сформованих сировинних зонах, що відображає потенційні можливості підприємства щодо використання всіх виробничих ресурсів і

отримання позитивного економічного ефекту. Отримані варіанти моделі дають змогу встановити інтервали значень обсягів заготівлі цукрових буряків, обсягів виробництва цукру, цукристості коренів та собівартості 1 т цукру.

Вихідними умовами проведених прогнозних розрахунків стала необхідність забезпечення виробників цукросировини більш концентрованими обсягами виробництва цукрових буряків, а переробних підприємств – підвищення коефіцієнтів: забезпечення сировиною; використання виробничих потужностей.

8. Запропоновано методичні підходи щодо вдосконалення договірних відносин шляхом укладання угод між всіма партнерами інтегрованого бурякоцукрового виробництва, що дають змогу здійснити розрахунок коефіцієнтів обґрунтованості, напруженості договірних зобов'язань та їх виконання, які вплинуть на збалансованість сировинних ресурсів, їх переробки та зберігання.

9. Для усунення міжгалузевих суперечностей між господарськими суб'єктами бурякоцукрового виробництва запропоновано, організаційну структуру регіональної міжгалузевої асоціації цукровиків області, яка дозволить здійснити поєднання економічних інтересів всіх партнерів бурякоцукрового виробництва з метою досягнення стратегічної цілі розвитку при оптимальних матеріальних і трудових витратах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку : [інформ.-аналіт. зб. (випуск 6)/ за ред. Саблук П. Т.]. – К. : ІАЕ, 2003. – 764 с.
2. Аналитическое агентство „Agriculture”, 2006. – Режим доступу: <http://www.agriagence.com.ua>.
3. Андрійчук В. Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. - 2004. - № 3. – С. 29-35.
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник / Андрійчук В. Г.– [2-е вид.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
5. Артеменко В. Б. Моделювання і прогнозування економічних рядів динаміки: навч. посібник / Артеменко В. Б. – Львів : Львівська комерційна академія, 2003. – 228 с.
6. Баглей Р. Р. Підвищення ефективного використання виробничих ресурсів у цукровій промисловості / Баглей Р. Р. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 36 с.
7. Баглей Р. Р. Чинники підвищення ефективності цукрового виробництва / Баглей Р. Р. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 22 с.
8. Березовська Ю. Вітчизняний ринок цукру, схоже, на порозі кризи // Контакти, - № 23 від 06.06.2005.
9. Бернштейн Б. Л. Формування аграрного ринку / Б. Л. Бернштейн, О. П. Комарніцька // Економіка АПК. – 2006. - № 2. – С. 96-103.
10. Блауг М. Несложный урок экономической методологии / Блауг М. // THESIS. - 1994. – Вып.4. – С. 48-56.
11. Бобаев Б. Д. Методика экономических исследований : учебное пособие / Бобаев Б. Д. – Иваново, 1986. – 84 с.
12. Богатиренко О. С. Формування ринкового механізму цукрової промисловості / Богатиренко О. С. – К., 1994. – 250 с.

13. Богатиренко О. С. Ринок цукру. Проекти законодавчих та нормативних актів / Богатиренко О. С. – К., 1993. – 63 с.
14. Бойко В. І. Соціально-економічний стан аграрного сектора / Бойко В. І., Лазня В. В., Лісецький А. С. // Ринок продовольства. – К. : ІАЕ, 1996. – С. 5-29.
15. Бондар В.С. Бурякоцукрова галузь у 2006 році. Проблема вибору / В. С. Бондар // Цукрові буряки. – 2007. - № 1. – С. 4-5.
16. Бондар В.С. Світові тенденції, роль і місце України у виробництві цукру та шляхи виходу з кризи / В. С Бондар. // Цукрові буряки. – 1999. - № 1. – С. 9-10.
17. Бондар В. С. Суперечливості механізму регулювання виробництва і реалізації цукру / В. С. Бондар // Економіка України. - 1999. - № 6. – С. 26-30.
18. Бондар В. С. Ринок цукру в Україні в контексті функціонування світових цукрових ринків / В. С. Бондар, А. Задворний // Економіка України. – 2002. - № 7. – С. 61- 65.
19. Бондар В.С. Україна, як потенційний експортер білого цукру / В. С. Бондар // Цукрові буряки. – 2006. - № 2. – С. 4-19.
20. Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. Ч.1 / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. – К. : НТУУ „КПІ”, 2006. – 125 с.
21. Борисюк П. Г. Невідкладні питання діяльності цукрової промисловості України/ П. Г. Борисюк // Цукор України. - 2004. - № 1-2. — С. 2-4.
22. Боровиков В.П. Statistica – Статистический анализ и обработка данных в среде Windows / Боровиков В. П., Боровиков И. П. - М. : ИИД „Филин”, 1998. – 608 с.
23. Валінкевич Н.В. Удосконалення управління розвитком цукробурякового виробництва / Н. В. Валінкевич // Економіка АПК. – 2000. - № 12. – С. 17-22.
24. Варченко О.М. Механізм регулювання ринку цукру в країнах ЄС / О.М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2006. - № 6. - С. 70-75.
25. Варченко О. М. Ринок цукру в Україні: оптимальне поєднання ринкового та державного регулювання / Варченко О. М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 315 с.
26. Варченко О.М. Споживчий попит на цукор в аграрному маркетинзі / О.М. Варченко // Вісник аграрної науки. - 2002, - С. 71-72.

27. Варченко О.М. Удосконалення організаційно-економічного механізму в розвитку бурякоцукрового підкомплексу на інтеграційній основі / О.М. Варченко // Науковий вісник . – К.: НАУ. – 2007. – Вип.110. – Ч.2. - С. 205-211.
28. Видяпина В. И. Экономическая теория (политэкономия). Учебник / Видяпина В. И., Журавлевой Г. П. - М.: ИНФРА-М. - 1997
29. Волостнов Н. Методологические основы анализа эффективности государственных предприятий / Н. Волостнов // Экономист. - 2002. - №5. - С. 55-59.
30. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема / Власов В. І. - К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 506 с.
31. Волокова О. И. Экономика предприятия / Волокова О. И. – М. : ИНФРА, 2000. – 520 с.
32. Гаврилишин О. Основні елементи теорії ринкової системи / Гаврилишин О. – К. : Наукова думка, 1992. – 128 с.
33. Гайдучький П. І. Аграрна реформа в Україні / Гайдучький П. І., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О. ; за ред. П. І. Гайдучького. - К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
34. Галушко В.П. Точка безбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків / В. П. Галушко // Економіка АПК. – 2006. - № 10. – С. 3-7.
35. Геєць В. М. Перехідна економіка: Підручник / Геєць В. М., Панченко Є. Г., Лібанова Е. М. та ін. – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.
36. Герасименко В. Современная рыночная экономика и общественные блага / В. Герасименко // Российский Экономический журнал. – 1999. - № 9-10. – С. 84-90.
37. Герасименко В. Методические основы маркетинга на перерабатывающем предприятии / В. Герасименко // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. - № 8 – С. 35-36.
38. Герасименко В. Проблеми відродження продуктивності сільськогосподарських земель в Україні / В. Герасименко // Економіка АПК. - 2003. - №9.- С. 37-41.
39. Гиляровской А. Экономический анализ / Гиляровской А. – М. : ЮНИТИ, 2002

40. Гладич Б. Б. Аграрний ринок / Гладич Б. Б. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. - 254 с.
41. Глеваський І. В. Буряківництво : навч. посібник / Глеваський І. В. – К. : Вища школа, 1991. – 320 с.
42. Гродецька В. Що посієш, те й пожнеш // Тернопільські новини, 2007. - № 59, від 26 квітня.
43. Гриненко І. П. Розвиток інтеграційних відносин у цукробуряковому підкомплексі / І. П. Гриненко // Економіка АПК. – 2001. - №10. – С. 51-55.
44. Грицак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства : навчальний посібник / М.Г. Грицака та ін. – К. : КНЕУ, 2001. – 228 с.
45. Грицак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства. Навчально-методичний посібник / Грицак М. Г., Гребешкова О. М. – Київ : КНЕУ, 2001. – 103 с.
46. Гукасьян Г. М. Экономическая теория: Микроэкономика. Макроэкономика. Практикумы / Гукасьян Г. М. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 400 с.
47. Гукасьян Г. М. Экономическая теория: проблемы «новой экономики» : учебное пособие. – [2-е изд]. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 191 с.
48. Гунський Б. В. Аграрний ринок / Гунський Б. В. – Київ : Нора - прінт, 1998. – 184 с.
49. Гутник В. Германия: дорога к подъему / В. Гутник // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 8. - С. 93-97.
50. Дадашев Б. А. Ціноутворення і ціни на продукцію сільського господарства в сучасних умовах / Б. А. Дадашев // Економіка АПК. – 2003. - № 7. - С. 124-128.
51. Даньков В. Я. Цукрові буряки : довідник / В. Я. Даньков, А. Г. Мацебера. – Ужгород : Карпати, 1988. – 244 с.
52. Денисенко М. Б. Економіка підприємства: пошук шляхів розвитку / Денисенко М. Б. – Київ : МНУП, 2002. – 80 с.
53. Довганчин Г. В. Економічні відносини в інтегрованих системах виробництва і переробки сільськогосподарської продукції / Донганчин Г.В. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 61 с.

54. Дослідження ринку цукру. – 2006. – Режим доступу :
<http://www.agroperspectiva.com.ua/>.
55. Дрейпер Н. Прикладной регрессионный анализ / Дрейпер Н., Смит Г. – М. :
Финансы и статистика, 1986. – 366 с.
56. Друзик Я. С. Мировая экономика / Друзик Я. С. – Минск : ФУАИнформ, 2002. –
528 с.
57. Дудар Т. Г. Методологія дослідження бурякоцукрового підкомплексу АПК /
Т. Г. Дудар, О. В. Зигрій // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Серія:
Економіка. - 2005. - № 19. - С. 203-209.
58. Дудар Т. Г. Розвиток бурякоцукрового підкомплексу на інноваційній основі /
Т. Г. Дудар, О. В. Зигрій // Інноваційна економіка / За ред. д.е.н., проф.
А.М. Стельмашука. – Випуск 1(13). – Тернопіль : Добрі справи, 2007. – С. 129-
135.
59. Дусановський С. Л. Агропромисловий комплекс України на шляху
реформування / Дусановський С. Л., Дусановська М. П., Бобчук І. П. –
Тернопіль: Мандрівець, 2000. – 40 с.
60. Дусановський С. Л. Економіка підприємств АПК: Навчальний посібник для
ВУЗів / Дусановського С. Л., Пархомця М. К. – Тернопіль : Економічна думка,
2005. – 249 с.
61. Дусановський С. Л. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах /
Дусановський С. Л., Білан Є. Н. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 110 с.
62. Економіка зарубіжних країн. – К. : Укр. ІНТЕІ. – 2002. – 61 с.
63. Економіка і організація аграрного сервісу / П. О. Мосіюк, О. В. Кристальний,
В. А. Сердюк та ін.; За ред. П. О. Мосіюка. – К. : ІАЕУААН, 2001. – 501с.
64. Економіка підприємств. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
65. Економіки: проблеми теорії та практики : [зб.наук.праць / наук. ред.], вип. 168. –
Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – 240 с.
66. Економічна енциклопедія : в 3-х т. / [редкол. : ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та
ін.]. - К. : Видавничий центр „Академія”, 2000, -
Т. 1. – 2000. - 864 с.

Т. 2. – 2001. - 848 с.

Т.3. – 2003. - 952 с.

67. Економічне і соціальне становище Тернопільської області за 2006 рік. - Т. : Обласне статистичне управління. – 2007. – 188 с.
68. Європа – 2000: Щорічний огляд : [збірник статей]. – Т. : ТАНГ, 2001. - Ч.1 : Економіка країн – членів європейського союзу. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посібник / Єріна А. М. – К. : КНЕУ, 2001.- 170 с.
69. Задворний А. С. Формування механізму взаємодії внутрішнього і зовнішнього ринків цукру України / А. С. Задворний // Економіка АПК. – 1999. - № 12. – С. 47.
70. Заец А. С. Рынок сахара: проблемы теории и практики / Заец А. С. – К. : Наукова думка, 1998. – 316 с.
71. Заец А. С. Сахарная промышленность в Украине: становление, развитие, реструктуризация / Заец А. С. – К. : Наукова думка, 2001. – 327 с.
72. Заець О. С. Ринок цукру в Україні: проблеми створення, функціонування та розвитку / Заець О. С. – Київ, Наукова думка. – 1999. – 385 с.
73. Закон України „Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” від 17.06.1999р. № 758 – XIV // Відомості Верховної Ради України, 1999. - № 32. – С. 268.
74. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Урядовий кур’єр. – 1998. – № 135-136.
75. Закон України „Про фіксований сільськогосподарський податок” // Урядовий кур’єр. – 1999. – № 18.
76. Зелінський А. А. Ефективність буряківництва в умовах інтенсифікації / Зелінський А. А., Павлюченко Л. С., Парубок О. Н. – К. : Урожай, 1989. – 104 с.
77. Зигрій О.В. Аналіз виконання договорів про поставку цукрових буряків сільгоспвиробниками цукровим заводам // Збірник тез доповідей Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених „Економічний і

соціального розвитку України в ХХІ ст.”. Частина 1. - Тернопіль: Економічна думка. - 2007. - С. 237-239.

78. Зигрій О. В. Аналіз використання можливостей експорту цукру українськими виробниками / О. В. Зигрій // Вісник Тернопільського державного економічного університету / За ред. д.е.н., проф. А.Ф. Мельник. – Випуск 2. – Тернопіль: Економічна думка. – 2006. - С. 153-160.
79. Зигрій О. В. Вплив євроінтеграційних процесів на цукрове виробництво в Україні / О. В. Зигрій // Міжнародн. научн.-практ. конф., 30 листопада 2006 р. Т. 2. (Економічні науки). – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – С. 15-17.
80. Зигрій О. В. Організаційно-економічні засади формування інтегрованого бурякоцукрового виробництва на інноваційній основі / О. В. Зигрій // Наука молода. – Т. : Економічна думка. – 2007. - Випуск 7. – С. 14-17.
81. Зигрій О. В. Основи державного регулювання ринку цукру в Україні / О. В. Зигрій // Всеукр. наук. – практич. конф., 23 листопада 2006 р., тези допов. – Тернопіль : Терно-граф, 2006. - С. 264-266.
82. Зигрій О. В. Перспективи експорту цукру українським товаровиробником / О. В. Зигрій // Міжнародн. наук.-практ. конф., 23-24 лютого 2006 р. : тези допов. Ч.1. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. - С. 60-62.
83. Зигрій О. В. Проблеми формування економічних взаємовідносин сільськогосподарських підприємств на зовнішньому ринку / О. В. Зигрій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка, 2002. - № 13. – С. 117-119.
84. Зигрій О. В. Проблеми сировинного забезпечення бурякоцукрового виробництва регіону / О. В. Зигрій // П'ята ювілейна Міжнародн. наук.-практ. конф., 21-23 лютого 2008 р. : тези допов. Частина 1. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. - С. 189-192.
85. Зигрій О. В. Теоретичні основи формування економічних відносин в умовах ринку / О. В. Зигрій // Наукові записки Тернопільського національного

- педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка, 2005. - № 18. - С. 18-22.
86. Зигрій О. В. Фінансування підприємств АПК: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення / О. В. Зигрій // Збірник наукових праць: Випуск 13 / відповідальний за випуск проф. С.І. Шкарабан. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. - С. 135-139.
87. Зигрій О. В. Бурякоцукровий підкомплекс Тернопільщини в умовах ринкової трансформації економіки України: проблеми та шляхи стабілізації / О. В. Зигрій // „Економіка України на поч. ХХІ ст.” : матеріали науково-практичної конференції Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського державного економічного університету. – Чортків : Поліграфіст, 2005. – С. 86 - 90.
88. Зигрій О. В. Регіональні проблеми розвитку буряківництва / О. В. Зигрій, В. Г. Кирич // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Економіка, 2004. - №16. – С. 214 – 217.
89. Иванченко В. К. К новой парадигме государственного регулирования и планологии / В. К. Иванченко // Вопросы экономики. – 1993. – С. 72-79.
90. Імас Є. В. Відновлення державної підтримки розвитку цукробурякового виробництва в Україні / Імас Є. В. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 48 с.
91. Імас Є. В. Економічні проблеми цукробурякового виробництва України / Є. В. Імас // Економіка України. - 1999. - № 8. – С. 49.
92. Імас Є.В. Стратегічні завдання відновлення цукробурякового підкомплексу України / Є. В. Імас // Економіка АПК. – 1999. - №7. – С. 9-10.
93. Імас Є. В. Ринок цукру в Україні: стан, перспективи розвитку / Імас Є. В. – К. : ІАЕ УААН, 2002. - 96 с.
94. Імас Є. В. Формування та розвиток бурякоцукрового підкомплексу в Україні / Імас Є. В. – К. : ІАЕ УААН, 1999. - 352 с.
95. Иноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции... / Иноземцев В. – Москва : Экономика, 2003. – 726 с.

96. Каневський С. П. Економіка виробництва цукрових буряків / Каневський С. П. – К. : Урожай, 1986. – 78 с.
97. Кантора Е. Л. Экономика предприятия / Кантора Е.Л. – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.
98. Карлофф Бенгт. Деловая стратегия: [Концепция. Содержание. Символы] / Карлофф Бенгт ; [пер. с англ.]. – М. : Экономика, 1991. – 238 с.
99. Капитонова О. И. Где нет сбалансированности интересов, там не может быть единства действий / О. И. Капитонова // Сахарная свекла. – 1997. - №12. – С. 5-6.
100. Качанівський О. Така солодка, солодка ... область: цукрова промисловість // Тернопільська газета. – від 1 листопада 2000, - С. 3.
101. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. - М. : Гелиос АРВ, 1999. - 290 с.
102. Кемпбэлл Р. Экономикс: в 2-х т. / Р. Кемпбэлл, Макконелл, Стенли Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. 2. – 1992. - 380 с.
103. Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України: організація і управління / Коваленко Ю. С. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
104. Коваленко Ю. С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі/ Коваленко Ю. С. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 200 с.
105. Ковальчук М. І. Економічний аналіз діяльності підприємства АПК: Підручник/ Ковальчук М. І. – Київ : КПЕУ, 2005. – 390 с.
106. Коденська М. Ю. Розвиток цукробурякового виробництва в Україні / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 1999. - №1. - С. 110-114.
107. Коденська М. Ю. Маркетингова орієнтація аграрно-промислового підприємства / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 1996. - № 6. - С. 110-114.
108. Коденська М. Ю. Організаційно-економічні аспекти розвитку господарств аграрно-промислового типу / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 1996. - № 6. - С. 34-40.
109. Коденська М. Ю. Методичні підходи щодо інвестування розвитку цукрового виробництва / Коденська М. Ю., Грохольська Л. І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 46 с.

110. Коденська М. Ю. Міжгалузеві відносини у цукробуряковому виробництві / М. Ю. Коденська, Н. М. Василець // Економіка АПК. – 1996. - № 10-11. - С. 34-36.
111. Коденська М. Ю. Цукробурякове виробництво України / Коденська М. Ю. - К. : ІАЕ УААН, 1998. - 55 с.
112. Козак Ю.Г. Економіка зарубіжних країн / Козак Ю.Г. – К. : ЦУЛ, 2003. – 280 с.
113. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка / Козак Ю. Г. – К., 2002. - 436 с.
114. Колесова В. П. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Колесова В. П., Осьмовой М. Н. – М., 2000.
115. Кордеро Апарисио Х.-М. Идеалистические традиции в развитии экономической мысли и современное состояние экономической науки: постановка проблемы / Х.-М. Кордеро Апарисио // Весник СПбГУ. Серия 5. - 2004. - Выпуск 2 (№13). – С. 62-70.
116. Кухар М.С. Деякі проблеми бурякоцукрового виробництва / М. С. Кухар, В. О. Штангеев // Цукор України. – 2000. - №1. – С. 4-5.
117. Лайко П.А. Формування системи інтеграційних відносин підприємств бурякоцукрового підкомплексу: Монографія / Лайко П. А., Довженко І. І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 164 с.
118. Лиськов В. В. Формування ефективної структури цукрової промисловості України / Лиськов В. В. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 210 с.
119. Льошенко В.О. Техніко-економічні аспекти пріоритетного розвитку матеріальної бази АПК. / В. О. Льошенко, О. І. Здоровцов, А. Ф. Головчук // Економіка АПК. – 2003. - № 9. - С. 19.
120. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин: Навчальний посібник / Майовець Є. Й. – Київ : ЦНЛ, 2005. - 276 с.
121. Макаров В. Государственная поддержка агропроизводства в новых землях ФРГ / В. Макаров // АПК: экономика, управление. Москва. – 2000. - №1. - С. 71-77.
122. Макконнелл К. Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика / Макконнелл К. Р., Брю С. Л. – 2-е изд. – М : „Дело”, 2006. - 940 с.

123. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. - М. : - 1983. – Т. 1. – 1983. - 69 с.
124. Мэнкью Г. Н. Принципы экономики / Мэнкью Г. Н. – СПб. : ПИТЕР, 2001. – 496 с.
125. Методологические проблемы экономической науки : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Гранберг, А. Деревянко. – Новосибирск : Наука сиб. отд., 1999. – 287 с.
126. Милль Дж. Ст. Принципы политической экономии с некоторыми её приложениями к социальной философии / Милль Дж. Ст. – М. : Прогресс, 1981. – С. 301-354. - (В кн.: Милль Дж. Ст. Основы политической экономии ; т. 3).
127. Михайлова Л.І. Чинники ефективного управління сільськогосподарського підприємства на землях Німеччини / Л. І. Михайлова // Економіка АПК. - 2002. - №4. – С. 114-118.
128. Моніторинг цін на ринку цукру України. – 2006. – Режим доступу : <http://www.ukrsugar.com.ua>.
129. Московский А. И. О предмете и методе современной экономической науки / А. И. Московский // Вестник Московского Университета. Серия 6. Экономика. – 2002. - № 3. - С. 21 – 40.
130. Музиченько О. «Пустеля сахара» / О. Музиченько // Пропозиція. – 2005. - №7.– С. 29-31.
131. Наказ Міністерства аграрної політики України „Про заходи щодо державного регулювання виробництва і реалізації цукру на період з 1 вересня 2002р. по 1 вересня 2003р.” від 06.03.2002р. № 74.
132. Наказ Міністерства аграрної політики України „Про зміни і доповнення до Положення про умови розподілу обсягів виробництва цукру квоти „А” і „В” між цукровими заводами на конкурсних засадах” від 19.03.2002р. № 91.
133. Німеччина у фактах. – Франкфурт – на – Майні, 1996. – 544 с.
134. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві / Нелеп В. М. – К. : КНЕУ, 2000. – 370 с.

135. Нова економічна парадигма формування продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.
136. Овсяннікова С. П. Сучасні тенденції вітчизняного і світового ринків цукру / С. П. Овсяннікова // Економіка АПК. – 2006. - № 10. - С. 120-124.
137. Олійник О. В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: Навчальний посібник / Олійник О. В. – Київ : ЦНЛ, 2006. – 288 с.
138. Олійник О. В. Теоретико-методологічні засади державного регулювання аграрного ринку / О. В. Олійник // Економіка України. - 2005. - № 7. - С. 65-73.
139. Олійник О. В. Циклічність у динаміці урожайності сільськогосподарських культур / О. В. Олійник // Економіка АПК. – 2003. - № 3. – С. 52-57.
140. Основы экономической теории: Учебник / Мочерный С. В., Симоненко В. К., Секретарюк В. В., Устенко А. А. ; под общ. ред. С. В. Мочерного. – К. : Знання, КОО, 2000. – 607 с.
141. Островская Е. Франция – тенденции роста сохраняются / Е. Островская // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - №8. - С. 98-102.
142. Павлишенко М. Економічна система чи спосіб виробництва? / М. Павлишенко // Економіка України. – 2000. - № 3. - С. 64-65.
143. Панченко П. П. Аграрна історія України: Підручник / Панченко П. П., Марчук В. А. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 342 с.
144. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник / Панчишин С. – [2-ге вид.]. – К. : Либідь, 2002. – 616 с.
145. Папцов А. Г. Регулирование рынка сахара в ЭС / А. Г. Папцов // Сахарная свекла. – 1996. - №2. - С. 8-9.
146. Парламентські слухання „Про законодавче забезпечення розвитку бурякоцукрового комплексу в Україні та заходи щодо його покращення”. - 2005.– Режим доступу :
<http://www.sugarbeet.com.ua>.
147. Пархомчук Я. Козівським цукроварам реклама не потрібна // Свобода, 2003. від 8 травня (№44) - С. 3.

148. Петрович Й. М. Економіка виробничого підприємства: Навчальний посібник / Петрович Й. М. – Житомир : Знання, КОО, 2002. – 405 с.
149. Пиркін В.І. Щодо ефективності виробництва цукрових буряків / В. І. Пиркін // Цукрові буряки. - 2006. - №4. – С. 4-21.
150. Повышение роли экономических методов управления / А. Бачурин // Экономист. - 2002. - № 4. - С. 28-32.
151. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств. (2-е доп. вид.). – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 633 с.
152. Постанова Кабінету Міністрів України „Деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру” від 15.02.2002 р. № 142.
153. Постанова Кабінету Міністрів України „Про механізм регулювання імпорتنих поставок цукру-сирцю тростинного в 2001р.” від 27.06.2001 р. № 731.
154. Проблеми формування ринкової економіки. Спеціальний випуск „Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи”. – К. : КНЕУ, 2000. – 420 с.
155. „Про законодавче забезпечення розвитку бурякоцукрового комплексу в Україні та заходи щодо його покращення” // Парламентські слухання. - 2005. - Режим доступу :
<http://www.sugarbeet.com.ua>.
156. Постанова Кабінету Міністрів України №490 від 24 травня 1997 року „Про регулювання ринку цукру”.
157. Постанова Кабінету Міністрів України №814 від 4 серпня 1997 року „Про внесення змін та доповнення до постанови Кабінету Міністрів України №490 від 24 травня 1997р. „Про регулювання ринку цукру”.
158. Постанова Кабінету Міністрів України №1063 від 24 вересня 1997 року „Про забезпечення переробки цукрових буряків урожаю 1997р.”.
159. Постанова Кабінету Міністрів України №222 від 27 лютого 1998 року „Про нарощування виробництва цукрових буряків та цукру у 1998 і 1999 роках”.
160. Постанова Кабінету Міністрів України №868 від 2 червня 2000 року „Про деякі питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру”.

161. Проект програми розвитку цукробурякового виробництва України до 2012 року. К., „Інститут цукрових буряків УААН”, - 2002, - 71 с.
162. Реструктуризація цукрового комплексу України. Пропозиції та коментарі // Цукор України. – 2006. - № 3. – С. 4.
163. Рихтер К. Экономика восточной Германии: результаты рыночной трансформации / К. Рихтер // Весник Санкт-Петербургского университета. Серия 5. – 2004. - Выпуск 2 (№13). – С. 70-78.
164. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК. – К., 1999. – 295 с.
165. Рябчик І. В. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств / І. В. Рябчик, В. В. Галушко // Економіка АПК. – 2004. - № 3. - С. 101-108.
166. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд в майбутнє / П. Т. Саблук. – К : ІАЕ УААН, 2001. –
Т. 1. – 2001. - 430 с.
Т. 2. – 2001. – 481 с.
Т. 3. – 2001. – 485 с.
167. Саблук П. Т. Економічні відносини та дохідність агропромислового виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. - №11. - С. 147-153.
168. Саблук П. Т. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. - №8. - С. 3-5.
169. Саблук П. Т. Соціально-економічна модель постреформованого агропромислового виробництва в Україні (доповідь) / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1999. - № 1. – С. 3-31.
170. Саблук П. Т. Становлення аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. - № 1. – С. 3-7.
171. Саблук П. Т. Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку / Саблук П. Т., Бойко В. І., Лобас М. І. – К. : УкрІНТЕІ, 1993. – 263 с.
172. Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / Саблук П. Т., Карич Д. Я., Коваленко Ю. С. – К. : ІАЕ УААН, 1997. – 140 с.

173. Саблук П. Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / Саблука П. Т. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 555 с.
174. Саблук П. Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК / Саблук П. Т. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.
175. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємств: навчальний посібник / Савицька Г. В. – [2-ге вид.]. – К. : Знання, 2005. – 662 с.
176. Самуельсон П. Економіка: Підручник / Самуельсон П. – Львів : Світ, 1993. – 493 с.
177. Самуэльсон П.А. Экономика / Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. ; пер. с англ. Л. С. Тарасевича. – [15-е изд.]. – М. : Бином – КноРус, 1997. – 799 с.
178. Северин В.М. О кризисе свеклосахарного комплекса Российской Федерации / В. М. Северин // Сахарная свекла. – 1996. - №11. – С. 16-20.
179. Сиротюк Г.В. Маркетинг як один із шляхів створення регульованого ринку цукру / Г.В.Сиротюк // Materials of final international scienti-fically-practical conference "The Science: theory and practice". – Praha: Publishing House "Education and Science" s.r.o.; Prague, Czechia – Dnepropetrovsk, Ukraine – Belgorod, Russian, 2005. – С.48-51.
180. Сиротюк Г.В. Проблеми і перспективи розвитку бурякоцукрової галузі / Г.В.Сиротюк // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: ЛДАУ, 2007. - № 14(2). – С.124-128.
181. Сиротюк Г.В. Інфраструктура ринку цукру / Г.В.Сиротюк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П.Василенка: Економічні науки. Вип. 52. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – С. 309-314.
182. Сизенко Е.М. Научное обеспечение сахарной промышленности / Е. М. Сизенко // Сахарная свекла. – 1996. - №11. – С. 11-13.
183. Сім цукрових заводів продають Росії? // Нова тернопільська газета. – від 28 серпня 2002 р.
184. Словник іншомовних слів. [під ред. члена – кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука]. –Київ : Головна редакція УРЕ, 1975, - 775 с.

185. Слюсар В. Д. Удосконалення ринкових відносин в бурякоцукровій галузі / В. Д. Слюсар // Цукор України. – 2000. - № 2. – С. 4-6.
186. Слюсар В. Д. Ринок українського цукру / В. Д. Слюсар // Ринкова адаптація продовольчого комплексу України. – К.: ІАЕ, - 1998. – С. 245-255.
187. Слюсар В. Д. Формування ринкової системи бурякоцукрової галузі України / В. Д. Слюсар, В. В. Лиськов // Цукор України. – 2000. - № 2. – С. 5-7.
188. Смоляр В.И. Рациональное питание / Смоляр В.И. – К. : Наукова думка, 1991. – 367 с.
189. Смоляр В. І. Фізіологія і гігієна харчування / Смоляр В. І. – К. : Здоров'я, 2000. – 332 с.
190. Сокальський Ю. Гіркий смак цукру // „Вільне життя”, №74 (14636). - 13 липня 2005 року
191. Сорокин А. И. Проблема мотивации хозяйственной деятельности: исторический аспект / А. И. Сорокин // Весник Санкт-Петербургского университета. Серия 5. - 2004. - Выпуск 2 (№13).– С. 50-62.
192. СОТ: відповіді на актуальні запитання // Пропозиція. – 2005. - № 12. – С. 36-40
193. Стасіневич С. А. Ринок цукру в Україні: проблеми забезпечення сировиною / С. А. Стасіневич // Економіка АПК. - 2006. - № 2.– С. 25- 30.
194. Стасіневич С. А. Ринок цукру: поточна кон'юнктура і прогноз / С. А. Стасіневич // Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2005/06 маркетинговий рік. – К.: ННЦ „Інститут аграрної економіки” УААН. – 2005. – С. 29-41.
195. Стасіневич С. А. Механізм державної підтримки цукробуряківництва України/ С. А. Стасіневич // Вісник аграрної науки. - 2005. - № 5. – С. 62-66.
196. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік. – Тернопіль: Головне управління статистики, 2008. - 463 с.
197. Теорія статистики: Навчальний посібник / Вашків П. Г., Пастер П. І., Сторожук В. П., Ткач Є. І. – К. : Либідь, 2001. – 320 с.

198. Тенета магнатів „благодійників”: цукрові заводи області // Вільне життя. - від 20 квітня 2002.
199. Указ Президента України „Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників” // Урядовий кур’єр. – 1998. – № 128.
200. Указ Президента України „Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників” // Урядовий кур’єр. – 1998. – № 231 – 232.
201. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” // Урядовий кур’єр. – 1999. – № 230.
202. Указ Президента України „Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” // Урядовий кур’єр. – 2000. – № 130.
203. Указ Президента України „Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян в процесі реформування аграрного сектора економіки” // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 19.
204. Указ Президента України „Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки” // Сільський час. – 2002. – № 16.
205. Управління врожайністю цукрових буряків / [Карпенко І. Ф., Зоря С. Ю., Герасименко О. В. та ін.] ; за ред. І.Ф. Карпенка. – К. : Урожай, 1991. – 192 с.
206. Уряд ввів ліцензії на експорт цукру // Інформаційно-аналітичне Інтернет – видання „Proua” – 2006. – Режим доступу :
<http://www.proua.com>.
207. Устенко Л. Н. Агропромшленная интеграция на рынке продовольственной продукции / Устенко Л. Н. – М. : Изд. ГНОМиД, 2000. – 555 с.
208. Устенко О.А. Основи економічної теорії. Навчальний посібник / Устенко О.А., Мочерний С. В. – Тернопіль : Астон, 2001. - 507 с.
209. Фурса А. В. Взаємовідносини між учасникам цукробурякового підкомплексу / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2002. - № 6. – С. 31-36.
210. Фурса А. В. Державне регулювання цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин / А. В. Фурса // Економіка України, – 2004. - №10. – С. 58-62.

211. Фурса А. В. Основні напрями розв'язання проблем цукробурякового підкомплексу України / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2006. - № 6. – С. 31- 38.
212. Фурса А. В. Напрями підвищення ефективності цукробурякового підкомплексу України / А. В. Фурса // Цукрові буряки. - 2006. - № 3. – С. 4-22.
213. Фурса А. В. Реформа ринку цукру в ЄС / А. В. Фурса // Економіка АПК. - 2006. - №11. - С. 143-148.
214. Фурса А. В. Трансформація цін на цукрові буряки та цукор – основа стабільного розвитку цукробурякового підкомплексу / А. В. Фурса // Економіка України. – 2002. - № 8 - С. 69-76.
215. Фурса А. В. Шляхи відродження цукробурякового підкомплексу України / А. В. Фурса // Економіка України. – 2003. - № 6. - С. 70- 76.
216. Харіна П. С. Економіка підприємств: Посібник / Харіна П. С. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 450 с.
217. Хасбулатов Р. И. Мировая экономика. Теория, принципы, политика / Хасбулатов Р. И. – М. : Экономика, 2001. – 674 с.
218. Хесин Е. Великобритания: седьмой год подъема / Е. Хесин // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - №8. - С. 103-106.
219. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: Підручник / Хорунжий М. Й. – К. : КНЕУ, 2001. – 340 с.
220. Царенко О. М. Економічний аналіз діяльності підприємств агропромислового комплексу: Навчальний посібник / Царенко О. М. – [2-е вид.]. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2006. - 240 с.
221. Цукрова галузь Тернопільщини // Тернопіль вечірній. – Київ, - №4, - 2003. - С. 12 - 13.
222. Цукрова промисловість України: розробка політики реструктуризації / Ф. Бостін, А. Бойцун // Перспективні дослідження. – 2001. - № 15. – С. 42-59. – Режим доступу до журн. :
<http://www.apk-inform.com>.
223. Цукровий хвіст Європи / П.Т. Саблук, Ф. Гриневич // Технопарк. – 2005. - №1. – С. 191-240.

224. Черевко Г. Система агробізнесу в США. Кооперація в системі агробізнесу / Г. Черевко, Ф. Горбонос // *Економіка України*. – 1996. - № 7. – С. 73-79.
225. Шкарабан С.І., *Економічний аналіз діяльності промислових підприємств* / Шкарабан С.І.. - Тернопіль, 1999. – 162 с.
226. Шмига О.О. *Аграрний ринок* / Шмига О.О. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 110 с.
227. Шпаар Д. Повышение эффективности сельского хозяйства в новых федеральных землях ФРГ / Д. Шпаар, К. Бёме // *АПК: экономика, управление*. Москва. - 2003. - №1. - С. 58-64.
228. Шпаар Д. Регулирование производства сахарной свеклы и сахара в Германии / Д. Шпаар, И. Шпихер // *Сахарная свекла*. - Москва. - 1997. - № 6. – С. 20-23.
229. Шпичак О. М. Оподаткування експорту-імпорту продукції рослинництва та продукції її переробки / Шпичак О. М. – К., 2004. – 133 с.
230. Шпичак О. М., Стасіневич С. А. Гіркі ціни солодкої галузі // *Урядовий кур'єр*. - 9 вересня 2003 р.
231. Шпичак О. М., Стасіневич С. А. та ін. Проблеми цін при заготівлі цукрових буряків // *Агроінком*. – 2005. - № 5-6. – С. 2-9.
232. Шпичак О. Ринок цукру один. Ціни різні / О. М. Шпичак // *Діловий вісник*. – 2002. - №5. – С. 14.
233. Шпичак О. М. Економічні відносини виробників сільськогосподарської продукції із заготівельними та переробними підприємствами в умовах інфляції / О. М. Шпичак // *Економіка АПК*. – 1995. - № 8. – С. 68-73.
234. Шпичак О. М. Методи регулювання ринку цукру в Україні / О. М. Шпичак // *Вісник аграрної науки*. – серпень 2002 р. – С. 76-77.
235. Шпичак О. М. Проблеми ціноутворення в АПК // *Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК (у чотирьох частинах)* / за ред. П.Т. Саблука. – Ч.4 – К.: ІАЕ. 2001. – 321с.
236. Шпичак О. М. Ціна, витрати, прибутки агро виробництва та інфраструктура продовольчих ринків / Шпичак О. М. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 585 с.

237. Штангєєв В. О. Актуальні проблеми цукрової промисловості та її технічного рівня / В. О. Штангєєв, М. П. Григора, В. Г. Кобер // Цукор України. – 2001. - № 12. – С. 2-4.
238. Юрчишин В. В. Аграрні перетворення в Україні: небезальтернативний погляд на проблему / Юрчишин В. В. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 65 с.
239. Юрчишин В. У пошуку раціональної економічної політики: (Великобританія) / В. Юрчишин, О. Стойко // Вісник Української Академії державного управління. 2002 - №2.
240. Юхименко П. І. З історії методологічних дискусій про критерій істинності економічних теорій / П. І. Юхименко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – Випуск 67, - 2003, - С. 88-92.
241. Юхименко П. І. Історія економічних учень / Юхименко П. І., Леоненко П. М. – К. : Знання-Прес, 2000. – 514 с.
242. Янків М. Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України / Янків М. Д. – Л. : Коопосвіта, 2000. – 448 с.
243. Яремчук І. Підвищення ефективності сировинних зон в бурякоцукровому комплексі / І. Яремчук, С. Гега // Вісник ТАНГ. – 2002. - №7. - С. 8-9.
244. Яремчук І. Г. Історія розвитку цукробурякового виробництва / І. Г. Яремчук // Економіка АПК. – 2004. - № 5. – С. 22-27.
245. Ярчук М. М. Формування спільного ринку цукру України і Російської Федерації / М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2003. - №6. - С. 139-144.
246. Ярчук М.М. Основні напрями відновлення і розвитку цукробурякового виробництва в Україні / М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2001. - №7. – С. 3-7.
247. Яців І. Б. Дослідження еластичності попиту на продовольчі товари / І. Б. Яців// Економіка АПК. – 2004. - №11. - С. 112-117.

